PSIHOLOGIJA U ZAJEDNICI

SADRŽAJ

Pre nego što počnemo 6
Mali ugovor između ove knjige i tebe 7
Mapa celine: principi rada psihologije u zajednici 7
1. O pojmu pre pojma 10
1.1. Kolektiv nije isto što i psihološki osećaj zajednice 13
1.2. Četiri elementa osećaja zajednice 15
1.3. Zajednica nije samo mesto 20
1.3a. Kada se online i lokalna zajednica prepliću 21
1.4. Pozitivna i tamna strana „mi“ 21
1.5. Pripadanje, sloboda i cena drugačijeg izbora 23
1.6. Merenje nije neutralno ogledalo 25
2. Zašto nam nije dovoljan pojedinac? 29
3. Šta ako problem nije u čoveku? 38
3.1. Čovek ne postoji izvan svog konteksta 41
3.2. Dobra namera nije isto što i dobar ishod 44
3.3. Sistemska perspektiva: kada promena jednog dela menja celinu 46
3.4. Etiketiranje, stigma i okrivljavanje pojedinca 50
3.5. Teorija ili mapa za razmišljanje? 53
4. Ko je ovde stručnjak? 57
4.1. Moć, participacija i osnaživanje 57
4.2. Osnaživanje nije „veruj u sebe“ 58
4.3. Participacija nije isto što i moć odlučivanja 59
4.4. Demokratizacija odnosa: participacija je i pitanje moći 61
4.5. A gde je onda stručnjak? 62
4.6. Partnerstvo, vlasništvo i održivost 64
4.7. Primer iz prakse: od ponuđenog rešenja do stvarne potrebe 65
4.8. Ko govori – i ko se sluša? 69
4.9. Granice participativnog istraživanja 70
4.10. Participacija dece: kako zaista čuti njihov glas? 71
5. Ne pitaj samo šta nedostaje — različitost, snage i resursi 74
5.1. Zašto su na mapi „različitost“ i „snage“ zajedno? 74
5.2. Različitost: pravo na identitet, pripadanje i razliku 75
5.3. Kada različitost postane pitanje nejednakosti i isključivanja 76
5.4. Kultura i kontekst — jedan deo različitosti, ne cela tema 77

5.5. Ne pitaj samo šta nedostaje — od deficitnog pogleda ka snagama 79
5.6. Snage i resursi nisu isto što i romantizovanje zajednice 79
5.7. Od snage pojedinca do resursa zajednice 81
6. Zašto čekamo da problem nastane? — prevencija i akcija 87
6.1. Šta zapravo znači prevencija? 87
6.2. Primarna, sekundarna i tercijarna prevencija 88
6.3. Delotvornost, troškovi i izvodljivost preventivnih programa 89
6.4. Kada učestalost problema menja pitanje 92
6.5. Prevencija pre katastrofe: psihološka spremnost zajednice 95
6.6. Od posledice ka uzroku: razmišljanje „uzvodno“ 97
6.7. Promena prvog i drugog reda 97
6.8. Prevencija nije samo sprečavanje problema: promocija dobrobiti 98
6.9. Granice prevencije: kada dobra namera nije dovoljna 99
6.10. Prevencija ne ukida pomoć osobi koja pati sada 100
7. Možemo li nešto promeniti sami? — saradnja, interdisciplinarnost, alijanse i koalicije 102
7.1. Interdisciplinarnost: problem ne pripada jednoj profesiji 102
7.2. Međusektorska saradnja: kada problem prelazi granice institucija 103
7.3. Saradnja nije isto što i dobra volja 104
7.4. Partnerstvo, alijansa i koalicija: nisu sve veze iste 106
7.5. Zajednička tema, različite uloge 107
7.6. Šta saradnju otežava? 107
7.7. Kapacitet za saradnju mora da se gradi 109
7.8. Održivost: šta ostaje kada se projekat završi? 110
7.9. Uloga psihologa: povezivati, a ne preuzimati sve uloge 111
8. Ko ima pravo da odlučuje šta je „bolje“? 114
8.1. Vrednosti nisu isto što i proizvoljnost 114
8.2. Šta je socijalna pravda? 115
8.3. Jednakost, pravičnost i pravda: tri različita pitanja 117
8.4. Od potreba ka pravima 118
8.5. Šta su ljudska prava? 119
8.6. Evropska konvencija o ljudskim pravima 120
8.7. Prava deteta: dete nije objekat zaštite nego nosilac prava 120
8.8. „Prava i obaveze dece“ — zašto ovu formulaciju moramo pažljivo koristiti ... 121
8.9. Nosioci prava i nosioci obaveza: ko ima pravo, a ko odgovornost? 122
8.10. Šta ovo menja u radu psihologa u zajednici? 123
9. Kako znamo da smo nešto promenili? — metodologija i evaluacija 126

9.1. Kako istražujemo zajednicu? 126
9.2. Evaluacija: šta tačno nazivamo uspehom? 134
9.3. Od nalaza do odgovorne odluke 136
10. A gde je tu psiholog? — Profesionalni identitet 138
10.1. Šezdeset godina razvoja: razlike, dodiri i međusobni uticaji 138
10.2. Šta određuje profesionalnu ulogu? 140
10.3. Stručnost bez prisvajanja tuđeg iskustva 141
10.4. Koje su kompetencije potrebne? 142
10.5. Refleksivnost i profesionalna odgovornost 143
10.6. Profesionalni identitet kao odgovornost koja se razvija 145
10.7. Granice stručne uloge: odgovornost nije isto što i svemoć 146
11. Šta nas drži kada postane teško? — socijalna podrška, suočavanje i rezilijentnost 150
11.1. Šta znači suočavanje sa teškoćama? 150
11.2. Socijalna podrška: više od broja ljudi oko nas 151
11.3. Rezilijentnost pojedinca i rezilijentnost zajednice 152
11.4. Kada podrška izostane: nevidljive prepreke 153
11.5. Šta psiholog može da uradi? 155
11.6. Zajednice u različitim društvenim okolnostima 155
11.7. Kada govor o otpornosti prikrije odgovornost sistema 156
12. Povratak na mapu — od razumevanja do odgovorne promene 159
12.1. Jedan problem, više nivoa razumevanja 159
12.2. Od problema do prava i odgovornosti 160
12.3. Ko određuje šta treba promeniti? 161
12.4. Kako zamišljena promena postaje stvarna? 161
12.5. Šta ostaje kada se projekat završi? 163
12.6. Povratak na početni dogovor sa čitaocem 163
12.7. Pet pitanja kao putokaz za delovanje 164

Objedinjena literatura 169

Pre nego što počnemo

Kada sam završila fakultet, dobila sam poziv da kao psiholog na zameni radim u gimnaziji koju sam i sama završila.

Bila sam presrećna. Radovala sam se svakom času i sa mnogo entuzijazma pripremala svaku temu.

Jedna od njih bila je psihologija ličnosti i Frojdova teorija. Želela sam da im Frojd bude zanimljiv. Ne samo ime koje treba zapamtiti, teorija koju treba prepričati i nekoliko pojmova koje treba reprodukovati na testu.

Zato sam podelila razred u tri grupe. Jedna je imala zadatak da brani Frojda, druga da ga napada, a treća da sluša argumente obe strane i na kraju donese svoj sud.

Jedva sam čekala sledeći čas.

Na sledeći čas drugi razred gimnazije došao je sa — napisanim esejima.

Nisu uradili ništa pogrešno. Uradili su upravo ono što su naučili da treba da rade: dobiješ temu, napišeš esej, dobiješ ocenu.

Ja, međutim, nisam želela esej.

Želela sam mišljenje.

Želela sam argument i kontraargument. Neslaganje. Pitanje. Odbranu stava. Promenu stava ako se pojavi bolji argument. Želela sam diskusiju, malo strasti, možda čak i onu vrstu buke koja nastane kada nekoliko mladih ljudi istovremeno ima nešto važno da kaže.

Toga nije bilo.

Taj čas mi je ostao u sećanju mnogo duže nego što sam tada mogla da pretpostavim.

Danas, dok pišem ovu knjigu, ponovo mislim na njega.

Jer ne bih volela da i ovu knjigu čitaš kao još jedan tekst iz kojeg treba izdvojiti ono što će se pojaviti na ispitu.

Ukoliko bi me nešto zaista radovalo, bilo bi to da ti ova knjiga otvori pitanja.

A, uz rizik da budem pomalo neskromna, nadam se da ćeš u njoj pronaći i poneki odgovor.

Čak i tada — nemoj mu odmah verovati.

Proveri ga.

Mali ugovor između ove knjige i tebe

Ova knjiga će pokušati da ti ponudi teorije, istraživanja, različite perspektive, primere i pitanja, ali neće od tebe tražiti da joj veruješ samo zato što je udžbenik.

Zato predlažemo mali dogovor.

Mi se obavezujemo da ćemo pokušati da objasnimo, a ne samo da definišemo; da ćemo razlikovati ono što znamo od onoga što pretpostavljamo; da nećemo skrivati dileme i neslaganja koja postoje u psihologiji; i da ćemo ti ostaviti prostor da misliš drugačije.

Od tebe tražimo da ne čitaš samo da bi zapamtio/la. Zastani kada ti nešto nije logično. Pitaj se iz čije perspektive je napisano. Potraži ono što nedostaje. Poveži sa svojim iskustvom. Probaj da pronađeš argument protiv. Promeni mišljenje ako naiđeš na bolji argument.

I slobodno se ne složi sa ovom knjigom.

Postoji, ipak, jedan uslov:

Nemoj stati na „ne slažem se“. Pitaj sebe: Zašto se ne slažem? Na čemu zasnivam svoje mišljenje? Šta bi moglo da me navede da ga promenim?

Ukoliko pristaješ na ovaj dogovor, možemo da počnemo.

Potpis autora: _____

Potpis studenta: _____

Datum: _____

Mapa celine: principi rada psihologije u zajednici

Pre nego što krenemo korak po korak, pogledaj celu mapu. Ovo su principi rada psihologije u zajednici koje ćemo kroz knjigu razdvajati, objašnjavati, povezivati sa primerima i zatim ponovo sastavljati u celinu.

Slika 1. Mapa principa rada psihologije u zajednici. Izvor: autorkin radni materijal.

Za sada ne moraš da znaš šta sve ove reči znače u kontekstu psihologije u zajednici. Kroz naredna poglavlja posmatraćemo svaki deo posebno: ekološki pristup, sistemsku perspektivu, interdisciplinarnost, saradnju, partnerstvo i alijanse, različitost i snage, prevenciju i akciju i evaluaciju. Na kraju ćemo se vratiti istoj mapi. Tada bi trebalo da vidiš istu celinu — ali drugačije.

CELINA → DELOVI → PONOVO CELINA

Ne učimo sedam odvojenih stavki. Učimo kako se one međusobno povezuju i kako zajedno menjaju način na koji posmatramo problem i moguću promenu.

Pet pitanja vraćaće se kroz različita poglavlja: Koje vrednosti su prisutne? U kom kontekstu se nešto događa? Kako je situacija istorijski nastala? Ko ima moć da definiše problem i donosi odluke? Šta radimo sa onim što smo saznali? Ovaj okvir proizlazi iz literature koja psihologiju u zajednici povezuje sa vrednostima, ekologijom, istorijom, moći i praxisom.

Levine, M., Perkins, D. D., & Perkins, D. V. (2005). Principles of Community Psychology: Perspectives and Applications (3. izd.). Oxford University Press.

1. O pojmu pre pojma

Pre zajednice: šta zapravo znači community?

Pre nego što pokušamo da definišemo zajednicu, vredi zastati kod same reči. To nije samo jezička digresija. Poreklo pojma čuva trag jedne važne ideje: da zajednica počinje tamo gde pojedinac više nije jedina tačka posmatranja i gde se pojavljuje nešto što ljude međusobno povezuje.

Engleska reč community ulazi u jezik preko starofrancuskog comunité, a njeni koreni vode do latinskih reči communis i communitas. Communis označava ono što je zajedničko, javno ili što pripada većem broju ljudi, dok communitas nosi značenja zajedništva, društva i povezanosti. U srednjovekovnom latinskom pojam se sve više koristi i za konkretnu grupu ljudi povezanu mestom, položajem, interesima ili određenim oblikom zajedničkog života.

Ta istorija reči podseća nas da zajednica nikada nije bila samo naziv za mesto. Mesto može biti važno, ali uz njega se gotovo uvek pojavljuje i pitanje odnosa: šta ljude povezuje, kako nastaje osećaj pripadnosti i kada se među pojedincima pojavljuje ono „mi“.

U engleskom jeziku community se od kraja 14. veka koristi za ljude povezane životom na istom mestu, ali se relativno rano javlja i značenje grupe povezane interesima, zanimanjem ili položajem. Tako se već u razvoju same reči naziru dve linije koje će kasnije biti važne i za psihologiju u zajednici: zajednica kao mesto i zajednica kao odnos i pripadnost.

ZASTANI PRE DEFINICIJE
Kada čuješ reč „zajednica“, šta ti prvo pada na pamet?
Mesto? Ljudi? Pripadanje? Zajednički interes? Identitet? Odnos?

Napiši svoju definiciju pre nego što pročitaš teorijsku.

Da li zajednica mora da ima adresu?

Primeri zajednice često počinju porodicom, susedstvom, školom, radnim mestom, selom ili gradom. Ti oblici nisu nestali. Ipak, za savremenog studenta važan deo društvenog života odvija se i u digitalnim prostorima. Ljudi mogu razmenjivati podršku, razvijati norme, graditi identitet, osećati pripadanje i održavati odnose sa osobama koje nikada nisu sreli uživo.

Istraživanja zato govore i o sense of virtual community — psihološkom doživljaju virtuelne zajednice. Blanchard (2007) razvila je instrument za merenje ovog doživljaja u virtuelnom okruženju. Time se otvara mogućnost da pripadnost i povezanost proučavamo i među ljudima koji ne dele isti fizički prostor. Fizička blizina, dakle, nije

nužan uslov za razvoj psihološkog doživljaja zajednice, ali ni samo učešće u onlajn grupi ne znači da je taj doživljaj nastao.

DA LI JE OVO ZAJEDNICA?
Razmisli o sopstvenom digitalnom životu.

- WhatsApp grupa studenata?
- Discord ili gaming server?
- fandom?
- Facebook grupa?
- grupa ljudi okupljena oko jednog influensera?
- 50.000 pratilaca na Instagramu ili TikToku?
- online grupa podrške?

Šta od ovoga jeste zajednica, a šta je samo skup ljudi na istoj platformi?
Šta mora da se dogodi da bi grupa postala zajednica?

Broj članova, praćenje istog profila ili korišćenje iste platforme sami po sebi ne dokazuju postojanje zajednice. Umesto da unapred odlučimo da je neka online grupa „prava“ ili „neprava“ zajednica, možemo pitati: postoji li osećaj članstva i pripadanja? Postoji li uzajamni uticaj? Da li članovi nešto dobijaju iz odnosa sa grupom? Postoji li zajednička emocionalna veza? Na ta pitanja ćemo se uskoro vratiti kroz model McMillana i Chavisa.

Online ne znači manje stvarno

Digitalna zajednica nije nužno „slabija verzija“ fizičke zajednice. Online odnosi mogu pružati socijalnu podršku, informacije, identitet i osećaj pripadanja, ali mogu i pojačavati isključivanje, pritisak, dezinformacije ili štetne norme. Zato digitalni prostor valja posmatrati kao društveni prostor sa stvarnim posledicama za pojedince i zajednice.

A ko poseduje prostor zajednice?

Digitalne zajednice otvaraju još jedno pitanje važno za psihologiju u zajednici. Članovi mogu stvarati odnose, norme i kulturu zajednice, ali prostor u kojem to rade često pripada privatnoj platformi. Pravila platforme, moderacija, tehničke mogućnosti i algoritamsko oblikovanje vidljivosti mogu uticati na to ko govori, ko se vidi, šta se širi i ko ostaje na margini. Tako pitanje digitalne zajednice postaje i pitanje participacije, moći i kontrole nad prostorom.

PROMENI KADAR
U fizičkoj zajednici možemo pitati: ko poseduje prostor, ko donosi pravila i ko ima pristup?
Postavi ista pitanja jednoj online zajednici koju poznaješ.

Ko postavlja pravila?
Ko može da izbaci člana?
Ko odlučuje šta postaje vidljivo?
Ko ima podatke o članovima?
Može li zajednica nastaviti da postoji ako platforma nestane?

Odatle možemo ući u jedno od centralnih pitanja ove knjige: zajednicu ne određuje samo činjenica da su ljudi negde zajedno. Važno je šta dele, kako se odnose jedni prema drugima, ko pripada, ko može da utiče, ko postavlja granice i kakvo značenje zajednica ima za svoje članove.

Šta zapravo znači pripadati?

Na početku, pre pitanja šta je psihologija u zajednici, volela bih da na trenutak ostavimo definicije po strani i krenemo od nečega što nam je mnogo bliže – od sopstvenog iskustva.

Svako od nas istovremeno pripada različitim zajednicama. Neke su uz nas od početka života, neke susrećemo kroz školovanje, rad i mesto u kojem živimo, a neke biramo kasnije, prema ljudima, interesovanjima, iskustvima ili vrednostima koje su nam važne. Neke imaju jasnu adresu, dok druge postoje kroz odnose koji mogu prelaziti granice gradova i država.

Neke od tih pripadnosti gotovo i ne primećujemo dok nas neko ne pita o njima. Druge su nam veoma važne i predstavljaju značajan deo načina na koji vidimo sebe. Za neku zajednicu ćemo bez razmišljanja reći „mi“, dok ćemo o drugoj, kojoj formalno pripadamo, govoriti kao o „njima“.

Ni sve te pripadnosti nemaju isto značenje. Neke biramo, neke zatičemo, a neke nam drugi pripisuju. Ponekad se upravo u toj razlici između formalnog članstva i ličnog doživljaja otvara najzanimljivije pitanje: kada neku grupu zaista počinjemo da osećamo kao „svoju“?

Zato pokušaj na trenutak da pomisliš na zajednice kojima pripadaš.

Ne moraš ih odmah imenovati niti praviti njihov spisak. Možda je dovoljno da primetiš gde se, kada pomisliš na neku grupu ljudi, spontano pojavljuje osećaj „to smo mi“. Gde možeš da budeš ono što jesi, bez potrebe da stalno objašnjavaš sebe? Gde imaš osećaj da se tvoj glas čuje i da tvoje prisustvo nešto znači? Gde znaš da pripadaš čak i kada se ne slažeš sa drugima?

A zatim pomisli i na one druge zajednice. One čiji si član možda na papiru, po mestu stanovanja, poreklu, obrazovanju, profesiji ili nekoj drugoj karakteristici, ali u kojima se to „mi“ nikada nije zaista pojavilo.

U kojoj zajednici osećaš da pripadaš, a kojoj samo formalno pripadaš?

I možda još važnije:

Šta pravi tu razliku?

Upravo između formalnog članstva i doživljenog pripadanja nalazi se jedan od najzanimljivijih prostora za razumevanje zajednice. Zajednicu ne čini samo činjenica da smo se našli na istom mestu ili da nas je neko svrstao u istu kategoriju. Važno je i ono što se događa između ljudi – da li se prepoznajemo, da li imamo svoje mesto, da li možemo da učestvujemo, da li smo viđeni i da li možemo da kažemo „mi“, a da pri tome ne moramo da izgubimo ono što je „ja“.

TVOJ KONTEKST
Izaberi tri zajednice. Za svaku napiši: da li si je izabrao/la, da li u njoj osećaš „mi“, da li možeš da utičeš i šta bi se dogodilo kada bi prekršio/la neko njeno važno nepisano pravilo.

1.1. Kolektiv nije isto što i psihološki osećaj zajednice

U okviru psihologije zajednice, Newbrough i Chavis (1986, str. 3) razmatraju psihološki osećaj zajednice kao subjektivno iskustvo pripadanja kolektivu. Njihovo razmatranje otvara i pitanje odnosa individualnog identiteta i osećaja „mi“. Iz toga proizlazi važno pitanje za praksu: sama činjenica da ljudi dele prostor, instituciju ili formalno članstvo ne dokazuje da doživljavaju zajedništvo. Moguće je živeti u istom naselju bez osećaja povezanosti sa susedima, ali i osećati pripadnost grupi koja nema zajedničko fizičko mesto. Poslednji primeri su autorska ilustracija, a ne empirijski nalazi iz predgovora.

Ovakvo razlikovanje pomera pažnju sa pitanja „da li zajednica postoji?“ na pitanje „kako ljudi doživljavaju svoje mesto u njoj?“. U tom smislu pripadanje nije samo administrativna činjenica, već uključuje lično znanje da negde imamo mesto, doživljaj uzajamnosti i predstavu o odnosu između „ja“ i „mi“. Zajednica utiče na identitet pojedinca, ali ni pojedinac nije samo pasivni primalac zajedničkog identiteta: svojim učešćem, odnosima i odlukama učestvuje u tome šta zajednica postaje.

Dalje, Newbrough i Chavis (1986, str. 3–4) povezuju proučavanje osećaja zajednice sa kvalitetom života i svakodnevnim iskustvima pojedinaca unutar grupa i zajednica. Iako je njihov tekst uredički predgovor tematskom broju časopisa Psihologija zajednice (Journal of Community Psychology), posvećenom psihološkom osećaju zajednice, a ne zasebno empirijsko istraživanje, on pruža osnovu za razmatranje zajednice ne samo kao pozadine individualnog iskustva već i kao važnog konteksta za psihološko razumevanje pojedinca.

Tokom godina radila sam u različitim institucijama i imala priliku da sarađujem sa veoma različitim ljudima i timovima. Na jednom sastanku u jednom od centara za socijalni rad u istočnoj Srbiji zapazila sam situaciju koja mi je ostala u sećanju.

Za stolom je sedelo desetak ljudi. Svi su radili u istoj instituciji, poznavali se, imali svoje profesionalne uloge i učestvovali u istom sastanku. Formalno, bili su deo istog kolektiva.

Tokom razgovora, međutim, primetila sam nešto sasvim malo. Dok su jedni govorili: „Mi smo prošli put uradili…“, „Kod nas to funkcioniše ovako…“, „Mogli bismo sledeći put…“, jedna koleginica je gotovo svaki put govorila drugačije: „Vi ste tada odlučili…“, „Kod vas je to tako…“, „Ako vi mislite da treba…“

Niko je nije prekidao niti otvoreno isključivao. Sedela je za istim stolom, učestvovala u razgovoru i formalno pripadala toj instituciji jednako kao i ostali. Pa ipak, u njenom jeziku kao da nije postojalo „mi“.

Ne znam šta je stajalo iza toga. Možda neki raniji konflikt, možda način na koji je tim funkcionisao, možda nešto sasvim treće. Ipak, upravo zato mi je ta mala jezička razlika bila zanimljiva: nisam mogla znati zbog čega se pojavila, ali sam mogla da primetim da je postojala.

Ta scena mi je kasnije postala dobar primer razlike između pripadanja kolektivu i doživljaja zajednice. Možemo biti zaposleni u istoj instituciji, nalaziti se na istom spisku, sedeti za istim stolom i raditi na istom zadatku, a da to samo po sebi još ne stvara osećaj zajedništva.

Formalno članstvo može da odredi ko pripada određenom kolektivu. Međutim, doživljaj zajednice nastaje tek kada između pojedinca i drugih postoji nešto zbog čega „oni“ mogu da postanu „mi“.

1.2. Četiri elementa osećaja zajednice

Rad Davida W. McMillana i Davida M. Chavisa iz 1986. godine, Osećaj zajednice: definicija i teorija (Sense of Community: A Definition and Theory), predstavlja jedan od temeljnih teorijskih doprinosa psihologiji zajednice. Autori nastoje da objasne šta čini psihološki osećaj zajednice, pokazujući da se on ne svodi samo na prijatno osećanje bliskosti ili pripadnosti. Njihov model obuhvata četiri međusobno povezana elementa: članstvo, uticaj, integraciju i zadovoljavanje potreba, kao i zajedničku emocionalnu povezanost. Ove elemente važno je razumeti kao delove dinamičnog odnosa, a ne kao četiri odvojena uslova koja je dovoljno jednostavno označiti kvačicom.

1. ČLANSTVO Osećaj pripadanja i granice zajednice.	**2. UTICAJ** Dvosmeran odnos između člana i zajednice.

3. INTEGRACIJA I ZADOVOLJENJE POTREBA	4. ZAJEDNIČKA EMOCIONALNA POVEZANOST
Ono što članstvo omogućava i čini vrednim.	Istorija, kontakt i značenje zajedničkih iskustava.

1. Članstvo

Članstvo podrazumeva osećaj da negde pripadamo i da smo sa drugim članovima zajednice povezani, ujedno pretpostavlja i određene granice, odnosno predstavu o tome ko toj zajednici pripada. Da bi postojalo „mi“, na neki način mora postojati i svest o tome ko čini to „mi“.

Takve granice mogu doprineti osećaju sigurnosti i pripadnosti, ali istovremeno otvaraju važno pitanje: ko ostaje izvan njih i pod kojim uslovima neko može postati deo zajednice? Granice zajednice zato nisu samo pitanje pripadanja već i uključivanja i isključivanja. One mogu biti formalne, kao što su članstvo u organizaciji ili prebivalište na određenom području, ali mogu biti i neformalne i mnogo manje vidljive — zajednički jezik, iskustvo, vrednosti, običaji, simboli ili načini ponašanja koje članovi međusobno prepoznaju.

Važan deo članstva jeste i ono što sami ulažemo u zajednicu — svoje vreme, energiju, iskustvo, angažovanje, a ponekad i deo ličnog identiteta. Što nam je to ulaganje značajnije, to i pripadnost zajednici može imati veću ličnu vrednost. Članstvo, dakle, nije samo činjenica da smo negde prisutni, već uključuje i doživljaj da imamo svoje mesto, da smo prepoznati kao deo zajednice i da u njoj možemo biti dovoljno sigurni da pokažemo nešto od sebe.

Koliko članstvo može postati deo identiteta, možda najbolje ponekad pokaže humor. U legendarnoj predstavi *Radovan III*, Zoran Radmilović, jedan od velikana srpskog pozorišta, kroz lik Radovana sa posebnim ponosom ističe svoje članstvo u biblioteci. Članska karta mu viri „dva prsta“ iz džepa, tako da svi mogu da je vide, a kada govori o sebi kao članu biblioteke, naziva sebe „drugom članom“. Iza komike te scene krije se nešto veoma prepoznatljivo: nije dovoljno samo pripadati — ponekad želimo i da se naše pripadanje vidi. Članska karta tada više nije samo dokaz formalnog članstva, već mali simbol identiteta, statusa i pripadnosti jednom „mi“.

Upravo zbog toga ista osoba može formalno pripadati nekoj zajednici, a ipak se u njoj ne osećati kao njen član. I obrnuto, možemo razviti snažan osećaj pripadnosti zajednici koja nema formalne granice ni zvanično članstvo. Psihološki doživljaj

članstva zato se ne može svesti samo na pitanje *„Da li pripadam?“*, već uključuje i pitanje *„Da li ovde osećam da sam jedan od nas?“*

2. Uticaj

Uticaj je dvosmeran. Član treba da oseća da njegov glas i prisustvo nešto znače grupi, ali istovremeno i grupa mora imati značenje i uticaj na svoje članove. Zajednica u kojoj pojedinac nema nikakav uticaj može imati formalno članstvo, ali je teže govoriti o punom osećaju zajednice. Sa druge strane, grupa koja ni na koji način ne utiče na svoje članove teško održava zajedničke norme, obaveze i identitet.

Ovaj element je posebno važan jer nas uvodi u pitanje participacije. Nije dovoljno da ljudi budu prisutni; važno je i da imaju iskustvo da mogu nešto da pokrenu, predlože, promene ili makar dovedu u pitanje. Čak i kada njihov predlog ne bude prihvaćen, činjenica da je njihov glas saslušan i ozbiljno uzet u obzir može doprineti osećaju da imaju mesto u zajednici.

Istovremeno, pripadanje zajednici podrazumeva spremnost da i mi budemo pod njenim uticajem. Zajednički život nužno donosi određena pravila, očekivanja, pregovore i prilagođavanja. Zato uticaj ne znači da svaki član uvek dobija ono što želi, već da postoji odnos u kojem pojedinac može da utiče na zajednicu, dok istovremeno prihvata da zajednica utiče na njega.

Ovde se, međutim, otvara i pitanje moći. Nisu svi glasovi u svakoj zajednici jednako čujni niti svi članovi imaju jednaku mogućnost da utiču na odluke. Zbog toga je za psihologiju u zajednici posebno važno da pita ne samo *da li članovi imaju uticaj*, već i *ko ima uticaj, čiji se glas čuje, čiji se lakše zanemaruje i kako se prostor za učešće može proširiti*.

3. Integracija i zadovoljenje potreba

Integracija i zadovoljenje potreba odnose se na ono što pripadnost zajednici omogućava njenim članovima. McMillan i Chavis (1986) ističu značaj resursa i koristi koje ljudi ostvaruju kroz zajednicu, poput podrške, priznanja, statusa, kompetencija drugih članova i zajedničkog uspeha. Važno je, međutim, da se pojam potrebe ne razume isključivo kao nešto što čoveku nedostaje. Zajednica može biti i prostor u kojem ljudi pronalaze smisao, razmenjuju iskustva, razvijaju svoje sposobnosti, dobijaju priznanje i ostvaruju ciljeve koje sami možda ne bi mogli da postignu.

Ljudi, međutim, ne ulaze u zajednice samo zato što im nešto nedostaje. U njih unosimo i ono što već imamo: znanje, iskustvo, sposobnosti, kontakte, vreme, ideje, emocionalnu podršku ili spremnost da nešto uradimo za druge. Zajednica tako

postaje prostor razmene u kojem članovi nisu samo primaoci već i nosioci resursa. Ono što je jednom članu potrebno može biti upravo ono što drugi član može da ponudi.

Zbog toga zadovoljenje potreba nije jednosmeran proces u kojem zajednica „daje", a pojedinac „prima". Održiva zajednica počiva na određenom stepenu uzajamnosti: iskustvu da mogu nešto dobiti, ali i da imam nešto što vredi dati. Takva razmena ne mora uvek biti neposredna niti jednaka. Nekada ćemo više primati, nekada više davati, ali je važno da postoji doživljaj da članstvo ima smisla i za pojedinca i za zajednicu.

Posebno je značajno što zajednica može zadovoljiti i potrebe koje pojedinac teško može ostvariti sam. Osećaj da smo korisni drugima, da naše znanje nekome znači, da zajednički možemo postići nešto što pojedinačno ne bismo mogli ili da postoji neko kome se možemo obratiti u trenutku teškoće — sve to povećava vrednost pripadanja. Zato se ovde ne radi samo o pitanju *„Šta zajednica može da učini za mene?"*, već i *„Šta možemo da omogućimo jedni drugima upravo zato što smo zajednica?"*

4. Zajednička emocionalna povezanost

Zajednička emocionalna povezanost zasniva se na istoriji, kontaktu i značenju zajedničkih iskustava. Nije nužno da je svaki član lično učestvovao u svakom događaju iz istorije zajednice; važno je i kakvo značenje ta istorija ima za ljude koji joj danas pripadaju. Autori posebno naglašavaju da nije dovoljan samo broj kontakata: kvalitet odnosa, način na koji su važni događaji doživljeni i iskustvo zajedničkog uspeha ili teškoće mogu pojačavati ili slabiti emocionalnu povezanost.

Ovde, međutim, vredi otići korak dalje. Istorija jedne zajednice ne ostaje samo u knjigama, arhivama i sećanjima ljudi koji su određene događaje neposredno doživeli. Deo nje prenosi se sa jedne generacije na drugu – kroz jezik, porodične priče, običaje, rituale, vrednosti, ali i kroz ono o čemu se govori malo ili se uopšte ne govori. Tako možemo razviti odnos prema događajima kojima sami nismo prisustvovali i osećati povezanost sa iskustvima ljudi koje možda nikada nismo upoznali.

U tom smislu pripadnost ima i transgeneracijsku dimenziju. Kroz kulturu ne usvajamo samo običaje i znanja, već i načine na koje jedna zajednica razume sebe, svoju prošlost i druge ljude. Učimo šta je „kod nas" važno, šta se čuva, čega se sećamo, čime se ponosimo, ali ponekad i šta ostaje prećutano.

Deo tog nasleđa lako prepoznajemo i možemo o njemu da govorimo. Drugi deo usvajamo toliko rano i nenametljivo da ga dugo doživljavamo jednostavno kao način na koji svet

funkcioniše. Tek u susretu sa drugačijom sredinom ponekad otkrivamo da nešto što smo smatrali „normalnim“ nije univerzalno, već pripada kulturi u kojoj smo odrasli.

To otvara i pitanje odnosa između onoga čega je jedna zajednica svesna i onoga što ostaje manje vidljivo. Ovde se može pomenuti Carl Gustav Jung, švajcarski psihijatar i osnivač analitičke psihologije, i njegov pojam kolektivnog nesvesnog, ali uz važno razgraničenje: Jung njime nije označavao kulturna ili porodična iskustva koja se prenose između generacija, već univerzalni sloj psihe povezan sa arhetipskim obrascima. Zato kolektivno nesvesno ne valja poistovećivati sa transgeneracijskim prenosom. Ipak, oba pitanja nas, iz različitih teorijskih pravaca, podsećaju da nije sve što utiče na naš osećaj pripadnosti neposredno dostupno našoj svesti.

Kada kažemo „ovo je moja zajednica“, zato možda govorimo i o nečemu što je postojalo pre nas – o jeziku, sećanjima, simbolima, pričama i značenjima koja smo zatekli i koja su postala deo načina na koji razumemo sebe.

A to otvara pitanje kojem ćemo se još vraćati: šta od onoga što smo nasledili želimo da sačuvamo, šta želimo da menjamo, a šta prvo moramo da prepoznamo da bismo uopšte mogli da biramo?

Jung, C. G. (1968). „Pojam kolektivnog nesvesnog“ (The Concept of the Collective Unconscious; R. F. C. Hull, prev.). U: H. Read, M. Fordham i G. Adler (ur.), The Collected Works of C. G. Jung, Vol. 9, Part 1: The Archetypes and the Collective Unconscious (2. izd., str. 42–53). Princeton University Press. (Originalni rad objavljen 1936/1937). https://doi.org/10.1515/9781400850969.42.

ZASTANI

Uzmi jednu zajednicu kojoj pripadaš i prođi kroz sva četiri elementa. Gde je osećaj zajednice najjači? Gde je najslabiji? Da li se nešto menja kada od opšteg pitanja „da li pripadam?“ pređeš na ova četiri konkretnija pitanja?

Jedan čovek sa kojim sam radila bio je godinama član jednog udruženja. To udruženje mu je bilo važno. Identifikovao se sa njegovim ciljevima, učestvovao u aktivnostima i osećao da mu pripada. Nije, dakle, bio samo formalno upisan kao član — postojala je i stvarna lična povezanost sa grupom.

Ipak, jedna stvar ga je sve više pogađala. Predsednik udruženja donosio je gotovo sve važne odluke sam. Članovi su mogli da prisustvuju sastancima, iznesu svoje mišljenje i predlože nešto, ali je moj klijent imao utisak da njihov glas zapravo ništa ne menja.

Bilo mi je zanimljivo što zbog toga nije prestao da oseća pripadnost udruženju. I dalje je govorio o njemu kao o „svom“ udruženju i bilo mu je važno šta se u njemu događa. Upravo zato ga je toliko i pogađalo što nije mogao da utiče na odluke koje su se ticale zajednice kojoj je pripadao.

Ovaj primer pokazuje još jednu važnu osobinu zajednice: uticaj bi trebalo da bude dvosmeran. Zajednica utiče na svoje članove — kroz svoja pravila, vrednosti, očekivanja i način funkcionisanja. Ipak, i članovi moraju imati iskustvo da svojim prisustvom, mišljenjem ili delovanjem mogu makar u nekoj meri da utiču na zajednicu.

Kada postoji samo prvi smer, odnos postaje neravnopravan. Zajednica može snažno oblikovati ponašanje svojih članova, dok oni istovremeno imaju veoma malo prostora da oblikuju nju. Čovek tada može da oseća: „Ja pripadam ovoj zajednici“, a da se istovremeno pita: „Ali da li je važno što sam baš ja njen deo?“

1.3. Zajednica nije samo mesto

Chavis i Newbrough (1986, str. 335) razmatraju značaj pojma zajednice u psihologiji zajednice i predlažu da osećaj zajednice bude jedan od njenih organizujućih pojmova, ali ne i jedini predmet proučavanja. U tom kontekstu ukazuju na teritorijalne i neteritorijalne zajednice, socijalnu podršku i društvene mreže, fizička, socijalna i simbolička svojstva okruženja, kao i na granice, vođstvo i razvojne procese unutar zajednice. Takvo razumevanje pokazuje da se zajednica ne može svesti samo na geografski prostor ili formalno članstvo.

Time se menja i istraživačko pitanje. Granice zajednice ne moramo unapred pretpostaviti samo zato što su administrativno ili geografski vidljive. Možemo pitati ljude gde ih oni sami prepoznaju, koje odnose smatraju važnim i kroz koje mreže podrške, identiteta i uzajamnosti se njihov svakodnevni život zaista odvija.

1.3a. Kada se online i lokalna zajednica prepliću

Novija istraživanja pokazuju da je sve teže povući jasnu granicu između digitalnih i zajednica koje postoje u fizičkom prostoru. Online zajednice mogu imati posledice koje daleko prevazilaze digitalno okruženje. One mogu podsticati saradnju, razmenu znanja, međusobnu podršku i osećaj pripadnosti, ali i doprinositi isključivanju, uznemiravanju, širenju mržnje, dezinformacija i štetnih društvenih normi (Oksanen et al., 2024). Digitalni prostor zato nije samo sredstvo komunikacije već i deo socijalnog okruženja u kojem se oblikuju odnosi, identiteti, norme i mogućnosti za zajedničko delovanje.

Posebno je zanimljivo kada se digitalne i lokalne zajednice prepliću. Gatti i Procentese (2024), na uzorku mladih odraslih u Italiji, pokazale su povezanost korišćenja lokalno usmerenih društvenih mreža sa susedskim ponašanjima i građanskim angažmanom; upravo je građanski angažman bio važan posrednik u vezama sa osećajem zajednice, odgovornog zajedništva i percipirane rezilijentnosti zajednice. Nalaz ne znači da društvene mreže same po sebi stvaraju otpornu zajednicu, ali pokazuje da granica između digitalnog i lokalnog života može biti porozna.

ZASTANI I RAZMISLI
Gde danas prestaje „online“, a počinje „stvarna“ zajednica? Ukoliko se grupa organizuje na društvenoj mreži, a zatim menja život u svom naselju, gde se ta zajednica zapravo nalazi?

1.4. Pozitivna i tamna strana „mi“

U literaturi o osećaju zajednice pripadanje se često povezuje sa podrškom, identitetom, učešćem i kvalitetom života. Međutim, tamo gde postoji osećaj „mi“, neminovno se postavlja i pitanje odnosa prema onima koji tom „mi“ ne pripadaju.

Chavis i Newbrough (1986, str. 335) ukazuju i na važnu napetost između očuvanja kohezije zajednice i otvorenosti prema ljudima koji joj ne pripadaju. Pozivajući se na pitanje koje su prethodno postavili McMillan i Chavis, otvaraju dilemu koja je posebno značajna za praksu: kako zajednica može da očuva svoju povezanost i zajedničku svrhu, a da istovremeno prihvata različitost i ostane otvorena za nove članove?

Zajednicu zato nije dobro romantizovati. Ona može biti izvor sigurnosti, podrške i identiteta, ali u njoj mogu postojati hijerarhije, isključivanje, nejednaka raspodela moći i različit pristup resursima. Zato pitanje „da li postoji zajedništvo?“ nije dovoljno. Potrebno je pitati i ko od tog zajedništva ima korist, ko plaća cenu pripadanja i čiji glas određuje šta se smatra zajedničkim interesom.

Međutim, uticaj zajednice nije uvek blag niti se svodi na zajedničko dogovaranje pravila. U pojedinim porodicama i društvenim sredinama mogu postojati snažna očekivanja koja se odnose na veoma lične životne odluke: da intimni odnosi pre braka nisu prihvatljivi, da se partner bira unutar određene grupe, da porodica ima odlučujuću ulogu u izboru bračnog partnera ili da se brak sklapa prema unapred utvrđenim porodičnim očekivanjima. Za pojedinca koji želi drugačiji životni put suprotstavljanje takvim normama može biti izuzetno teško. On se tada ne suprotstavlja samo jednoj osobi ili jednom pravilu, već čitavoj mreži očekivanja u kojoj učestvuju porodica, rodbina, susedi i drugi pripadnici zajednice. Cena odstupanja može biti osećaj krivice, strah od odbacivanja, konflikt sa porodicom ili rizik gubitka pripadnosti.

U svom radu susretala sam se i sa podgrupama pojedinih manjinskih zajednica u kojima se od devojčica očekivalo da se školuju što kraće. Posebno mi je ostala u sećanju jedna devojka koja je želela da nastavi školovanje. Promena zakonskog okvira u Austriji, kojim je obrazovanje odnosno osposobljavanje mladih produženo do osamnaeste godine, dala joj je argument koji sama unutar porodice verovatno ne bi imala. Mogla je roditeljima da kaže da nastavak obrazovanja više nije samo njena lična želja, već i zahtev sistema u kojem porodica živi. Nastavila je školovanje, uspešno završila obrazovanje za frizerku i postala prva devojka u svojoj široj porodici sa završenom srednjom stručnom kvalifikacijom.

Ovaj primer pokazuje koliko je važno da pojedinca nikada ne posmatramo samo unutar jedne zajednice. Istovremeno pripadamo različitim sistemima — porodici, kulturnoj ili manjinskoj zajednici, školi, lokalnoj zajednici, državi. Ti sistemi ne moraju imati ista pravila. Ponekad upravo norma jednog šireg sistema može pojedincu dati prostor da se odupre normi užeg sistema. Zakon u takvom slučaju nije promenio samo trajanje školovanja; on je promenio i odnos snaga u jednom konkretnom porodičnom razgovoru.

Ovde se zato neizbežno otvara i pitanje moći. Nisu svi glasovi u svakoj zajednici jednako čujni niti svi članovi imaju jednaku mogućnost da utiču na odluke. Posebno deca, mladi, žene ili drugi članovi sa manje formalne i neformalne moći mogu imati veoma ograničen prostor za pregovaranje sa normama zajednice. Zbog toga je za psihologiju u zajednici važno da pita ne samo da li zajednica utiče na svoje članove i da li članovi mogu uticati na zajednicu, već i: ko određuje pravila, čiji se glas čuje, ko snosi cenu odstupanja i koji resursi pojedincu omogućavaju da izabere drugačije?

NE MORAŠ DA SE SLOŽIŠ
„Snažan osećaj zajednice je uvek dobar.“ Najpre odbrani ovu tvrdnju. Zatim je ospori. Na kraju napiši uslove pod kojima bi snažno „mi“ moglo doprinositi blagostanju bez snažnog isključivanja drugih.

1.5. Pripadanje, sloboda i cena drugačijeg izbora

Kada govorimo o pripadanju zajednici, važno je da se zapitamo koliko smo zajednice kojima pripadamo zaista birali.

Neke zajednice biramo tokom života. Biramo prijatelje, profesionalna udruženja, grupe okupljene oko određenih interesovanja, sporta, umetnosti ili zajedničkih ciljeva. Danas biramo i brojne zajednice koje postoje gotovo isključivo u digitalnom prostoru.

Međutim, u neke zajednice ne ulazimo odlukom. Ranije smo videli da pripadnost ima i transgeneracijsku dimenziju. Ovde se pojavljuje druga strana istog pitanja: ako deo zajednice zatičemo pre nego što možemo da biramo, koliko je naše pripadanje izbor, a koliko nasleđe?

Rođeni smo u određenoj porodici, jeziku, mestu, kulturi i društvenom okruženju. Drugi nas ponekad svrstavaju u određene grupe mnogo pre nego što smo sami počeli da razmišljamo o tome ko smo i gde pripadamo.

Takve pripadnosti učestvuju u oblikovanju našeg identiteta i prostora iz kojeg kasnije počinjemo da biramo. Zato se pitanje pripadanja ne može potpuno odvojiti od pitanja slobode.

U jednoj drugoj knjizi pisala sam o tome kao o stepenima slobode. Volimo da zamišljamo da pred sobom imamo svih 360 stepeni i da možemo slobodno da krenemo u bilo kom

pravcu. Ipak, niko od nas ne stoji u praznom krugu. Kada počnemo da biramo, mi već stojimo negde.

Mogu da pripadam zajednici zato što je volim, zato što u njoj prepoznajem sebe i zato što želim da ostanem njen deo. Međutim, mogu istovremeno znati da bi me određeni izbor udaljio od ljudi kojima pripadam. Tada ono što spolja izgleda kao slobodan izbor iznutra može imati veoma visoku cenu.

Ukoliko drugačiji izbor znači rizik da izgubim prihvatanje, bliskost ili svoje mesto među ljudima koji su mi važni, koliko prostora za izbor zaista osećam da imam?

Tu se nalazi jedna od najzanimljivijih granica između pripadanja i pritiska da se uklopimo.

Jedna autentična priča iz romske zajednice, koja se odvijala u Austriji osamdesetih godina prošlog veka, posebno jasno pokazuje napetost između porodične odluke i individualnog izbora. Roditelji troje dece odlučili su da se, nakon ženidbe najstarijeg sina, vrate u zemlju porekla. Najmlađi sin imao je petnaest godina i želeo je da ostane u Austriji, nastavi zanatsko obrazovanje i sačuva život koji je poznavao. Porodica je insistirala na povratku, ali on nije krenuo sa njima.

Pošto je za vreme zanatskog obrazovanja primao zaradu, sam je plaćao stan. Redovno je pohađao nastavu i nastojao da ne privuče pažnju, svestan da bi odsustvo roditelja moglo izazvati probleme. Završio je školovanje. Njegova istrajnost ne znači da treba idealizovati situaciju u kojoj petnaestogodišnjak živi bez roditeljske podrške u svakodnevici. Ona pre pokazuje koliko zahtevna može biti cena drugačijeg izbora.

Ovo je priča o jednoj porodici, ne opis romske zajednice u celini. Otvara pitanje: može li pojedinac ostati povezan sa svojim „mi“ kada izabere put koji ostali nisu izabrali?

Zajednica može biti mesto sigurnosti, identiteta i povezanosti. Ipak, upravo zato što nam je važna, ona ima i moć da utiče na naše izbore. Pitanje, dakle, nije samo **kojoj zajednici pripadam**, već i: **koliko u toj zajednici mogu da budem svoj, da se menjam i da biram drugačije, a da i dalje imam pravo da joj pripadam?**

1.6. Merenje nije neutralno ogledalo

U radu iz 1999. godine, „Osećaj zajednice: napredak u merenju i primeni“ (Sense of Community: Advances in Measurement and Application), David M. Chavis i Grace M. H. Pretty razmatraju teorijski razvoj pojma osećaja zajednice i izazove njegovog merenja i primene. Ukazuju na to da, uprkos velikom interesovanju istraživača, nije postignuta potpuna saglasnost oko jedinstvene definicije, teorijskog modela ili načina merenja.

Model McMillana i Chavisa ostaje važno teorijsko polazište, ali se pri njegovoj primeni mora voditi računa o različitim društvenim kontekstima i populacijama.

Posebno je zanimljiva metodološka posledica: način na koji istraživač zamišlja zajednicu utiče na pitanja koja postavlja, instrument koji bira i interpretaciju rezultata. Instrument zato nije potpuno neutralno ogledalo pojave. On operacionalizuje određenu teorijsku predstavu o tome šta je zajednica i koji njeni aspekti zaslužuju da budu izmereni.

Dobar primer ovog problema nalazimo u istraživanjima ženske autonomije i osnaživanja. Na prvi pogled čini se jednostavnim pitati koliko žena odlučuje o svom životu, porodici, novcu, radu ili kretanju i na osnovu odgovora proceniti stepen njene autonomije. Međutim, već sledeće pitanje pokazuje koliko merenje može biti složeno: ko određuje šta će se smatrati znakom emancipacije?

Ukoliko žena kaže da određenu odluku donosi njen suprug, da li je to dokaz njene manje autonomije? Šta ako ona takvu podelu uloga sama želi? A šta ako kaže da je želi zato što je odrasla u sredini u kojoj druga mogućnost gotovo da nije bila zamisliva? Da li odsustvo otvorenog nezadovoljstva znači slobodan izbor ili može govoriti i o tome koliko su društvene norme postale deo načina na koji osoba razume sebe i svoje mogućnosti?

Pitanje autonomije žene postaje još složenije kada o njoj ne pitamo samo ženu već i njenog supruga. Ghuman, Lee i Smith (2006), istražujući 23 zajednice u pet azijskih zemalja, pokazali su da procena autonomije žene može značajno da se razlikuje u zavisnosti od toga ko daje odgovor. Njihovo istraživanje pokazuje da čak ni ista pitanja i ponuđeni odgovori ne moraju imati isto značenje za žene i muškarce.

To nas vraća osnovnom metodološkom pitanju: šta zapravo merimo kada merimo emancipaciju?

Možemo napraviti instrument koji veoma precizno beleži ko u domaćinstvu donosi odluke, ko raspolaže novcem ili ko se slobodno kreće izvan kuće. Međutim, time smo već napravili teorijski izbor: odlučili smo da upravo te pojave predstavljaju autonomiju. Ono što instrument ne pita lako može ostati nevidljivo.

Zato merenje nije samo tehnički postupak. Između pojave koju želimo da razumemo i rezultata koji na kraju dobijemo nalazi se čitav niz odluka: ko postavlja pitanje, šta smatra važnim, kojim rečima pita, kome postavlja pitanje i u kom društvenom kontekstu će odgovor biti dat.

Upravo zbog toga instrument nije neutralno ogledalo stvarnosti. On uvek pokazuje stvarnost kroz okvir koji smo prethodno izabrali.

METODOLOŠKO PITANJE

Da li instrument samo meri pojavu ili istovremeno pokazuje kako je istraživač prethodno zamislio pojavu? Šta bi se dogodilo kada bismo osećaj zajednice merili instrumentom napravljenim u potpuno drugačijem kulturnom kontekstu?

Literatura za poglavlje 1

Blanchard, A. L. (2007). Developing a sense of virtual community measure. CyberPsychology & Behavior, 10(6), 827–830. https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9946

Chavis, D. M., & Newbrough, J. R. (1986). „Značenje ‘zajednice’ u psihologiji u zajednici“ (The Meaning of “Community” in Community Psychology). Journal of Community Psychology, 14(4), 335–340. DOI: 10.1002/1520-6629(198610)14:4<335::AID-JCOP2290140402>3.0.CO;2-T.

Chavis, D. M., & Pretty, G. M. H. (1999). „Osećaj zajednice: napredak u merenju i primeni“ (Sense of Community: Advances in Measurement and Application). Journal of Community Psychology, 27(6), 635–642. DOI: 10.1002/(SICI)1520-6629(199911)27:6<635::AID-JCOP1>3.0.CO;2-F.

Ghuman, S. J., Lee, H. J., & Smith, H. L. (2006). Measurement of women’s autonomy according to women and their husbands: Results from five Asian countries. Social Science Research, 35(1), 1–28. https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2004.06.001

Hanlin, C. E., Bess, K., Conway, P., Evans, S. D., McCown, D., Prilleltensky, I., & Perkins, D. D. (2008). Community psychology. U C. Willig & W. Stainton Rogers (ur.), The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology (str. 524–540). SAGE. https://doi.org/10.4135/9781848607927.n29

Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women’s Empowerment. Development and Change, 30(3), 435–464. https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125

Gatti, F., & Procentese, F. (2024). Ubiquitous processes strengthening neighbourhood communities: How neighbourhood-related social media can foster the active involvement of citizens and build resilient communities. Journal of Community & Applied Social Psychology, 34(5), e2862. https://doi.org/10.1002/casp.2862

McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986). „Osećaj zajednice: definicija i teorija“ (Sense of Community: A Definition and Theory). Journal of Community Psychology, 14(1), 6–23. DOI: 10.1002/1520-6629(198601)14:1<6::AID-JCOP2290140103>3.0.CO;2-I.

Newbrough, J. R., & Chavis, D. M. (1986). „Psihološki osećaj zajednice, I: Predgovor“ (Psychological Sense of Community, I: Foreword). Journal of Community Psychology, 14(1), 3–5. DOI: 10.1002/1520-6629(198601)14:1<3::AID-JCOP2290140102>3.0.CO;2-U.

Oksanen, A., Celuch, M., Oksa, R., & Savolainen, I. (2024). Online communities come with real-world consequences for individuals and societies. Communications Psychology, 2, članak 71. https://doi.org/10.1038/s44271-024-00112-6

O’Hara, C., & Clement, F. (2018). Power as agency: A critical reflection on the measurement of women’s empowerment in the development sector. World Development, 106, 111–123. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.02.002

Peterman, A., Schwab, B., Roy, S., Hidrobo, M., & Gilligan, D. O. (2021). Measuring women’s decisionmaking: Indicator choice and survey design experiments from cash and food transfer evaluations in Ecuador, Uganda and Yemen. World Development, 141, 105387. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105387

2. Zašto nam nije dovoljan pojedinac?

Kako je nastala psihologija u zajednici

Do ovog mesta bavili smo se pitanjem šta zajednicu čini zajednicom: pripadanjem, granicama, uzajamnim uticajem, resursima, istorijom, normama, digitalnim prostorima i cenom koju ponekad plaćamo kada želimo da biramo drugačije. Sledeći korak zato dolazi prirodno. Ukoliko se toliko toga psihološki važnog događa između pojedinca i njegovih odnosa, institucija, kulture i društvenih uslova, onda pojedinac više ne može biti jedina jedinica objašnjenja. Upravo iz tog pomeranja kadra nastaje sledeće pitanje: zašto nam nije dovoljan pojedinac?

Psihologija u zajednici nije nastala iz potrebe da se postojećim oblastima psihologije jednostavno doda još jedna. Njeno oblikovanje bilo je povezano sa sve jasnijim uvidom da se ljudske teškoće ne mogu uvek razumeti, niti menjati, posmatranjem pojedinca izdvojeno od sredine u kojoj živi. Psiholozi su sve češće počeli da postavljaju drugačija pitanja: šta vidimo kada u fokusu nije samo ordinacija i pojedinac koji u nju dolazi, već i porodica, škola, susedstvo, institucije, društveni odnosi i uslovi života koji oblikuju njegovo svakodnevno iskustvo?

Time se menjalo i samo pitanje psihologije. Umesto da se bavimo isključivo time šta se događa sa osobom kada se problem već pojavio, postalo je važno pitati se i u kakvim je okolnostima problem nastao, šta ga održava, koji resursi postoje u neposrednom okruženju i zajednici i šta se može učiniti pre nego što teškoća postane toliko velika da zahteva individualni tretman. Prevencija, dostupnost podrške, društveni uslovi i mogućnost zajednice da učestvuje u promeni tako postaju deo psihološkog razmišljanja.

Istorijski kontekst: zašto baš tada?

U američkoj istoriji psihologije u zajednici konferencija održana u Swampscottu 1965. godine često se navodi kao simbolička tačka njenog nastanka. Ako, međutim, zapamtimo samo godinu, gubimo mnogo zanimljivije pitanje: zašto baš tada? Jedna konferencija sama po sebi nije mogla stvoriti novu discipline, ona je pre označila trenutak u kojem su pitanja koja su se već razvijala dobila jasnije ime i profesionalni prostor.

Psihologija se nije razvijala izvan društva kojem je pripadala. Sjedinjene Američke Države pedesetih, a naročito šezdesetih godina 20. veka prolazile su kroz period intenzivnih društvenih promena. Menjali su se zakoni, javne politike i institucije, ali i način na koji se govorilo o pravima, jednakosti, siromaštvu, mentalnom zdravlju i odgovornosti društva za uslove u kojima ljudi žive. Paul A. Toro, američki psiholog u zajednici, koji je razmatrao razvoj discipline, njen identitet i buduće pravce, posmatra psihologiju u zajednici u širem društvenom, naučnom i profesionalnom kontekstu (Toro, 2005).

Pokret za građanska prava učinio je posebno vidljivim da životne mogućnosti ljudi ne zavise samo od njihovih sposobnosti, motivacije ili ličnih izbora. Rasna segregacija i diskriminacija bile su prisutne u obrazovanju, stanovanju, zapošljavanju i pristupu različitim društvenim resursima. Tokom pedesetih i šezdesetih godina borba protiv segregacije postajala je sve snažnija, a društvene promene počele su da dobijaju i svoj zakonski okvir.

Zakon o građanskim pravima iz 1964. godine (Civil Rights Act – zakon kojim je zabranjena diskriminacija na osnovu rase, boje kože, vere, pola ili nacionalnog porekla u važnim oblastima javnog života i zapošljavanja i kojim je ukidana segregacija u javnim prostorima i ustanovama) predstavljao je jednu od ključnih promena. Godinu dana kasnije donet je Zakon o biračkim pravima iz 1965. godine (Voting Rights Act – zakon usmeren na uklanjanje rasne diskriminacije u ostvarivanju biračkog prava, uključujući diskriminatorne testove pismenosti i druge prepreke kojima je afroameričkom stanovništvu bilo otežavano ili onemogućavano glasanje).

Za psihologiju je ovakav društveni kontekst otvarao pitanje koje će kasnije postati jedno od ključnih za psihologiju u zajednici: šta se događa kada prepreka sa kojom se osoba suočava nije samo u njoj, već i u okruženju u kojem pokušava da živi, obrazuje se, radi i učestvuje u društvu?

Istovremeno se menjala rasprava o siromaštvu i ulozi države. Programi poznati pod zajedničkim nazivom Rat protiv siromaštva (War on Poverty), pokrenuti sredinom šezdesetih godina, usmeravali su pažnju na obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i druge životne uslove povezane sa siromaštvom. Postajalo je sve jasnije da siromaštvo nije nužno posledica ličnog neuspeha, nedostatka sposobnosti ili motivacije. Mogućnosti koje čovek ima zavise i od toga gde odrasta, kakvo mu je obrazovanje dostupno, može li da pronađe posao, kakvu zdravstvenu i socijalnu zaštitu ima i sa kakvim se društvenim preprekama susreće.

Šezdesete su bile i vreme snažnih studentskih i antiratnih pokreta. Oni nisu neposredno stvorili psihologiju u zajednici, ali su bili deo šire društvene klime u kojoj su se preispitivali autoritet institucija, način donošenja odluka i mogućnost građana da učestvuju u pitanjima koja neposredno utiču na njihove živote. Ideje participacije, osnaživanja i uključivanja ljudi u procese odlučivanja kasnije će dobiti posebno mesto u psihologiji u zajednici.

Menjao se i položaj žena. U Sjedinjenim Američkim Državama drugi talas feminizma tokom šezdesetih godina otvorio je pitanja obrazovanja, rada, porodice, reproduktivnih prava i tradicionalnih rodnih uloga. Knjiga Betty Friedan The Feminine Mystique (1963), Zakon o jednakim platama iz 1963. i zabrana diskriminacije na osnovu pola u zapošljavanju prema Zakonu o građanskim pravima iz 1964. predstavljaju različite, ali povezane delove tog istorijskog konteksta. Promene seksualnih normi i širenje pristupa kontracepciji bile su deo šireg procesa u kojem se granica između „privatnog“ i

„društvenog“ počela drugačije posmatrati. Ono što je ranije lako moglo biti opisano kao lični problem žene, porodice ili partnerskog odnosa sve češće se povezivalo sa društvenim očekivanjima, pravima i raspodelom moći.

Mentalno zdravlje izlazi iz institucije

Za nastanak psihologije u zajednici posebno su važne promene koje su se istovremeno događale u oblasti mentalnog zdravlja. Tokom pedesetih i šezdesetih godina rasla je kritika velikih psihijatrijskih institucija i dugotrajne institucionalizacije ljudi sa mentalnim teškoćama. Sve snažnije se razvijala ideja da pomoć treba da bude dostupna tamo gde ljudi žive i da dugotrajni boravak u velikim institucijama ne može biti jedini odgovor na psihičke teškoće.

Važan korak u tom pravcu predstavljao je američki Zakon o izgradnji ustanova za osobe sa intelektualnim teškoćama i centara za mentalno zdravlje u zajednici iz 1963. godine (P.L. 88-164; poznat i kao Community Mental Health Centers Act – zakon kojim je savezna država podržala izgradnju lokalnih centara za mentalno zdravlje kako bi pomoć bila dostupnija u zajednicama u kojima ljudi žive i kako bi se smanjilo oslanjanje isključivo na velike psihijatrijske ustanove).

Ipak, upravo je taj pomak otvorio novo pitanje: ako pomoć premestimo iz velike institucije u zajednicu, da li smo promenili samo mesto na kojem radimo ili smo promenili i način na koji razumemo problem?

Nije bilo dovoljno samo preneti isti model rada iz bolnice ili ordinacije u novu zgradu u lokalnoj zajednici. Ukoliko psiholog radi tamo gde ljudi žive, onda pred sobom više nema samo pojedinca i njegove simptome. Susreće porodicu, školu, susedstvo, radno mesto, lokalne institucije, siromaštvo, diskriminaciju, dostupnost ili nedostupnost podrške i čitavu mrežu odnosa koja može istovremeno predstavljati i izvor teškoće i izvor snage.

Upravo u takvom istorijskom trenutku održana je 1965. godine konferencija u Swampscottu u Masačusetsu. Njen značaj nije samo u tome što je nova oblast dobila svoje ime. Važnije je što je izrazila promenu koja je već bila u toku: psiholozi su počeli ozbiljnije da razmišljaju o prevenciji, radu izvan tradicionalnih kliničkih okvira i ulozi društvenog okruženja u nastanku, održavanju i prevazilaženju teškoća.

Zato Swampscott možemo razumeti manje kao trenutak u kojem je neko „izmislio“ novu psihološku disciplinu, a više kao trenutak u kojem su različita pitanja svog vremena počela da se povezuju u novi način razmišljanja.

Ukoliko u fokusu nije samo ordinacija već i svet u kojem osoba živi, šta sve psiholog mora da vidi?

Zadatak za razmišljanje: Frojd, žene i društvo

Vratimo se sada nekoliko decenija unazad. Krajem 19. i početkom 20. veka Sigmund Frojd radio je u Beču sa ženama čije su teškoće tada opisivane kao histerija i različite neuroze. Njegov rad odvijao se u društvu u kojem su položaj žene, njena seksualnost, mogućnosti obrazovanja i rada, brak, materinstvo i porodične obaveze bili uređeni sasvim drugačijim društvenim normama nego danas.

Ženski pokret nije nastao zahvaljujući Frojdu. Postojao je i razvijao se nezavisno od njegovog rada, a borba žena za politička, obrazovna i društvena prava ima znatno širu i stariju istoriju. Ipak, Frojdov rad otvara zanimljivo pitanje za psihologiju u zajednici: šta se događa kada iskustvo koje psiholog posmatra kao individualni simptom istovremeno nastaje unutar određenog društvenog položaja?

Razmisli: da li je, i na koji način, Frojdov rad sa bečkim pacijentkinjama i njegovo bavljenje neurozama uticao na kasnije razmišljanje o položaju žene? Nemoj unapred pretpostaviti da je uticaj postojao. Istraži i mogućnost da je odnos bio obrnut ili mnogo složeniji: da su društvene promene uticale na pitanja koja je psihologija počela da postavlja, kao i da su kasnije feminističke autorke neke Frojdove ideje koristile, a druge snažno kritikovale.

• Koliko su teškoće žena sa kojima je Frojd radio mogle biti povezane sa društvenim položajem žene tog vremena?
• Da li je Frojd svojim radom otvorio prostor da se o ženskoj seksualnosti, željama, konfliktima i nezadovoljstvu govori na način koji ranije nije bio uobičajen?
• U čemu su njegove teorije kasnije bile značajne za feminističku misao, a zbog čega su postale predmet feminističke kritike?
• Kako bismo iste žene i njihove teškoće posmatrali iz perspektive psihologije u zajednici?
• Šta bismo, osim njihovih simptoma i individualne istorije, morali da znamo o društvu u kojem su živele?

I na kraju, jedno šire pitanje: ako se promeni društveni položaj žene, da li se menja i način na koji razumemo njene psihološke teškoće?

Kada mi pojedinac više nije bio dovoljan

Ne mogu tačno da odredim trenutak kada sam počela da razmišljam na način koji danas prepoznajem kao psihologiju u zajednici. Sigurno se jednog jutra nisam probudila sa mišlju da mi je potreban drugačiji teorijski okvir. Takve promene u profesionalnom razmišljanju verovatno retko nastaju na taj način. Kod mene se to događalo postepeno, kroz ljude sa kojima sam radila i kroz sve češći osećaj da mi nešto nedostaje kada pokušavam da čoveka razumem samo kroz njegov individualni problem.

Radila sam u različitim okruženjima. Radila sam individualno sa ljudima, radila u školi, sa decom i mladima, sa starijim ljudima, a kasnije i u nevladinom sektoru i zajednici. U svakom od tih prostora zadatak psihologa izgledao je nešto drugačije. Ipak, dugo sam sa sobom nosila ono što svi ponesemo iz profesionalnog obrazovanja: naučili smo da posmatramo pojedinca, njegove osobine, razvoj, konflikte, simptome, ponašanje, načine suočavanja.

Sve je to bilo važno.

Međutim, ponekad nije bilo dovoljno.

Sećam se rada sa starijim ljudima i jedne žene od osamdeset pet godina. Mogla sam da je posmatram kao korisnicu određene usluge, kao stariju osobu sa svojim potrebama i teškoćama. Sve bi to bilo tačno. Ipak, ništa od toga ne bi bilo dovoljno da razumem osobu koja je sedela preda mnom.

Preda mnom nije sedela „starija korisnica“. Sedela je žena koja je iza sebe imala osamdeset pet godina života. Imala je svoju istoriju, odnose, gubitke, sećanja, uloge koje je nekada imala i svet kojem je pripadala. Bila je nekada mlada. Bila je partizanka. Imala je život mnogo pre nego što je postala osoba kojoj je potrebna neka vrsta pomoći.

Ukoliko bih videla samo ono što joj je sada potrebno, koliko bih nje zapravo videla?

Takva iskustva su mi sve češće stvarala neku vrstu profesionalne klaustrofobije. Ne zbog individualnog rada samog po sebi — individualni rad je važan i ostao je važan deo mog profesionalnog života — već zbog osećaja da četiri zida oko pojedinca ponekad postaju i četiri zida oko našeg razumevanja.

Isto sam osećala i u školi. Dete može imati problem sa učenjem, ponašanjem, strahom ili povlačenjem. Možemo razgovarati sa njim, procenjivati njegove sposobnosti i pokušavati da razumemo njegove emocije. Ipak, dete se posle razgovora vraća u razred. Vraća se nastavniku. Vraća se vršnjacima. Vraća se porodici. Vraća se pravilima škole i očekivanjima sredine u kojoj odrasta.

Koliko možemo razumeti dete ako ne razumemo gde se ono svakoga dana vraća?

Postepeno mi je postajalo tesno da problem završava na granicama osobe. Ne zato što individualni psihološki procesi nisu važni, već zato što sam sve jasnije videla da čovek nikada ne dolazi sam. Sa njim u prostoriju, na neki način, ulaze i njegova porodica, odnosi, škola, posao, materijalni uslovi, kultura, iskustvo pripadanja ili nepripadanja, mogućnosti koje je imao i one koje nikada nije dobio.

Ulaskom u nevladin sektor i radom u zajednici taj kadar se još više proširio.

Tamo više nije bilo moguće ni pretvarati se da je pojedinac jedino mesto na kojem treba tražiti problem i promenu. Susrećete ljude koji mogu imati vrlo slične potrebe, a potpuno različite mogućnosti da ih ostvare. Vidite da informacija koju stručnjak smatra lako

dostupnom do nekoga uopšte ne stiže. Da usluga formalno postoji, ali je neko ne koristi. Da program koji na papiru izgleda odlično ne mora odgovarati ljudima kojima je namenjen. Da ono što institucija definiše kao prioritet ne mora biti ono što zajednica doživljava kao svoj najveći problem.

U radu u zajednici iznenadila me je snalažljivost ljudi i brzina kojom neformalnim mrežama kruže praktične informacije. Sećam se romske porodice u Beču: majka je pomagala sitnoj devojčici da nosi teške knjige do trećeg sprata škole, iako takav ulazak roditelja nije bio dozvoljen. Kada je porodici najavljena poseta socijalne službe, bez preciznog termina, raspitali su se šta se prilikom takvih poseta proverava. Uredili su stan i nabavili nekoliko kilograma jabuka i šargarepe, koje su stavili u frižider kao vidljiv znak brige o zdravoj ishrani. Službenici su pregledali i frižider i bili zadovoljni zatečenim stanjem.

Ovaj događaj me je naveo da razmišljam o razlici između onoga što institucija vidi i onoga što se u zajednici zna. Neformalna mreža bila je izvor informacija i praktične podrške, a priprema za posetu odgovor na odnos u kojem jedna strana procenjuje drugu. Sam uredan stan nije mogao da objasni čitavu priču, baš kao što ni kršenje školskog pravila nije moglo da objasni majčinu nameru da pomogne detetu.

Drugo iznenađenje bili su komentari pojedinih stručnjaka koji su sebe smatrali oslobođenim rasizma i diskriminacije. Čak su i sasvim uobičajene stvari, poput toga da su mlade Romkinje moderno obučene u farmerke, postajale predmet posebnih komentara. Takva zapažanja mogla su da otkriju prethodna očekivanja o tome kako bi Romkinje trebalo da izgledaju. To me je podsetilo da dobra namera i profesionalno obrazovanje ne oslobađaju automatski od stereotipa: i stručnjak mora da preispituje sopstveni pogled.

I tada više nije dovoljno pitati samo:

Šta se događa sa ovom osobom?

Moramo pitati i:

Šta se događa oko nje?

Međutim, ni to nije dovoljno. Potrebno je pitati: **Ko je određivao uslove u kojima ona živi? Ko donosi odluke? Ko ima pristup resursima? Ko može da govori, a čiji glas retko stiže do mesta na kojima se odlučuje? Šta ova zajednica već zna i ume, a što mi kao stručnjaci možda još nismo ni primetili?**

Mislim da sam upravo tu počela drugačije da razumem i sopstvenu profesionalnu ulogu.

Pre nego što sam postala psiholog, bila sam čovek. I to nisam prestala da budem kada sam postala psiholog.

Stručnost nam daje znanje, metode i odgovornost. Ipak, diploma nam ne daje automatski bolje poznavanje nečijeg života od osobe koja taj život živi. Mogu poznavati psihološku teoriju bolje od čoveka koji sedi preko puta mene. Ipak, on svoj život poznaje bolje od mene. Isto važi i za zajednicu.

Možda je zato jedan od najvažnijih profesionalnih pomaka bio trenutak kada sam prestala da verujem da stručnjak mora prvi da zna odgovor.

Ponekad njegov prvi zadatak mora biti da dovoljno dobro postavi pitanje.

Tek mnogo kasnije sam u literaturi psihologije u zajednici pronašla teorijske pojmove za nešto što sam kroz praksu već počela da naslućujem.

Jimenez, Sánchez, McMahon i Viola (2016, str. 1–2 dostavljenog PDF-a) vraćaju se ranoj ideji učesnika koji istovremeno teorijski promišlja praksu (participant-conceptualizer): psiholog u zajednici istovremeno učestvuje u procesima zajednice i nastoji da ih razume oslanjajući se na psihološka i druga društvenonaučna znanja. Ovaj koncept autori razmatraju u okviru ranog razvoja discipline, oslanjajući se na prethodnu literaturu, uključujući Bennetta i saradnike (1966). Jimenez i saradnike zato navodimo kao sekundarni istorijski izvor, a ne kao tvorce pojma.

To je važna razlika.

Psihologija u zajednici ne traži od psihologa da bude manje stručan. Traži od njega da drugačije razume šta njegova stručnost može — i šta ne može.

Zajednica poseduje znanje koje psiholog nema. Poznaje svoju svakodnevicu, odnose, nepisana pravila, istoriju, sukobe, ljude kojima se veruje, pokušaje koji su već propali i resurse koji spolja možda uopšte nisu vidljivi. Psiholog, sa druge strane, donosi teorijsko i metodološko znanje, istraživanja i mogućnost da određene procese sagleda iz drugačije perspektive.

Tek njihov susret otvara prostor za nešto novo.

Zato psiholog može fizički izaći iz ordinacije, a da se u njegovom načinu razmišljanja ništa suštinski ne promeni. Može otići u školu, organizaciju ili naselje i nastaviti da traži pojedinca kojeg treba „popraviti“.

Promena počinje tek kada se promeni kadar.

I možda je upravo to najkraći odgovor na pitanje iz naslova ovog poglavlja.

Pojedinac nam nije dovoljan upravo zato što pojedinac nikada ne postoji bez sveta kojem pripada.

Literatura za poglavlje 2

Bennett, C. C. (1965). „Psihologija u zajednici: utisci sa Bostonske konferencije o obrazovanju psihologa za mentalno zdravlje u zajednici“ (Community Psychology: Impressions of the Boston Conference on the Education of Psychologists for Community Mental Health). American Psychologist, 20(10), 832–835. DOI: 10.1037/h0022589.

Jason, L. A., Glantsman, O., O’Brien, J. F., & Ramian, K. N. (ur.). (2019). „Uvod u psihologiju u zajednici: kako postati agent promene“ (Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change). Rebus Community.

Jimenez, T. R., Sánchez, B., McMahon, S. D., & Viola, J. (2016). „Vizija budućnosti obrazovanja i obuke u psihologiji u zajednici“ (A Vision for the Future of Community Psychology Education and Training). American Journal of Community Psychology, 58(3–4), 339–347. DOI: 10.1002/ajcp.12079.

Levine, M., Perkins, D. D., & Perkins, D. V. (2005). „Principi psihologije u zajednici: perspektive i primene“ (Principles of Community Psychology: Perspectives and Applications), 3. izd. Oxford University Press.

Toro, P. A. (2005). „Psihologija u zajednici: kuda dalje?“ (Community Psychology: Where Do We Go from Here?). American Journal of Community Psychology, 35(1–2), 9–16. DOI: 10.1007/s10464-005-1883-y.

3. Šta ako problem nije u čoveku?

Ekološka i sistemska perspektiva

Ekološka perspektiva: osobu ne možemo odvojiti od okruženja

Ekološka perspektiva polazi od jednostavne, ali veoma važne pretpostavke: ponašanje čoveka ne možemo u potpunosti razumeti ako ga posmatramo odvojeno od sredine u kojoj živi. Ono što osoba radi, kako reaguje, čega se plaši, šta izbegava, kome veruje i koje mogućnosti uopšte prepoznaje pred sobom nastaje u stalnom odnosu između nje i njenog okruženja.

Edison J. Trickett, jedan od značajnih autora u oblasti psihologije u zajednici, posebno se bavio ekološkom perspektivom, odnosom ljudi i njihovih društvenih konteksta, kao i pitanjem kako intervencije mogu biti prilagođene konkretnim zajednicama umesto da im se nameću spolja. U skladu sa Trickettovom ekološkom perspektivom (2009a), ljudi se ne posmatraju samo kao pasivni primaoci uticaja sredine. Čovek nije prazna površina na koju porodica, škola, zajednica ili društvo jednostavno „upisuju“ svoje uticaje. On u svaki novi kontekst ulazi sa sopstvenom istorijom, iskustvima, sposobnostima, identitetima, vrednostima, odnosima i resursima.

Istovremeno, ni okruženje nije neutralna pozornica na kojoj se odvija život pojedinca. Ono nudi određene mogućnosti, ali postavlja i ograničenja; određuje pravila i očekivanja, raspodeljuje resurse, daje ili uskraćuje pristup institucijama i utiče na to koje ponašanje će biti prihvaćeno, nagrađeno, kažnjeno ili stigmatizovano.

Zbog toga je važnije govoriti o transakciji između osobe i okruženja nego o jednostavnom uticaju sredine na pojedinca. Odnos ide u oba pravca. Okruženje utiče na čoveka, ali i ljudi svojim ponašanjem, odnosima, organizovanjem i delovanjem menjaju okruženje. Porodica oblikuje dete, ali dete svojim potrebama i ponašanjem menja porodične odnose. Škola utiče na učenika, ali učenici, roditelji i nastavnici svojim delovanjem menjaju kulturu škole. Zajednica oblikuje svoje članove, ali njeni članovi mogu menjati norme, institucije, raspodelu resursa i načine na koje zajednica razume sopstvene probleme.

Takav pogled menja i način na koji procenjujemo ljudsko ponašanje. Ukoliko ponašanje izdvojimo iz konteksta, lako ga možemo proglasiti neadaptivnim, problematičnim ili iracionalnim. Ekološka perspektiva, međutim, postavlja dodatno pitanje:

Čemu je to ponašanje služilo u sredini u kojoj je nastalo?

Ponašanje koje u jednom kontekstu izgleda nefunkcionalno može u drugom imati zaštitnu ili adaptivnu vrednost. Nepoverenje, na primer, može otežavati uspostavljanje novih odnosa, ali u sredini u kojoj je osoba više puta doživela diskriminaciju, odbacivanje ili zloupotrebu institucionalne moći ono može predstavljati način samozaštite.

Povlačenje iz komunikacije može izgledati kao nedostatak angažovanja, ali u situaciji u kojoj osoba veruje da njeno mišljenje neće biti saslušano ili da bi njegovo izražavanje moglo imati negativne posledice, ćutanje može imati sasvim drugačiju funkciju.

To, naravno, ne znači da svako ponašanje treba opravdati zato što ima svoju istoriju ili funkciju. Ekološka perspektiva ne ukida odgovornost pojedinca niti tvrdi da je sve što nastaje kao odgovor na sredinu automatski dobro ili prihvatljivo. Ona zahteva nešto drugo: da ne donosimo zaključak o značenju ponašanja pre nego što razumemo okolnosti u kojima je ono nastalo, funkciju koju je imalo i uslove koji ga danas održavaju.

Upravo tu postaje jasno zašto je lokalno znanje toliko važno. Trickett (2009a) naglašava da odluka o tome šta bi trebalo menjati i kakva bi intervencija mogla služiti ciljevima zajednice ne može biti zasnovana samo na stručnom znanju koje stručnjak donosi spolja. Pre nego što osmislimo intervenciju, potrebno je razumeti kako sama zajednica definiše problem, koje resurse već poseduje i šta njeni članovi smatraju poželjnom promenom. U tom procesu važno je upoznati i prethodne pokušaje rešavanja problema, odnose poverenja unutar zajednice i njena iskustva sa institucijama.

Drugim rečima, nije dovoljno da stručnjak zna šta bi teorijski moglo da funkcionišeotrebno je razumeti šta određena intervencija znači upravo tim ljudima, na tom mestu i u tom trenutku.

Zato ekološka intervencija nije jednostavno prenošenje unapred napravljenog programa iz jednog okruženja u drugo. Program koji je uspešan u jednoj školi, gradu ili zajednici ne mora automatski imati isti efekat u drugoj. Isti model podrške može drugačije funkcionisati tamo gde postoji visok nivo poverenja u institucije i tamo gde su iskustva sa institucijama obeležena nepoverenjem, diskriminacijom ili dugogodišnjim zanemarivanjem. Ono što na papiru izgleda kao ista intervencija u stvarnosti ulazi u potpuno drugačiji sistem odnosa.

Zbog toga rad u zajednici počinje pitanjima:

Ko ovde definiše problem? Ko raspolaže resursima? Ko donosi odluke? Ko ima pristup institucijama, a ko ostaje izvan njih? Šta je ova zajednica već pokušala? Šta njeni članovi žele da sačuvaju, a šta žele da promene?

Ovakvo razumevanje ekološke perspektive ne završava se, međutim, na neposrednom socijalnom okruženju. Amber Kelly i Judah Viola, psiholozi u zajednici koji u udžbeniku Jasona i saradnika opisuju profesionalne uloge i način rada psihologa u zajednici, u poglavlju „Ko smo mi“ (Who We Are, 2019) naglašavaju sistemsku perspektivu, prevenciju i značaj konteksta za razumevanje ponašanja. Takva perspektiva omogućava da se pogled proširi i na istorijski, fizički, pravni, politički i širi društveni kontekst u kojem ljudi žive.

Okruženje, dakle, nije samo porodica, škola, radno mesto, grupa vršnjaka ili neposredno susedstvo. Zakoni, javne politike, način funkcionisanja institucija, prostorna organizacija naselja, dostupnost obrazovanja i zdravstvene zaštite, mogućnost zapošljavanja, pristup različitim društvenim resursima, ali i dominantne predstave o određenim društvenim grupama mogu biti deo psihološki relevantnog okruženja.

To je posebno važno za psihologiju u zajednici, jer pomera pitanje sa:

„Šta treba promeniti kod ove osobe?“

na šire pitanje:

„Na kom nivou sistema se nalazi problem koji pokušavamo da rešimo?“

Ponekad će odgovor zaista biti na nivou pojedinca. Nekada će biti u porodici ili grupi. Međutim, problem može biti i u načinu funkcionisanja škole, organizacije ili službe, u nedostupnosti određenog resursa, u odnosu između zajednice i institucija ili u javnoj politici koja određenu grupu sistematski stavlja u nepovoljniji položaj.

Tokom rada na senzibilizaciji vaspitačica u bečkim vrtićima za saradnju sa romskim porodicama, više puta sam čula istu primedbu: romska deca često ne dolaze u vrtić kada pada kiša. Neke vaspitačice su to tumačile lenjošću roditelja ili nedovoljnom zainteresovanošću za obrazovanje dece. Meni je taj obrazac bio poznat iz ranijeg rada sa romskim zajednicama. U šali bih rekla da između kiše i pohađanja škole postoji „neka tajna veza“, kao u poznatoj pesmi. Ipak, iza te šale stoji ozbiljno pitanje: kako razumemo ono što vidimo?

U pojedinim romskim naseljima, kao i u drugim infrastrukturno zapostavljenim sredinama, neuređeni putevi mogu značiti da kiša i blato postaju stvarna prepreka detetu na putu do škole. Iako tako ne žive u Beču, to istorijsko iskustvo može biti važan kontekst za razmišljanje o navikama i očekivanjima, ali samo po sebi ne dokazuje zašto je određena porodica u Beču izostala baš tog dana. Zato je potrebno pitati o njenim konkretnim okolnostima, umesto pripisivati osobine čitavoj zajednici. Ponekad je potrebno upoznati istoriju jednog puta da bismo razumeli zašto neko njime danas ne ide.

Ukoliko je prepreka na nivou sistema, intervencija usmerena isključivo na pojedinca može čak stvoriti pogrešnu sliku da je čovek problem koji valja prilagoditi, dok struktura koja proizvodi ili održava problem ostaje netaknuta.

Ekološka perspektiva nas zato ne uči samo da posmatramo širu sliku. Ona nas tera da preciznije odredimo gde se promena zapravo mora dogoditi. Nekada menjamo način na koji pojedinac reaguje na svoje okruženje. Nekada jačamo porodicu, grupu ili mrežu podrške. Nekada menjamo način rada organizacije. Nekada povezujemo zajednicu sa resursima koji već postoje, ali joj nisu dostupni. A nekada je potrebno delovati prema institucijama, zakonima ili javnim politikama.

Upravo u tome leži jedna od ključnih razlika između psihologije koja prvenstveno radi sa pojedincem i psihologije u zajednici: pitanje više nije samo kako pomoći čoveku da se bolje prilagodi postojećem okruženju, već i da li je to okruženje takvo da čovek u njemu uopšte može dobro da živi – i šta treba promeniti ako nije.

3.1. Čovek ne postoji izvan svog konteksta

Ideja da čoveka ne možemo razumeti nezavisno od sredine i vremena u kojima živi nije nova. Ipolit Ten (Hippolyte Taine) je u uvodu dela Histoire de la littérature anglaise razmatrao trijadu „rasa – sredina – trenutak“ (race, milieu, moment). Reč je o istorijskom okviru za tumačenje književnosti i društvenog života, a ne o savremenoj teoriji psihologije u zajednici.

Ten je pod ovim pojmovima podrazumevao nasleđene karakteristike, okruženje i istorijsko doba. Njegovo shvatanje „rase“ sadržalo je biološke i hijerarhijske pretpostavke koje danas ne možemo prihvatiti kao naučno utemeljeno objašnjenje ljudskih razlika.

Zato Tena ovde pominjemo isključivo kao primer istorijskog razmišljanja o ulozi konteksta, ne kao neposrednog preteču niti dokaz savremene ekološke perspektive. Pitanje koje ipak možemo postaviti glasi:

Možemo li razumeti čoveka ako ne razumemo sredinu i vreme u kojima živi?

Savremena ekološka perspektiva ne posmatra odnos između pojedinca i sredine kao jednostran proces u kojem okruženje oblikuje čoveka. Pojedinac i njegovo okruženje nalaze se u stalnom međusobnom odnosu: sredina utiče na mogućnosti, ponašanje i iskustva ljudi, ali istovremeno ljudi svojim delovanjem utiču na odnose, pravila i norme unutar sredine u kojoj žive. Kada deluju zajedno, mogu menjati i način funkcionisanja organizacija i institucija, a u određenim okolnostima i šire društvene uslove.

Takvo razumevanje menja i način na koji postavljamo pitanja. Ukoliko želimo da razumemo određeno ponašanje ili problem, nije dovoljno da posmatramo samo osobu i pitamo šta se sa njom događa. Potrebno je razumeti i uslove u kojima ona živi: koje su joj mogućnosti dostupne, sa kakvim se ograničenjima susreće, kakvu podršku ima, kakva očekivanja prema njoj postoje i na koji način porodica, škola, radno mesto, institucije i šire društvo utiču na njene izbore i svakodnevno iskustvo.

Istovremeno, važno je pitati i koliko sama osoba može da utiče na te uslove, samostalno ili zajedno sa drugima. Time se pojedinac ne svodi ni na pasivnu žrtvu okolnosti niti se sva odgovornost za njegov položaj prebacuje na njega. Umesto toga, pokušavamo da razumemo odnos između onoga što osoba može da učini i uslova unutar kojih to pokušava da učini.

Kontekst zato u psihologiji zajednice nije samo pozadina koju opisujemo da bismo bolje razumeli pojedinca. On postaje deo samog objašnjenja. Ne pitamo samo ko je osoba i

zašto se ponaša na određeni način, već i kakvi odnosi, resursi, norme, institucije i društveni uslovi učestvuju u nastanku i održavanju onoga što posmatramo.

Ista činjenica, različit kontekst

Zamislimo dve osobe iz Srbije koje danas žive i rade u nekoj zapadnoevropskoj zemlji. Za obe možemo napisati gotovo identičnu rečenicu: „Otišao je iz Srbije u inostranstvo da radi.“ Ako ostanemo samo na toj informaciji, njihove životne priče mogu izgledati veoma slično. Obojica su migranti, obojica su napustila zemlju porekla, pronašla posao i sada žive u drugoj državi.

Ipak, šta se događa kada promenimo kadar?

Jedna osoba možda je odrasla u porodici koja je imala stabilne stambene uslove, vodu, kanalizaciju, električnu energiju, asfaltiranu ulicu, dostupno obrazovanje i relativno jednostavan pristup institucijama. Odlazak u inostranstvo za nju može biti veliki životni korak, praćen neizvesnošću, odvajanjem od porodice, učenjem jezika i prilagođavanjem novoj sredini.

Sada zamislimo drugog čoveka, Roma koji je odrastao u izrazito depriviranom naselju. Njegova ulica možda nije bila asfaltirana. Posle kiše put do kuće mogao je postajati blato. Naselje možda nije imalo odgovarajuću kanalizaciju ili javnu rasvetu. Porodica je možda godinama živela u stambenim i infrastrukturnim uslovima koje drugi ljudi uzimaju zdravo za gotovo.

I on je „otišao iz Srbije u inostranstvo da radi“.

Međutim, da li te dve rečenice zaista opisuju isti životni put i isto postignuće?

Za ovog čoveka pronalaženje legalnog posla može značiti mnogo više od promene radnog mesta. Iznajmljeni stan može biti prvi prostor u njegovom životu u kojem postoje uslovi koje drugi podrazumevaju. Zdravstveno osiguranje može značiti stabilan pristup zdravstvenom sistemu. Mašina za pranje veša nije samo kućni aparat ako dolazite iz uslova u kojima pranje veša nikada nije bilo jednostavna svakodnevna radnja. Uređena ulica, kanalizacija, grejanje ili svetlo ispred zgrade nisu samo elementi infrastrukture kada ste odrasli bez njih.

Ukoliko posmatramo samo njegov sadašnji položaj, možemo reći: radi, iznajmljuje stan i živi kao i mnogi drugi radnici migranti. Ukoliko posmatramo put koji je do tog položaja prešao, slika postaje sasvim drugačija.

To, naravno, ne znači da treba pretpostaviti da svi Romi polaze iz istih uslova. Romske zajednice su heterogene, a životni putevi, obrazovanje, materijalni položaj i porodični resursi veoma se razlikuju. Upravo bi takva pretpostavka bila suprotna ekološkom načinu razmišljanja. Kontekst ne određujemo prema etiketi grupe kojoj neko pripada. Kontekst istražujemo.

Zato pitanje nije: „On je Rom — šta iz toga možemo zaključiti?“ Pitanje je: „Iz kakvih je konkretnih životnih uslova ovaj čovek krenuo i kroz koje je prepreke morao da prođe da bi stigao tamo gde je danas?“

Tu se vidi jedna od ključnih razlika između pogleda koji beleži samo sadašnji položaj pojedinca i ekološkog pogleda. Kada posmatramo samo gde je čovek danas, vidimo njegov trenutni položaj. Kada uključimo kontekst, počinjemo da vidimo putanju. A tek kada vidimo putanju, možemo realnije razumeti i njegove teškoće, i njegove resurse, i veličinu promene koju je već napravio.

PROMENI KADAR

Dve osobe danas imaju posao, zdravstveno osiguranje i iznajmljeni stan. Da li to znači da su stigle na isto mesto? Šta se menja ako umesto pitanja „Gde je čovek danas?“ postavimo i pitanje: „Odakle je morao da krene da bi dovde stigao?“

ZASTANI I POVEŽI

Za razmišljanje

Dok razmišljaš o ekološkoj perspektivi, pokušaj da pratiš jednu jednostavnu nit: kakav je odnos između pojedinca i sredine u kojoj živi?

Kako sredina oblikuje naše mogućnosti, izbore i ponašanje? A kako mi, sami ili zajedno sa drugima, utičemo na sredinu u kojoj živimo?

Ukoliko si se ranije susreo ili susrela sa idejama Ipolita Tena o uticaju sredine na čoveka, možda ćeš ovde prepoznati jednu staru temu u mnogo savremenijem obliku. Ukoliko nisi, to nije važno. Važno je pitanje koje ostaje: možemo li zaista razumeti čoveka ako ne razumemo i svet u kojem on pokušava da živi?

PROMENI KADAR
Izaberi ponašanje koje se lako opisuje kao „problem pojedinca“. Napiši prvo individualno objašnjenje. Zatim dodaj porodicu, vršnjake, organizaciju, ekonomiju, zakon, kulturu i istoriju. Šta se promenilo u tvom objašnjenju?

3.2. Dobra namera nije isto što i dobar ishod

Dobar primer koliko je kontekst važan Trickett je pronašao u školskom okruženju. Edison J. Trickett, čiji smo ekološki pristup već upoznali, u knjizi iz 1991. godine „Živeti jednu ideju: osnaživanje i razvoj alternativne srednje škole“ (Living an Idea: Empowerment and the Evolution of an Alternative High School) opisao je nastanak i četrnaestogodišnji razvoj alternativne javne srednje škole „Srednja škola u zajednici“ (High School in the Community – HSC) u New Havenu, u američkoj saveznoj državi Connecticut.

Škola je bila organizovana oko ideje osnaživanja. Učenici su podsticani da učestvuju u oblikovanju sopstvenog obrazovanja, nastavnici su imali važnu ulogu u upravljanju školom, a roditelji su pozivani da učestvuju u njenom vođenju. Osnaživanje, dakle, nije

bilo zamišljeno samo kao tema o kojoj se govori, već princip ugrađen u svakodnevni život i organizaciju škole.

Na prvi pogled, takva struktura pružala je svim učenicima iste mogućnosti. Međutim, upravo je dugotrajno praćenje života škole pokazalo da ***formalno dostupna mogućnost nije nužno i jednako dostupna mogućnost****. Trickett je uočio da učenici različitog rasnog porekla nisu na isti način doživljavali i koristili samousmerenost i mogućnosti participacije koje je škola nudila. Posebno je ukazao na to da iskustva crnih i belih učenika nisu bila ista i otvorio pitanje da li su i njihova očekivanja i ciljevi povezani sa osnaživanjem uopšte bili jednaki.*

To je važan trenutak u razumevanju ekološke perspektive. Ukoliko škola svima ponudi istu strukturu i ista formalna prava, lako možemo zaključiti da su svim učenicima pružene jednake mogućnosti. Ipak, ljudi u tu strukturu ne ulaze bez prethodne istorije. U nju donose iskustva porodice i zajednice, prethodna iskustva sa obrazovnim institucijama, odnos prema autoritetu, očekivanja od škole, iskustva pripadanja ili isključivanja, kao i različita značenja koja pridaju autonomiji, učestvovanju i moći odlučivanja.

Zato pitanje nije samo: ***Da li smo svima ponudili isto?***

Potrebno je pitati i: ***Da li ono što smo ponudili za sve ima isto značenje, da li mu svi mogu pristupiti na isti način i da li svima omogućava da ga zaista koriste?***

Upravo tu postaje vidljiva razlika između ***formalne jednakosti i stvarne mogućnosti participacije****. Dobra namera, pa čak ni dobro osmišljena struktura, ne garantuje sama po sebi isti ishod za različite grupe. Intervencija se nikada ne susreće samo sa apstraktnom „ciljnom grupom“. Ona ulazi u već postojeće odnose i susreće ljude koji sa sobom nose različite istorije, iskustva institucija, očekivanja, resurse, nepoverenje i različita značenja.*

Zbog toga ekološka perspektiva zahteva još jedno pitanje koje je za rad u zajednici možda važnije od pitanja ***„Šta smo ponudili?“****:*

„Šta se sa onim što smo ponudili dogodilo kada je ušlo u stvarni život zajednice?“

NE MORAŠ DA SE SLOŽIŠ
„Program je pravedan ako je svima ponuđeno isto.“ Odbrani tvrdnju. Zatim je ospori. Koje podatke bi morao/la imati pre nego što zaključiš da grupa koja manje učestvuje jednostavno „nije zainteresovana“?

3.3. Sistemska perspektiva: kada promena jednog dela menja celinu

Ekološka perspektiva pokazala nam je zašto pojedinca ne možemo razumeti odvojeno od sredine u kojoj živi, ali kada proširimo kadar i pogledamo tu sredinu, pojavljuje se sledeće pitanje: kako su njeni različiti delovi međusobno povezani?

Porodica, škola, radno mesto, zdravstvene i socijalne službe, lokalne organizacije, institucije i javne politike ne deluju kao odvojena ostrva. Odluka ili promena u jednom delu može otvoriti mogućnosti, stvoriti prepreke ili proizvesti posledice u drugom. Upravo na tu međuzavisnost pažnju usmerava sistemska perspektiva.

Sistem možemo razumeti kao celinu sastavljenu od međusobno povezanih elemenata. Zato ga ne razumemo dovoljno ako svaki deo posmatramo zasebno. Potrebno je pratiti odnose među delovima, pravila po kojima funkcionišu, tokove informacija i resursa, granice sistema i obrasce koji se tokom vremena ponavljaju.

To menja i način na koji razmišljamo o uzroku. U svakodnevnom objašnjenju često tražimo jednostavan sled: A je izazvalo B. U složenim društvenim situacijama taj sled često nije dovoljan. A može uticati na B, B na C, a promena u C može ponovo uticati na A. Tako nastaje povratna sprega (feedback loop): posledica postaje deo uslova koji dalje održavaju ili menjaju proces.

Vratimo se primeru iz bečkih vrtića: izostanak deteta tokom kišnog dana vaspitačica može protumačiti kao nezainteresovanost porodice. Ukoliko taj zaključak utiče na njen odnos prema roditeljima, komunikacija može postati napetija. Roditelji se mogu osetiti osuđeno i povući se iz saradnje. To nije tvrdnja da se upravo tako dogodilo u opisanom slučaju, već prikaz moguće sistemske povratne sprege.

Ekološka perspektiva traži da ispitamo uslove života i istorijski kontekst, a sistemska da pratimo kako tumačenja, odnosi i odgovori institucije i porodice mogu uzajamno održavati teškoću. Zato ista vidljiva pojava ne vodi nužno istoj intervenciji.

Gde je u tom krugu početak problema?

Sistemsko mišljenje nas upozorava da to nije uvek najkorisnije pitanje. Umesto da po svaku cenu pronađemo jednu početnu tačku i jednog „krivca“, možemo pitati: koji odnosi i povratne sprege trenutno održavaju problem i na kom mestu je moguće prekinuti taj obrazac?

Važno je i da razlikujemo nivoe sistema. Pojedinac je deo porodice; porodica je povezana sa školom, radnim mestom, zdravstvenim i socijalnim službama; te organizacije funkcionišu unutar lokalnih i državnih institucija; institucije deluju u okviru zakona, javnih politika, ekonomskih uslova i društvenih normi. Ono što se događa na jednom nivou može suziti ili proširiti mogućnosti na drugom.

U prethodnom poglavlju videli smo primer devojke kojoj je promena zakonskog okvira u Austriji omogućila da nastavak obrazovanja u porodičnom razgovoru više ne predstavlja samo kao ličnu želju. Taj primer možemo sada pročitati i sistemski. Promena na nivou zakona ušla je u odnos porodice i škole i promenila prostor za pregovaranje jedne devojke. Širi sistem, dakle, nije ostao negde „iznad“ njenog svakodnevnog života; postao je deo konkretne porodične odluke.

Tu se ekološka i sistemska perspektiva dodiruju, ali nisu isto. Ekološka perspektiva posebno nas podseća da pitamo u kakvom kontekstu ljudi žive, kakvo značenje taj kontekst ima za njih i kakav je odnos između osobe i okruženja. Sistemska perspektiva dodatno nas usmerava na veze između različitih delova i nivoa, na povratne sprege i na pitanje kako promena jednog dela menja funkcionisanje drugih.

Možemo ih razlikovati pomoću dva pitanja:

Ekološko pitanje: U kakvom okruženju se ovo događa i kakav je odnos osobe i tog okruženja?

Sistemsko pitanje: Kako su različiti delovi ovog sistema povezani i šta se događa sa celinom kada se promeni jedan od njih?

Ova razlika je posebno važna kada planiramo intervenciju. Nije dovoljno da promenimo jedan vidljivi element i pretpostavimo da će ostatak sistema ostati isti. Sistem može prihvatiti promenu, prilagoditi joj se, neutralisati je ili proizvesti posledice koje nismo predvideli.

Institucija, na primer, može otvoriti novu besplatnu uslugu podrške. Na papiru je resurs sada dostupan. Ipak, ako je radno vreme neuskladivo sa radnim obavezama ljudi kojima je namenjen, ako je prijava administrativno složena, informacije ne stižu do zajednice ili postoji dugogodišnje nepoverenje prema instituciji, promena jednog elementa – „usluga postoji“ – nije promenila sistem pristupa toj usluzi.

Zato sistemska perspektiva postavlja još jedno praktično pitanje: gde se nalazi mesto na kojem promena može pokrenuti nešto i u drugim delovima sistema?

To mesto ne mora biti tamo gde je problem najvidljiviji. Dete koje izostaje iz škole jeste vidljivo. Porodica koja „ne sarađuje“ jeste vidljiva. Mladi koji ne dolaze na program jesu vidljivi. Mnogo manje vidljivi mogu biti pravila upisa, način komunikacije institucije, raspodela resursa, radno vreme službe, odnos između dve organizacije ili odluka donesena na nivou javne politike.

Sistemsko mišljenje zato traži da se odupremo iskušenju da najvidljiviji deo problema automatski proglasimo njegovim uzrokom. Pitanje više nije samo „Ko ima problem?“, nego i „Koji odnosi i pravila pomažu da se ovaj problem održava – i gde promena može imati smisla?“

Kada uspešan projekat ne postane sistemska promena

Postoje brojni projekti koji su tokom svog trajanja pokazali odlične rezultate. Deca su dobijala dodatnu obrazovnu podršku, porodice su lakše dolazile do socijalnih usluga, mladi su pronalazili prostor za učenje i razvoj, a ljudi koji su godinama bili isključeni konačno su dobijali priliku da učestvuju. Ipak, završetkom finansiranja završavali su se i

mnogi od tih programa. Ono što je nekoliko godina dobro funkcionisalo nije postalo deo redovnog sistema.

Zamislimo, na primer, projekat podrške deci koja imaju teškoće u školovanju. Tokom tri godine organizovani su dodatni časovi, angažovani medijatori, uspostavljena saradnja sa roditeljima i poboljšano redovno pohađanje nastave. Rezultati su dobri, projekat dobija pozitivnu evaluaciju, a zatim se finansiranje završava. Medijatori odlaze, dodatni časovi prestaju, a škola nastavlja da radi gotovo na isti način kao pre početka projekta. Projekat je pomogao deci, ali nije promenio način na koji obrazovni sistem odgovara na njihove potrebe.

Slično se može dogoditi i sa projektom psihosocijalne podrške. Organizacija uspostavi savetovalište, zaposli stručnjake i omogući besplatnu pomoć ljudima koji je ranije nisu mogli dobiti. Međutim, ako tokom trajanja projekta nisu razvijeni mehanizmi saradnje sa postojećim zdravstvenim i socijalnim službama, ako nisu dogovoreni odgovornost, finansiranje i nastavak rada, usluga može nestati upravo onda kada je zajednica počela da joj veruje.

Problem nije u tome što projekti nisu bili uspešni. Problem je u tome što njihov uspeh nije prerastao u sposobnost sistema da drugačije funkcioniše.

Sistemi se, naravno, mogu menjati i pod uticajem spoljašnjih inicijativa. Međutim, da bi promena postala održiva, ona mora pronaći svoje mesto unutar sistema. To znači da institucije i ljudi koji u njima rade ne budu samo primaoci gotovog rešenja, već učesnici u njegovom oblikovanju, isprobavanju, praćenju i prilagođavanju.

Promena se može započeti u jednom delu sistema, na primer u jednoj školi, jednom domu zdravlja ili jednoj opštini. Njeni efekti se zatim prate, rezultati se transparentno predstavljaju, a svi koji su njome obuhvaćeni dobijaju mogućnost da daju povratne informacije. Nastavnici mogu ukazati na organizacione prepreke, roditelji na teškoće koje institucija nije prepoznala, deca i mladi na ono što njima zaista pomaže, a rukovodstvo na mogućnosti i ograničenja u raspodeli resursa.

Međutim, povratna informacija ne bi trebalo da bude samo prilika da neko kaže šta misli. Ona mora imati mogućnost da utiče na odluke. Ukoliko učesnici mogu da govore, ali ne mogu ništa da promene, participacija ostaje formalna.

Zato sistemska promena nije samo uvođenje nove usluge ili programa. Ona podrazumeva proces u kojem se promena isprobava, njeni efekti proveravaju, iskustva različitih učesnika uzimaju ozbiljno, a postojeća pravila, odnosi i načini rada prilagođavaju onome što smo naučili.

Tek kada novo iskustvo počne da menja redovne procedure, odgovornosti, raspodelu resursa i način donošenja odluka, možemo govoriti o tome da je projekat doprineo sistemskoj promeni.

PROMENI MAPU | Uzmi jedan problem koji na prvi pogled pripada pojedincu. Nacrtaj oko njega ljude, organizacije, institucije i pravila sa kojima je povezan. Strelicama označi ko na koga utiče. Da li se mesto na kojem bi započeo/la intervenciju promenilo kada si video/la veze?

Literatura za ovaj deo: Jimenez, T. R., Hoffman, A., & Grant, J. (2019). „Teorije“ (Theories), u: L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien & K. N. Ramian (ur.), „Uvod u psihologiju u zajednici: kako postati agent promene“ (Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change). Rebus Community. Poglavlje posebno objašnjava međuzavisnost delova sistema i činjenicu da promena jednog dela može menjati druge delove sistema.

3.4. Etiketiranje, stigma i okrivljavanje pojedinca

3.4 – Kada opis problema postane prepreka njegovom rešavanju

Način na koji imenujemo problem utiče na to kako ga razumemo, kome pripisujemo odgovornost i kakva rešenja smatramo mogućim. Reči koje koristimo u svakodnevnom razgovoru mogu delovati bezazleno, ali kada postanu deo stručne procene, školskog izveštaja, socijalnog dosijea ili institucionalne odluke, njihova težina postaje mnogo veća. One više ne opisuju samo nečije ponašanje. Mogu uticati i na to kako drugi ljudi vide tu osobu, šta od nje očekuju i kakvu su podršku spremni da joj pruže.

Zamislimo učenika koji često izostaje iz škole. Nastavnici primećuju da ne dolazi redovno, da ponekad nema domaće zadatke i da njegovi roditelji retko prisustvuju roditeljskim sastancima. Posle nekog vremena u razgovorima se pojavljuje objašnjenje da je učenik nezainteresovan, a porodica nesaradljiva. Takvo objašnjenje može izgledati logično jer se oslanja na ponašanje koje je svima vidljivo. Međutim, ono nam još ništa ne govori o razlozima tog ponašanja.

Možda učenik živi daleko od škole, a porodica nema novca za redovan prevoz. Možda ujutru brine o mlađoj braći i sestrama jer roditelji rano odlaze na posao. Možda je u školi doživljavao ponižavanje ili diskriminaciju, pa je izostajanje postalo način da izbegne neprijatna iskustva. Možda njegovi roditelji ne dolaze na sastanke zato što rade u vreme kada se oni održavaju, ne razumeju dovoljno jezik na kojem škola komunicira ili imaju prethodna negativna iskustva sa institucijama.

Naravno, moguće je i da učenik zaista pokazuje malo interesovanja za školu. Ipak, čak i tada ostaje pitanje kako je do toga došlo, šta takvo ponašanje održava i šta bi moglo pomoći da se ono promeni.

Kada učenika jednom označimo kao nezainteresovanog, postoji opasnost da prestanemo da postavljamo upravo ta pitanja. Problem smo imenovali, ali ga nismo nužno razumeli.

Erving Gofman (Goffman, 1963) u svojoj klasičnoj sociološkoj analizi stigme pokazuje da društvena obeležja ne postoje nezavisno od odnosa u kojima im ljudi pripisuju značenje. Određena osobina ili okolnost može postati razlog za diskreditovanje osobe kada je društvo poveže sa negativnim očekivanjima. Stigma, prema tome, nije jednostavno svojstvo pojedinca. Ona nastaje u društvenom odnosu između onoga što se o osobi pretpostavlja i načina na koji se ona zbog toga procenjuje i prihvata.

Kasnije su Bruce Link i Jo Phelan (2001) dodatno razradili ovaj koncept, povezujući etiketiranje, stereotipe, razdvajanje ljudi na „nas“ i „njih“, gubitak društvenog statusa i diskriminaciju. Posebno su naglasili ulogu moći: nije svaka negativna oznaka jednako uticajna, jer nemaju svi ljudi jednaku mogućnost da svoje procene pretvore u odluke koje utiču na tuđi život.

To je naročito važno u institucijama. Kada nastavnik, socijalni radnik, zdravstveni radnik ili drugi stručnjak koristi određenu oznaku, ona može dobiti težinu profesionalne procene. Ukoliko se zatim prenosi kroz izveštaje, sastanke i administrativne postupke, postoji mogućnost da početna pretpostavka postane prihvaćeno objašnjenje problema.

Istraživanja nastavničkih očekivanja pokazuju da očekivanja nastavnika u određenim okolnostima mogu uticati na njihovo postupanje prema učenicima, a time i na učeničko postignuće. Ti efekti su u proseku mali i nisu neizbežni, ali u pojedinim okolnostima mogu biti izraženiji (Jussim & Harber, 2005).

Zamislimo sada da isti učenik dobije priliku da razgovara sa stručnjakom koji ne polazi od pretpostavke da je nezainteresovan, nego ga pita šta mu otežava dolazak u školu. U razgovor se uključuju roditelji, proveravaju se mogućnosti prevoza, odnosi sa nastavnicima i vršnjacima, kao i raspoloživi oblici podrške. Možda će se pokazati da je potrebno promeniti nešto u porodičnoj organizaciji, možda u načinu rada škole, a možda na više mesta istovremeno.

Razlika između ova dva pristupa nije u tome što prvi traži odgovornost, a drugi je oslobađa. Razlika je u tome što prvi može završiti na proceni pojedinca, dok drugi pokušava da razume uslove u kojima ponašanje nastaje i održava se.

Sličan problem postoji i u oblasti zapošljavanja. Osobu koja duže vreme ne uspeva da pronađe posao lako možemo opisati kao nedovoljno motivisanu. Možemo joj savetovati da bude upornija, da napiše bolju biografiju ili da se prijavljuje na više konkursa. Takvi saveti ponekad mogu biti korisni. Ipak, šta ako u njenom mestu gotovo da nema slobodnih radnih mesta? Šta ako nema javnog prevoza do najbližeg grada? Šta ako poseduje kvalifikacije koje poslodavci ne priznaju ili se suočava sa diskriminacijom prilikom zapošljavanja?

U takvoj situaciji insistiranje isključivo na motivaciji pojedinca može prikriti činjenicu da deo prepreka leži izvan njegove neposredne kontrole.

Američki sociolog William Ryan (1971) ovaj način razmišljanja kritički je razmatrao u knjizi Blaming the Victim – „Okrivljavanje žrtve“. Njegova analiza pokazuje kako se društveni problemi mogu predstavljati kao posledica nedostataka ljudi koji su njima pogođeni, dok se strukturni uslovi koji doprinose nastanku problema potiskuju u drugi plan.

U psihologiji u zajednici to je posebno značajno jer se iza naizgled individualnih teškoća često nalaze odnosi između pojedinca, institucija i širih društvenih okolnosti.

To, međutim, ne znači da pojedinca valja posmatrati kao nekoga ko nema nikakvu odgovornost ili mogućnost delovanja. Naprotiv, važno je prepoznati njegove sposobnosti, izbore i resurse. Međutim, jednako je važno razlikovati ono što čovek može sam da promeni od onoga za šta su potrebne promene u institucijama, raspodeli resursa ili javnim politikama.

Postoji još jedna važna razlika. Nije svako imenovanje teškoće stigmatizacija. Dijagnoza, stručna procena ili opis određenog ponašanja mogu pomoći da osoba dobije odgovarajuću podršku, ostvari neko pravo ili bolje razume svoju situaciju. Problem nastaje kada oznaka počne da zamenjuje celovito razumevanje osobe, kada se iz jednog njenog svojstva izvode zaključci o njenoj ukupnoj vrednosti ili sposobnostima, ili kada se na osnovu te oznake neopravdano ograničavaju njene mogućnosti.

Za psihologa u zajednici zato nije dovoljno samo pitanje da li je određeni opis tačan. Potrebno je pitati i čemu taj opis služi, ko ima pravo da ga koristi, kakve posledice proizvodi i da li osoba na koju se odnosi ima mogućnost da predstavi sopstveno iskustvo.

Upravo ovde se povezuju ekološka perspektiva, participacija i pitanje moći. Ukoliko problem definišu isključivo stručnjaci i institucije, postoji opasnost da iskustvo ljudi na koje se njihove odluke odnose ostane nevidljivo. Kada i ti ljudi učestvuju u razumevanju problema, otvaraju se mogućnosti da se prepoznaju prepreke koje institucije ranije nisu videle.

Zato je jedno od važnih pitanja psihologije u zajednici: da li način na koji smo opisali problem otvara prostor za razumevanje, podršku i promenu ili samo pronalazi nekoga kome ćemo pripisati odgovornost?

3.5. Teorija ili mapa za razmišljanje?

Kada govorimo o teorijama u psihologiji, često očekujemo relativno uređen sistem koji objašnjava neku pojavu, povezuje njene elemente i omogućava da pretpostavimo šta će se dogoditi pod određenim uslovima. Psihologija u zajednici tu sliku čini složenijom.

Ona nema jednu veliku teoriju iz koje možemo izvesti objašnjenje svih procesa kojima se bavi. To nije slabost discipline, već posledica njenog predmeta. Istovremeno posmatramo pojedinca, odnose, grupe, organizacije, zajednice, institucije i šire društvene strukture. Teško je očekivati da jedan model podjednako dobro objasni osećaj pripadnosti, posledice dugotrajnog siromaštva, participaciju građana, funkcionisanje škole, nejednak pristup zdravstvenoj zaštiti i način na koji marginalizovana grupa razvija mogućnost da utiče na odluke koje je se tiču.

Leonard A. Jason i saradnici — Ed Stevens, Daphna Ram, Steven A. Miller, Christopher R. Beasley i Kristen D. Gleason — u radu iz 2016. godine „Teorije u oblasti psihologije u zajednici“ (Theories in the Field of Community Psychology) razmatraju ulogu teorija i konceptualnih okvira u ovoj oblasti. Kao polazište koriste spisak od 32 teorije i teorijska okvira koje su stručnjaci iz oblasti psihologije u zajednici naveli kao relevantne za svoj rad. Među njima su ekološki i sistemski pristupi, osnaživanje (empowerment), osećaj zajednice (sense of community), stres i suočavanje sa stresom (stress and coping), psihologija oslobođenja (liberation psychology), kao i pristupi koji razmatraju socijalnu pravdu, moć i različite oblike kapitala. Autori posebno analiziraju ekološku perspektivu, osećaj zajednice i osnaživanje, ukazujući na potrebu da se široki teorijski okviri razvijaju u preciznije i proverljive teorije (Jason et al., 2016).

Taj broj ovde nije važan zato da bismo napravili spisak za učenje. Naprotiv, pokazuje koliko su pitanja kojima se disciplina bavi raznovrsna i koliko različite teorijske perspektive mogu osvetliti različite delove istog problema.

Autori istovremeno otvaraju važno metodološko pitanje: da li je sve što u polju nazivamo teorijom zaista teorija u užem smislu? Od teorije obično očekujemo da precizira odnose među pojavama, objasni pod kojim uslovima se nešto događa i omogući proverljive pretpostavke. Neki pristupi u psihologiji u zajednici više funkcionišu kao konceptualni ili orijentacioni okviri. Oni nam možda ne predviđaju tačno šta će se dogoditi, ali nam govore gde da gledamo, koja pitanja da postavimo i šta ne bi trebalo da previdimo.

Ta razlika nije samo akademska. Zamislimo da mladi iz određenog naselja retko učestvuju u programu koji je lokalna institucija organizovala za njih. Individualna perspektiva može nas navesti da pitamo koliko su motivisani ili informisani. Ekološka perspektiva usmeriće pažnju na njihov odnos sa konkretnim okruženjem i značenje koje program i institucija imaju za njih. Sistemska perspektiva pitaće kako su povezani škola, porodica, prevoz, organizator, pravila prijave, finansiranje i drugi delovi sistema. Perspektiva osnaživanja otvoriće pitanje da li mladi mogu da utiču na ciljeve i sadržaj programa. Osećaj zajednice usmeriće nas na pripadnost i na to da li prostor uopšte doživljavaju kao svoj. Perspektiva socijalne pravde pitaće ko ima pristup resursima i ko ostaje na margini.

Problem je isti. Mapa kojom ga posmatramo nije.

Teorijski okvir zato nije ukras koji dodajemo istraživanju ili projektu da bi tekst izgledao naučnije. On utiče na to šta ćemo prepoznati kao relevantan podatak, koja ćemo pitanja postaviti, sa kim ćemo razgovarati i gde ćemo tražiti mogućnost promene. Ukoliko koristimo samo jednu mapu, postoji opasnost da ono što ona ne prikazuje proglasimo nevažnim – ili ga uopšte ne primetimo.

NE MORAŠ DA NAUČIŠ 32 TEORIJE

Mnogo je važnije da umeš da pitaš: Koju mapu trenutno koristim da bih razumeo/la problem? Šta mi ona omogućava da vidim? Šta ostavlja izvan kadra? Da li bi ista situacija izgledala drugačije kada bih je posmatrao/la iz druge teorijske perspektive? I gde moja mapa smešta problem – u pojedinca, odnos, zajednicu, organizaciju, instituciju ili širi društveni sistem?

Način na koji objasnimo problem veoma često određuje i mesto na kojem ćemo pokušati da ga rešimo. Ukoliko kažemo da se mladi ne uključuju zato što nisu motivisani, pokušaćemo da menjamo njihovu motivaciju. Ukoliko utvrdimo da nemaju stvarni uticaj na program koji je navodno namenjen njima, intervencija će izgledati drugačije. Ukoliko vidimo da određene grupe do programa fizički, finansijski ili kulturno teže dolaze od drugih, moraćemo da pogledamo i samu strukturu programa.

Zato teorija nije samo način da objasnimo ono što već vidimo. Ona učestvuje u određivanju onoga što ćemo uopšte videti.

A tu se otvara sledeće pitanje. Ukoliko različiti ljudi istu situaciju mogu da vide i definišu različito, ko odlučuje koja definicija problema postaje zvanična? Da li je dovoljno da stručnjak, oslanjajući se na svoje teorijsko znanje, odredi šta zajednici treba? Šta se događa kada stručnjaci, institucije i ljudi koji žive u zajednici problem ne definišu na isti način?

Tako nas pitanje teorije prirodno vodi dalje. Ukoliko smo videli da problem ne možemo razumeti bez konteksta i odnosa unutar sistema, sada moramo pitati i ko ima pravo da kaže šta je problem, šta je potrebno menjati i kako bi promena trebalo da izgleda.

Time iz pitanja konteksta i sistema ulazimo u jedno od centralnih pitanja psihologije u zajednici: participaciju, stručnost i moć.

Literatura za poglavlje 3

Goffman, E. (1963). Stigma: Notes on the management of spoiled identity. Prentice-Hall.

Jason, L. A., Stevens, E., Ram, D., Miller, S. A., Beasley, C. R., & Gleason, K. D. (2016). Theories in the field of community psychology. Global Journal of Community Psychology Practice, 7(2), 1–27. https://doi.org/10.7728/0702201601

Jussim, L., & Harber, K. D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns, resolved and unresolved controversies. Personality and Social Psychology Review, 9(2), 131–155. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0902_3

Kelly, A., & Viola, J. (2019). Who we are. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien, & K. N. Ramian (ur.), Introduction to community psychology: Becoming an agent of change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/who-we-are/

Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. Annual Review of Sociology, 27, 363–385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

Ryan, W. (1971). Blaming the victim. Pantheon Books.

Taine, H. (1866). Histoire de la littérature anglaise (2. izd., uvod, odeljak V). Hachette. [Istorijski izvor, ne dokaz savremene ekološke teorije.]

Trickett, E. J. (1991). Living an idea: Empowerment and the evolution of an alternative high school. Brookline Books.

Trickett, E. J. (1996). A future for community psychology: The contexts of diversity and the diversity of contexts. American Journal of Community Psychology, 24(2), 209–234. https://doi.org/10.1007/BF02510399

Trickett, E. J. (2009a). Community psychology: Individuals and interventions in community context. Annual Review of Psychology, 60, 395–419. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163517

4. Ko je ovde stručnjak?

Participacija, osnaživanje i odnos moći

4.1. Moć, participacija i osnaživanje

Psihologija u zajednici ne postavlja samo pitanje šta ljudima treba, nego i jedno zahtevnije pitanje: ko ima pravo da definiše šta ljudima treba?

To pitanje vodi direktno ka pitanju moći.

Moć u zajednici ne mora uvek biti vidljiva niti se pojavljuje samo u otvorenim sukobima. Ona se može prepoznati u tome ko određuje dnevni red, ko raspolaže novcem i drugim resursima, ko poseduje informacije, ko ima pristup institucijama, ko može da dođe do donosilaca odluka, čiji se jezik smatra stručnim i legitimnim i, na kraju, ko zaista može da kaže „da“ ili „ne“.

Zbog toga moć u psihologiji u zajednici nije posebna tema rezervisana za politiku. Ona je prisutna gotovo svuda gde ljudi, organizacije i institucije međusobno deluju.

Pitanje ko ima moć da definiše problem, odredi ciljeve istraživanja i tumači njegove rezultate važno je i za metodologiju psihologije u zajednici. Ekološka perspektiva podrazumeva razumevanje problema u njihovom društvenom i kulturnom kontekstu, dok istraživanje zasnovano na partnerstvu sa zajednicom otvara prostor da njeni članovi aktivno učestvuju u oblikovanju istraživačkih pitanja, sprovođenju istraživanja i razmatranju rezultata (Trickett, 2009; Racine i sar., 2022).

To menja i način na koji psiholog razume problem.

Ukoliko određena grupa ljudi nema pristup informacijama, obrazovanju, zdravstvenim uslugama ili institucijama, nije dovoljno pitati zašto pojedinci iz te grupe „ne koriste mogućnosti koje postoje“. Potrebno je proveriti da li su te mogućnosti zaista jednako dostupne svima.

Pitanje se, dakle, pomera sa:

Zašto ova osoba ne koristi postojeće mogućnosti?

na:

Koje mogućnosti zaista postoje, kome su dostupne i ko je imao moć da ih oblikuje?

U radu o sistemskoj promeni Christens, Hanlin i Speer (2007) ukazuju na značaj društvene moći, posebno na njenu sposobnost da oblikuje ideje i predstave kroz koje ljudi razumeju društvenu stvarnost. Ovo je važno zato što sistem ne utiče na ljude samo preko zakona, institucija ili raspodele materijalnih resursa. On utiče i preko ideja, očekivanja i predstava koje vremenom možemo početi da doživljavamo kao prirodne i samorazumljive.

Tako se pitanje moći približava svakodnevnom životu.

Ko govori na sastanku, a ko uglavnom sluša? Ko poznaje proceduru? Ko zna kome treba da se obrati? Ko razume jezik institucije? Ko ima vremena da dođe na sastanak u deset sati ujutru? Ko može da popuni komplikovan formular? Ko se oseća dovoljno sigurno da postavi pitanje ili kaže da se sa predlogom ne slaže?

Formalno, svi mogu imati ista prava. U praksi, mogućnost da se ta prava koriste može biti veoma različita.

4.2. Osnaživanje nije „veruj u sebe“

Upravo ovde postaje važan pojam osnaživanja (engl. empowerment).

U psihologiji u zajednici osnaživanje se ne odnosi jednostavno na samopouzdanje niti samo na subjektivni osećaj da smo sposobni. Čovek može verovati u sebe, a ipak imati veoma malo stvarnih mogućnosti da utiče na uslove u kojima živi.

Perkins i Zimmerman (1995) razmatraju osnaživanje na individualnom, organizacionom i nivou zajednice. Zimmerman (1995) posebno razrađuje psihološko osnaživanje kroz intrapersonalnu, interakcijsku i bihejvioralnu komponentu. Ove dve podele važno je razlikovati: nivoi analize govore o tome na kom nivou posmatramo osnaživanje, dok komponente opisuju različite aspekte psihološkog osnaživanja pojedinca.

Na individualnom nivou, osnaživanje može uključivati osećaj lične kompetentnosti, kritičko razumevanje sopstvenog društvenog okruženja, znanje o tome kako sistemi funkcionišu i sposobnost da se u njima deluje.

Na organizacionom nivou, ono podrazumeva mogućnost članova da učestvuju u odlučivanju, pristup informacijama i resursima i stvarni uticaj na funkcionisanje organizacije.

Na nivou zajednice, pitanje postaje još šire: može li zajednica da utiče na odluke koje se tiču njenog života, da mobiliše resurse, da se organizuje, da zastupa svoje interese i da menja društvene uslove?

Zato osnaživanje nije sinonim za samopouzdanje i ne završava se porukom:

„Veruj u sebe.“

Ponekad je mnogo važnije pitati:

„Čak i ako veruješ u sebe – imaš li pristup informacijama, resursima, institucijama i mestu za stolom za kojim se donose odluke?“

Ova razlika je važna jer nas štiti od toga da društvene probleme ponovo pretvorimo u individualne.

Ukoliko čoveku koji nema pristup određenim resursima kažemo samo da treba da bude samouvereniji, istrajniji ili motivisaniji, postoji opasnost da odgovornost za prepreke koje nisu nastale na individualnom nivou ponovo prebacimo na pojedinca.

Osnaživanje zato nije samo promena osobe. Ono podrazumeva i povećavanje njene stvarne mogućnosti delovanja.

Savremeni radovi nastavljaju ovu liniju razmišljanja. Aresi i Laverack (2026) povezuju prevenciju, osnaživanje zajednice i socijalnu pravdu. Oni naglašavaju da održiva promena ne zavisi samo od kvaliteta intervencija koje stručnjaci nude, već i od toga da li zajednica ima kapacitet i stvarnu moć da utiče na uslove koji oblikuju njen život. Zajednica se tako ne posmatra kao pasivni primalac intervencija, već kao aktivni učesnik koji doprinosi određivanju prioriteta, razvijanju kapaciteta i zajedničkom stvaranju promene.

Važna razlika: Nije isto pomoći ljudima da se bolje nose sa postojećim uslovima i povećati njihovu mogućnost da te uslove menjaju. Obe stvari mogu biti važne, ali samo druga direktno otvara pitanje raspodele moći i kontrole nad resursima.

4.3. Participacija nije isto što i moć odlučivanja

Ukoliko osnaživanje podrazumeva povećavanje stvarne mogućnosti ljudi da utiču na uslove koji oblikuju njihov život, prirodno se postavlja pitanje: kako se ta mogućnost uticaja vidi u praksi?

Jedno od mesta na kojima ona postaje posebno vidljiva jeste donošenje odluka. Ko određuje šta je problem? Ko postavlja prioritete? Ko odlučuje kako će se koristiti raspoloživi resursi? Ko može da predloži drugačije rešenje – i čiji predlog zaista može da promeni ono što će se dogoditi?

Tu dolazimo do participacije. Participacija je jedan od načina na koji odnos moći između institucija, stručnjaka i zajednice postaje vidljiv. Međutim, samo prisustvo ljudi u nekom procesu još ne znači da oni imaju stvarni uticaj na njega. Zato nije dovoljno utvrditi da li je zajednica bila uključena. Potrebno je pogledati kako je bila uključena i šta je svojim učešćem mogla da promeni.

Sherry R. Arnstein je još 1969. godine upravo ovu razliku postavila u središte danas klasičnog rada o participaciji građana. Nije je zanimalo samo da li su ljudi uključeni, već koliku moć imaju da utiču na planove i odluke koje ih se neposredno tiču (Arnstein, 1969).

Nekoga možemo obavestiti o odluci koja je već doneta. Možemo ga pitati za mišljenje. Možemo ponuditi nekoliko unapred određenih mogućnosti. A možemo ljude uključiti i mnogo ranije – u definisanje problema, određivanje prioriteta i donošenje odluka. Sve ove situacije podrazumevaju neki oblik kontakta sa zajednicom, ali joj ne daju isti prostor za uticaj.

Kada želimo da čujemo zajednicu, na raspolaganju su nam različiti načini: razgovori, ankete, fokus-grupe, sastanci ili javne rasprave. Svaki od njih može pomoći da bolje razumemo iskustva ljudi. Ipak, način na koji smo prikupili njihovo mišljenje još nam ne govori šta će se sa tim mišljenjem dogoditi.

Fokus-grupa, na primer, može otvoriti prostor da ljudi izgovore ono što stručnjaci prethodno nisu videli. Ukoliko su, međutim, sve važne odluke već donete i ne postoji mogućnost da ono što čujemo promeni plan, dobili smo dragocene informacije, ali nismo nužno podelili i moć odlučivanja.

Zato konsultovanje i participacija nisu suprotnosti. Konsultovanje može biti važan deo participativnog procesa. Razlika je u tome dokle uticaj zajednice može da stigne.

Pitanje zato nije samo: Da li su ljudi učestvovali? Važno je pitati i: Kada su uključeni? U šta su uključeni? O čemu mogu da odlučuju? I šta njihov glas zaista može da promeni?

Razliku možemo izraziti veoma jednostavno. Konsultovanje pita: „Šta vi mislite?“ Participacija koja uključuje stvarni uticaj ide korak dalje i pita: „O čemu možemo da odlučujemo zajedno?“

Ipak, upravo ovde nastaje nova dilema. Ukoliko stručnjak više nije jedini koji definiše problem, određuje šta je potrebno i donosi odluke, da li to znači da njegova stručnost postaje manje važna? Ne. Menja se, međutim, način na koji tu stručnost razumemo.

4.4. Demokratizacija odnosa: participacija je i pitanje moći

Kada govorimo o participaciji i osnaživanju, govorimo i o demokratizaciji odnosa. Međutim, demokratizacija ne znači da svi učesnici odjednom imaju istu ulogu, isto znanje, istu odgovornost — niti istu moć.

Naprotiv, polazimo upravo od toga da moć nije jednako raspoređena.

Istraživač i član zajednice mogu sedeti za istim stolom, ali istraživač možda kontroliše finansiranje, bira metodologiju, određuje rokove, ima pristup institucijama, odlučuje koji će podaci biti objavljeni i poseduje profesionalni status koji njegovom glasu unapred daje veću težinu. Član zajednice može imati iskustveno znanje bez kojeg istraživanje ne može dobro razumeti problem, a ipak imati mnogo manje mogućnosti da utiče na odluke koje će tokom istraživanja biti donete.

Pitanje nije samo da li su ljudi uključeni, već šta njihovo uključivanje menja u raspodeli moći. Da li mogu da utiču na to šta će biti istraživano? Da li mogu da ospore način na koji je problem definisan? Da li učestvuju u tumačenju rezultata? Da li mogu da utiču na način na koji će nalazi biti predstavljeni i korišćeni? Imaju li mogućnost da kažu „ne“ i da to „ne“ proizvede stvarnu posledicu?

U tom smislu demokratizacija odnosa ne zahteva da se razlike između učesnika izbrišu. Istraživač ostaje odgovoran za metodološku valjanost istraživanja. Stručnjak ne prestaje

da bude stručnjak. Član zajednice ne mora postati istraživač da bi njegovo znanje bilo relevantno.

Ono štp je važno napomenuti je da se razlika u ulogama ne sme neprimetno pretvoriti u pretpostavku da jedna strana zbog svoje stručne pozicije ima pravo da sama definiše problem, potrebe, ciljeve i poželjne ishode za drugu.

Zato demokratizacija ne znači jednostavno „dati ljudima glas“. Ljudi već imaju glas. Važnije pitanje je koliko taj glas može da utiče na ono što će se dogoditi.

Kada razlike u pristupu odlučivanju, resursima i odgovornosti učinimo vidljivim, možemo ozbiljno govoriti o demokratizaciji odnosa.

To ne znači da je cilj u svakom procesu postići potpuno jednaku raspodelu moći. Takva jednakost često nije ni moguća: različiti učesnici imaju različite odgovornosti, resurse, institucionalne pozicije i obaveze, i te razlike više ne ostaju nevidljive i ne podrazumevaju se kao prirodan poredak stvari, već postaju predmet razgovora, pregovaranja i kritičkog preispitivanja.

Upravo zato su participacija, osnaživanje i demokratizacija međusobno povezani, ali nisu isto. Participacija otvara prostor za učešće u procesima koji se tiču života zajednice. Osnaživanje se odnosi na povećavanje mogućnosti ljudi i zajednica da utiču na odluke, resurse i uslove sopstvenog života. Demokratizacija odnosa postavlja pitanje kako se sama moć između aktera raspoređuje i koliko postojeći odnosi omogućavaju da uticaj ne ostane koncentrisan samo kod onih koji su ga imali na početku.

Zato pitanje participacije na kraju nije samo: „Da li je zajednica učestvovala?“ nego: „Šta se zahvaljujući njenom učešću promenilo u raspodeli moći?“

4.5. A gde je onda stručnjak?

Deljenje prostora za odlučivanje ne znači da stručnjak prestaje da bude stručnjak. Psiholog u zajednicu donosi teorijsko i metodološko znanje, profesionalno iskustvo, sposobnost da povezuje informacije i sagledava procese, kao i etičku odgovornost za sopstveni rad. Participativni pristup ništa od toga ne poništava.

Ono što se menja jeste pretpostavka da je stručna ekspertiza jedini legitimni oblik znanja. Pored profesionalnog postoji i iskustveno znanje ljudi koji u određenoj zajednici žive.

Jedno od svojih prvih iskustava koje me je navelo da drugačije razmišljam o participaciji imala sam mnogo ranije.

Pre nego što sam počela intenzivnije da radim sa romskom zajednicom, veliki deo svog profesionalnog iskustva stekla sam radeći sa starijim ljudima. Bilo mi je zato sasvim prirodno da i u novom području rada razmišljam o potrebama starijih.

U jednom razgovoru sa kolegom iz romske nevladine organizacije rekla sam: „Pa, možemo da se bavimo i potrebama starijih Roma.“

On mi je duhovito odgovorio: „Možemo, ali ja od starijih Roma poznajem samo moju mamu i mog tatu.“

Nasmejali smo se, ali njegova rečenica me je zaustavila. Došla sam sa iskustvom koje je bilo stvarno i stručno relevantno, ali stečeno u jednom drugom kontekstu. Ono me je navelo da postavim pitanje koje je meni bilo logično. On je, međutim, poznavao zajednicu iznutra i jednom kratkom rečenicom pokazao mi nešto što u tom trenutku nisam dovoljno uzela u obzir.

To, naravno, nije značilo da potrebe starijih Roma nisu važne. Naprotiv. Njegova opaska nije bila statistički podatak, ali je otvorila pitanje koje je bilo veoma stvarno: kako zdravstvene i socijalne nejednakosti utiču na mogućnost ljudi da dožive starost? Izveštaji Svetske zdravstvene organizacije o Srbiji ukazuju na ozbiljne nejednakosti u zdravlju Roma, povezane sa siromaštvom, uslovima stanovanja, diskriminacijom i preprekama u pristupu zdravstvenoj zaštiti. U jednom od izveštaja za Srbiju navodi se, na osnovu tada dostupnih podataka, da je smrtnost odojčadi u romskim naseljima bila višestruko viša nego u ukupnoj populaciji. Tako je jedna duhovita rečenica zapravo otvorila mnogo ozbiljnije pitanje: da li u novu zajednicu ulazimo sa pitanjima koja proizlaze iz njenog života ili sa pitanjima koja smo doneli iz sopstvenog prethodnog iskustva?

Taj razgovor mi je ostao kao jednostavan podsetnik da stručnost ne nestaje kada uđemo u zajednicu, ali da kontekst može promeniti čak i pitanja koja nam se na prvi pogled čine očiglednim.

Stanovnik jednog naselja možda ne poznaje teoriju ekoloških sistema, ali zna kojim putem dete ne treba samo da ide uveče. Zna zašto roditelji ne dolaze na sastanke, kome se u zajednici veruje i zašto projekat koji na papiru izgleda dobro možda neće funkcionisati u svakodnevnom životu.

Stručnjak, dakle, zna nešto što članovi zajednice možda ne znaju. Ipak, i zajednica zna nešto što stručnjak ne može znati umesto nje. To nisu dve vrste znanja koje treba međusobno suprotstaviti. Njihova vrednost upravo je u tome što nisu iste.

U tradiciji psihologije u zajednici osnaživanje je povezano sa povećavanjem mogućnosti ljudi da ostvaruju kontrolu i uticaj nad odlukama i uslovima koji oblikuju njihov život. Julian Rappaport (1987) postavio je osnaživanje među centralne pojmove discipline, dok Marc A. Zimmerman (2000) sistematično razmatra osnaživanje na psihološkom, organizacionom i nivou zajednice.

Zadatak stručnjaka zato nije da se odrekne svoje stručnosti, već da je koristi tako da različita znanja mogu da uđu u zajednički proces razumevanja i odlučivanja. Upravo u tom susretu profesionalnog i iskustvenog znanja počinje stvarna participacija.

razvija.

Zbog toga i izraz „mi ćemo ih osnažiti“ valja koristiti sa oprezom. Osnaživanje nije nešto što stručnjak može jednostavno dati drugima. To je proces kroz koji ljudi i zajednice povećavaju svoj uticaj na odluke, pristup resursima i uslove u kojima žive. Uloga stručnjaka nije da nekoga osnaži umesto njega, već da doprinese stvaranju uslova u kojima se taj proces može razvijati.

A kada različiti akteri počnu da unose svoja znanja, iskustva i resurse u isti proces, dolazimo do partnerstva.

4.6. Partnerstvo, vlasništvo i održivost

Upravo ovakve situacije pokazuju koliko je u radu u zajednici važno povezati stručno znanje sa iskustvom i poznavanjem lokalnih okolnosti koje imaju sami članovi zajednice. Stručnjak može ponuditi jednu perspektivu, a ljudi koji u zajednici žive drugu. Kada se ta znanja međusobno uvažavaju i dopunjuju, otvara se prostor za razvoj partnerskog odnosa.

Partnerstvo ne nastaje zato što smo nekoga nazvali partnerom, niti zato što smo njegovo ime stavili na projekat. Ono se gradi onda kada različita znanja, iskustva i resursi zaista mogu da utiču na ono što zajedno radimo.

Stručnjak može doneti profesionalno znanje i metodologiju. Ljudi iz zajednice donose iskustveno znanje i poznavanje lokalnog konteksta. Organizacije mogu imati prostor, kontakte ili finansijska sredstva, a institucije određena ovlašćenja i pristup resursima. Niko ne mora da zna isto niti da ima istu odgovornost. Važno je da razlike među njima ne pretvorimo automatski u hijerarhiju u kojoj jedan glas unapred vredi više od drugog.

Barbara A. Israel i njene kolege u radu objavljenom 1998. godine u časopisu Annual Review of Public Health razmatraju partnerske pristupe istraživanju u zajednici. U takvom pristupu članovi zajednice, predstavnici organizacija i istraživači učestvuju u istraživačkom procesu, doprinoseći različitim znanjima i iskustvima. Zajednica tako nije samo prostor u kojem se istraživanje sprovodi, već partner u razumevanju problema i razvijanju mogućih odgovora na njega (Israel et al., 1998).

Kada ljudi učestvuju u stvaranju projekta i njegovim odlukama, njihov odnos prema projektu može se promeniti. To više nije samo „njihov projekat“, nešto što je donela organizacija, institucija ili stručnjak. U njemu postoji i deo njihovih odluka, njihovog znanja i njihovog rada.

U stručnoj literaturi za takav odnos prema procesu često se govori o vlasništvu nad procesom. Ne mislimo na vlasništvo u pravnom smislu, već na iskustvo zajednice da ono što se radi nije nešto što se sprovodi nad njom ili samo za nju, nego nešto u čijem je stvaranju zaista učestvovala.

I tek tada pitanje održivosti dobija puni smisao.

Održivost nije samo pitanje koliko dugo će neki projekat trajati. Projekat može trajati godinama, a ipak nestati onog trenutka kada prestane finansiranje ili se povuče organizacija koja ga je nosila. Mnogo je važnije pitati: šta je posle njega ostalo?

Možda je ostala grupa ljudi koja sada zna kako da se organizuje. Možda nova saradnja, znanje, veština, kontakt sa institucijom ili pristup nekom resursu. Možda je ostalo iskustvo zajedničkog odlučivanja – iskustvo da su ljudi jednom zajedno nešto promenili i da to mogu ponovo.

Edison J. Trickett, jedan od značajnih predstavnika ekološke perspektive u psihologiji u zajednici, u preglednom radu objavljenom 2009. godine u časopisu Annual Review of Psychology ističe važnost razumevanja ponašanja, istraživanja i intervencija u sociokulturnom kontekstu zajednice. Takav pristup podrazumeva poznavanje lokalnih okolnosti i saradnju sa zajednicom, umesto pretpostavke da se unapred osmišljene intervencije mogu jednostavno preneti iz jednog okruženja u drugo (Trickett, 2009a).

Zato možda najbolje pitanje o održivosti nije: „Koliko dugo je naš projekat trajao?“ nego: „Šta može da traje kada našeg projekta više nema?“

4.7. Primer iz prakse: od ponuđenog rešenja do stvarne potrebe

Jedan primer iz mog profesionalnog iskustva dobro pokazuje razliku između toga da organizacija nešto ponudi zajednici i toga da članovi zajednice zaista učestvuju u definisanju onoga što im je potrebno.

U vreme kada sam bila programska direktorka Demokratskog udruženja Roma (DUR), organizacija je dobila ponudu da okupi mlade Rome povratnike iz Nemačke koji su se bavili rep muzikom i da im obezbedi mesto na kojem bi mogli da se sastaju i vežbaju. Među njima je bilo mladih koji su bili rođeni u Nemačkoj i kojima je nemački bio prvi jezik. Povratak za njih nije nužno značio jednostavno vraćanje u poznato okruženje. Za neke je predstavljao dolazak u sredinu koja im je jezički, društveno i kulturno bila manje poznata od zemlje iz koje su se „vraćali“.

DUR je poziv objavio na nivou Beograda. Počeli su da se javljaju mladi i rep grupe zainteresovane za okupljanje, muziku i zajednički rad.

Prvobitna ideja bila je jednostavna: organizacija ima svoje prostorije, odnosno kancelarije, i mladi bi mogli tamo da se sastaju.

Vrlo brzo se, međutim, pokazalo da ono što organizacija ima da ponudi nije isto što i ono što je mladima potrebno.

Kancelarije su mogle biti sasvim odgovarajuće za sastanak, razgovor ili radionicu, ali nisu bile prostor u kojem grupa mladih može da pravi muziku, održava probe, koristi opremu i

provodi vreme zajedno. Drugim rečima, rešenje je bilo logično iz perspektive organizacije, ali nije odgovaralo aktivnosti zbog koje su se mladi okupljali.

Tu je moglo da se stane.

Organizacija je mogla da kaže:

„Ovo je prostor koji imamo i ovo je ono što možemo da vam ponudimo.“

Umesto toga, DUR je mladima postavio drugo pitanje:

„Šta vam zapravo treba?“

Zamoljeni su da sami naprave listu svojih potreba.

Na toj listi našle su se veoma različite stvari: nešto muzičke opreme, osveženje tokom okupljanja, odeća za nastupe, ali i potreba za mnogo većim prostorom – nekom vrstom hale u kojoj bi mogli nesmetano da vežbaju, stvaraju muziku i organizuju svoje susrete.

Ta lista je bila važna ne samo zato što je pokazala šta treba kupiti ili obezbediti. Ona je promenila poziciju mladih u projektu.

Oni više nisu bili samo korisnici kojima organizacija nudi unapred pripremljenu uslugu. Postali su ljudi koji definišu šta im je potrebno da bi ono što žele da rade bilo moguće.

DUR je zatim obezbedio početna finansijska sredstva i stavio ih grupi na raspolaganje. Nismo, međutim, ostali pri prvobitnoj zamisli o korišćenju kancelarija: istražili smo druge mogućnosti i mladima pokazali drugi prostor, magacin Eko zadruge sakupljača sekundarnih sirovina. Sačekali smo njihov odgovor, umesto da sami odlučimo da je prostor prikladan. Upravo tu se vidi razlika između konsultovanja i stvarnog uticaja: njihov iskaz potreba promenio je naš plan, a njihova procena ostala je važna za dalju odluku.

Ovaj primer je važan upravo zato što proces nije počeo savršenim rešenjem.

Naprotiv.

Organizacija je najpre ponudila ono što je već imala – svoje kancelarije. Tek u kontaktu sa mladima postalo je jasno da ponuđeno rešenje ne odgovara njihovoj realnosti.

I upravo se na tom mestu vidi razlika između pružanja pomoći i participacije koja može voditi osnaživanju.

Da je DUR ostao pri prvobitnom rešenju, mladi bi dobili prostor. Organizacija bi mogla da kaže da je odgovorila na njihovu potrebu. Projekat bi formalno postojao.

Ipak, mladi ne bi dobili ono što im je za njihovu aktivnost zaista bilo potrebno.

Kada su, međutim, dobili mogućnost da sami kažu šta im treba, promenio se i odnos moći. Organizacija je i dalje raspolagala institucionalnim kontaktima i početnim

finansijskim resursima. Nije nestala razlika između organizacije i korisnika. Međutim, definicija potrebe više nije pripadala samo organizaciji.

To je suštinska razlika.

Osnaživanje ne znači da stručnjak ili organizacija jednostavno predaju svu odgovornost zajednici i povuku se. DUR je u ovom slučaju radio ono za šta je organizacija imala kapacitete: otvorio je mogućnost, obezbedio početna sredstva, koristio svoje kontakte i tražio odgovarajući prostor.

Mladi su, sa druge strane, posedovali znanje koje organizacija nije mogla imati umesto njih: znali su šta im je potrebno da bi mogli da stvaraju svoju muziku.

Tako su se susrele dve vrste resursa.

Organizacija je imala institucionalne kontakte, određena finansijska sredstva, iskustvo i mogućnost da otvara vrata.

Mladi su imali iskustveno znanje, svoje prioritete, sposobnosti, interese i predstavu o tome šta za njih ima smisla.

Participacija nastaje kada se između ta dva prostora ne postavi odnos:

„Mi znamo šta je vama potrebno.“

nego pitanje:

„Šta vam je potrebno i šta možemo zajedno da uradimo da to postane moguće?“

U ovom primeru participacija se vidi upravo u trenutku kada mladi više nisu samo prisutni u projektu, već mogu da utiču na definisanje potrebe i način korišćenja raspoloživih resursa.

Ovaj primer pokazuje i nešto što je za psihologiju u zajednici posebno važno: dobra namera nije isto što i dobro definisana potreba.

Možemo želeti da pomognemo. Možemo imati prostor, projekat, novac, stručnjake i unapred osmišljene aktivnosti. Ipak, sve to još ne znači da smo razumeli šta je zajednici potrebno.

Ponekad najvažniji trenutak u radu nastaje upravo onda kada smo spremni da čujemo:

„To što nudite nije ono što nam treba.“

I da nakon toga ne pokušamo da ubedimo ljude da bi ponuđeno rešenje ipak trebalo da im odgovara, već promenimo pitanje.

Ne:

„Kako da ih uključimo u ono što smo već osmislili?“

nego:

„Kako da zajedno osmislimo ono u čemu će njihovo iskustvo i naše mogućnosti imati svoje mesto?“

Tako participacija i osnaživanje prestaju da budu apstraktni pojmovi i postaju vidljivi u načinu na koji se odluke zaista donose.

4.8. Ko govori – i ko se sluša?

Znanje, narativi i istraživanje sa zajednicom

Racine i saradnici (2022, str. 5–6 autorskog preprinta) opisuju participativno istraživanje u zajednici kao pristup u kojem se istraživanje sprovodi sa partnerima iz zajednice, a ne na njima. Članovi zajednice i predstavnici organizacija prepoznaju se kao punopravni partneri koji zajedno sa istraživačima učestvuju u stvaranju, analizi i širenju znanja, uz nastojanje da saradnja donese korist obema stranama. Njihovo učešće može obuhvatiti različite faze istraživanja, od definisanja pitanja i planiranja do prikupljanja i tumačenja podataka i primene rezultata. To su mogući oblici participativne prakse, a ne obavezni koraci svakog istraživanja.

U ovom delu pitanje zato nije više zašto je participacija važna, već šta ona menja u samom procesu stvaranja znanja. Lokalno i iskustveno znanje pomaže da istraživačka pitanja, podaci i nalazi ne budu odvojeni od konteksta u kojem su nastali, dok akademska ekspertiza donosi teorijske i metodološke alate.

Racine i saradnici (2022, str. 2–6 autorskog preprinta) razmatraju iskustva istraživača i partnera iz zajednice i ukazuju na značaj zajedničkog oblikovanja istraživanja kako bi stečeno znanje bilo relevantno i primenljivo u praksi. Odatle se otvara i važno pitanje za planiranje programa: da li su lokalni resursi, vrednosti i ograničenja dovoljno razmotreni pre nego što se zajednici ponudi određeno rešenje? Ovo pitanje predstavlja moje metodološko izvođenje iz njihovog pristupa, a ne doslovan zaključak autora.

Pitanja čiji se glas čuje u istraživanju, ko tumači iskustva i ko odlučuje o korišćenju nalaza otvaraju i pitanje odnosa moći u participativnom istraživanju. Partnerski pristup koji razmatraju Racine i saradnici (2022) pruža osnovu za ovakvo razmišljanje, dok navedena pitanja predstavljaju autorsko metodološko razmatranje.

ISTRAŽIVAČKA DILEMA
Tim uradi 40 intervjua u zajednici, objavi tri metodološki odlična rada, a učesnici nikada ne dobiju rezultate. Da li je istraživanje uspešno? Odgovori prvo kao naučnik, zatim kao član zajednice.

MOJ KOMENTAR IZ PRAKSE: Nije dovoljno da ljudima dozvolimo da govore; važno je da ono što kažu može da promeni odluku. U primeru mladih muzičara iz odeljka 4.7 organizacija je zadržala svoje kontakte i resurse, ali je promenila prvobitni plan, istražila druge mogućnosti i sačekala procenu mladih. Participacija nije automatsko ukidanje razlike u moći. Ona počinje onda kada se moć koju imamo koristi tako da iskustvo drugih zaista utiče na postupke.

4.9. Granice participativnog istraživanja

Ideja participativnog istraživanja na prvi pogled deluje prilično jasna: ako ljudi kojih se istraživanje tiče učestvuju u istraživačkom procesu, njihova perspektiva više nije samo predmet istraživanja, već postaje deo stvaranja znanja. To je važan pomak. Ipak, samo uključivanje članova zajednice još ne znači da su odnosi između svih učesnika postali ravnopravni.

Možemo, na primer, okupiti istraživače, predstavnike institucija i članove zajednice za istim stolom. Formalno gledano, svi su uključeni. Ipak, njihova mogućnost da utiču na ono što će se dogoditi ne mora biti jednaka.

Ko je odlučio koja će se tema istraživati? Ko je formulisao istraživačka pitanja? Ko raspolaže novcem? Ko određuje rokove? Ko odlučuje koji će rezultati biti objavljeni? Ko ima poslednju reč kada se učesnici ne slažu? I, možda još važnije, ko može da kaže: „Ne, ovako ne želimo“, a da to zaista promeni dalji tok istraživanja?

Zbog toga participaciju ne možemo procenjivati samo prema tome ko je prisutan, već i prema tome ko ima mogućnost da utiče. Tu se pitanje participacije ponovo susreće sa pitanjem moći.

Razlike u moći ne postoje samo između istraživača i zajednice. One mogu postojati i unutar same zajednice. Zajednica nije jedna osoba i ne govori jednim glasom. U njoj mogu postojati različite generacije, iskustva, interesi, društveni položaji, formalni i neformalni autoriteti, kao i ljudi čiji se glas čuje lakše od glasova drugih.

Zato ni izraz „predstavnik zajednice“ nije tako jednostavan kao što na prvi pogled izgleda. Koga ta osoba predstavlja? Ko ju je izabrao? Čije iskustvo poznaje, a čije možda ne poznaje? Da li ljudi koji imaju manje moći u zajednici imaju isti pristup prostoru u kojem se donose odluke?

Upravo na složenost takvih odnosa ukazuju Wu, Robinson i Silberberg (2026). U svom pregledu literature o participativnim istraživanjima koja su u SAD namerno uključivala različite zajednice, autori nalaze relativno malo radova koji detaljnije opisuju izazove nastale tokom saradnje, strategije njihovog prevazilaženja i rezultate tih strategija. Posebno ističu da je potencijal participativnih pristupa za rešavanje konflikata između različitih zajednica još gotovo neistražen.

Ovo upozorenje je važno upravo zato što nas sprečava da participaciju idealizujemo.

Participativno istraživanje nije participativno samo zato što smo nekoga pozvali da učestvuje. Nije dovoljno ni da predstavnici zajednice prisustvuju sastancima, daju svoje mišljenje ili budu konsultovani. Važno je pitanje šta se sa njihovim mišljenjem događa nakon što ga iznesu.

Ukoliko zajednica može da govori, ali ne može da utiče na odluku, njeno prisustvo ima sasvim drugačije značenje nego kada zaista učestvuje u odlučivanju.

Zato možda nije najvažnije pitanje: „Da li je zajednica uključena?“ Preciznije je pitati: „U šta je uključena, u kom trenutku, sa koliko uticaja i ko još nije dobio mogućnost da učestvuje?“

4.10. Participacija dece: kako zaista čuti njihov glas?

Participacija dece posebno jasno pokazuje razliku između mogućnosti da neko govori i mogućnosti da njegov glas bude ozbiljno uzet u obzir. Član 12 Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (1989) priznaje detetu koje je sposobno da formira sopstveno mišljenje pravo da ga slobodno izrazi o pitanjima koja ga se tiču, uz pridavanje odgovarajuće težine tom mišljenju u skladu sa uzrastom i zrelošću deteta.

U praksi, međutim, nije dovoljno organizovati dečji savet, radionicu ili anketu i zaključiti da su deca učestvovala. Važno je kako ih pitamo, da li razumeju o čemu odlučuju, mogu li govoriti bez straha da će razočarati odrasle i šta se zatim događa sa njihovim predlozima. Deca ne moraju odlučivati o svemu, niti se odgovornost odraslih za njihovu zaštitu time ukida. Međutim, odrasli treba da objasne šta je moguće promeniti, šta nije i zašto.

Posebno je važno voditi računa o tome čiji glas ostaje nečujan: najglasnija ili najstarija deca ne predstavljaju nužno svu decu. Potrebni su različiti, uzrastu i okolnostima prilagođeni načini izražavanja, kao i povratna informacija o tome kako su dečja mišljenja razmotrena. Zato pitanje nije samo „Jesmo li pitali decu?“, već i „Da li smo stvorili uslove da nam odgovore svojim rečima — i šta smo uradili sa onim što smo čuli?“

Ova pitanja predstavljaju autorsko metodološko razmatranje zasnovano na pravu deteta da bude saslušano, a ne tvrdnju da jedan oblik participacije odgovara svoj deci.

ZASTANI I KRITIKUJ PARTICIPACIJU

Zamisli istraživanje u kojem predstavnici zajednice redovno sede za istim stolom sa istraživačima. Ko je odlučio o čemu će se razgovarati? Ko postavlja istraživačka pitanja? Ko kontroliše budžet? Ko odlučuje šta će biti objavljeno? Šta se događa kada se predstavnici zajednice međusobno ne slažu? Čiji glas tada ima veću težinu? I ko za tim stolom zaista može da kaže: „Ne, ovako ne želimo“? Ukoliko taj odgovor ne može da promeni ništa, koliko je proces zaista participativan?

Ovim pitanjem dolazimo i do jedne važne granice samog pojma zajednice. Ukoliko zajednica nije homogena, onda nije dovoljno pitati samo da li smo je uključili. Moramo početi da primećujemo različitost ljudi unutar nje, različite pozicije sa kojih govore, resurse kojima raspolažu, ali i snage koje već postoje u njihovim odnosima i svakodnevnom životu.

To je sledeći korak. Ne samo: „Šta ovoj zajednici nedostaje?“ Nego i: „Ko sve čini ovu zajednicu, šta u njoj već postoji i na čemu promena može da se gradi?“

Literatura za poglavlje 4

Aresi, G., & Laverack, G. (2026). Prevention science, community empowerment and social justice in achieving stronger, healthier communities. Journal of Prevention. https://doi.org/10.1007/s10935-026-00931-9

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. Journal of the American Institute of Planners, 35(4), 216–224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

Christens, B. D., Hanlin, C. E., & Speer, P. W. (2007). Getting the social organism thinking: Strategy for systems change. American Journal of Community Psychology, 39(3–4), 229–238. https://doi.org/10.1007/s10464-007-9119-y

Hanlin, C. E., Bess, K., Conway, P., Evans, S. D., McCown, D., Prilleltensky, I., & Perkins, D. D. (2008). Community psychology. U C. Willig & W. Stainton Rogers (ur.), The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology (str. 524–540). SAGE. https://doi.org/10.4135/9781848607927.n29

Israel, B. A., Schulz, A. J., Parker, E. A., & Becker, A. B. (1998). Review of community-based research: Assessing partnership approaches to improve public health. Annual Review of Public Health, 19, 173–202. https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.19.1.173

Perkins, D. D., & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research, and application. American Journal of Community Psychology, 23(5), 569–579. https://doi.org/10.1007/BF02506982

Racine, N., Madigan, S., Cardinal, S., Hartwick, C., Leslie, M., Motz, M., & Pepler, D. (2022). Community-based research: Perspectives of psychology researchers and community partners. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 63(4), 523–535. https://doi.org/10.1037/cap0000318

Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for community psychology. American Journal of Community Psychology, 15(2), 121–148. https://doi.org/10.1007/BF00919275

Trickett, E. J. (2009a). Community psychology: Individuals and interventions in community context. Annual Review of Psychology, 60, 395–419. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163517

United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child. Article 12. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

Wu, Y., Robinson, D., & Silberberg, M. (2026). Cross-community community-based participatory research: A scoping review. American Journal of Community Psychology, 77(1–2), 7–18. https://doi.org/10.1002/ajcp.70048

Zimmerman, M. A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. American Journal of Community Psychology, 23(5), 581–599. https://doi.org/10.1007/BF02506983

Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational and community levels of analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), Handbook of Community Psychology (pp. 43–63). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4193-6_2

5. Ne pitaj samo šta nedostaje — različitost, snage i resursi

Ukoliko smo u prethodnim poglavljima pomerili pogled sa pojedinca na sisteme, a zatim sa stručnjaka kao jedinog nosioca znanja na participaciju, osnaživanje i pitanje moći, sledeći korak na mapi traži još jednu promenu pogleda. Zajednicu ne možemo posmatrati kao homogenu celinu, ali je ne možemo ni upoznati samo tako što ćemo popisati njene probleme. Na mapi zato „različitost“ i „snage“ stoje zajedno: prvo nas podseća da ljudi ne žive istu zajednicu na isti način, a drugo da ni čovek ni zajednica nisu samo zbir potreba, teškoća i nedostataka.

Jedno od važnih polazišta ovog pristupa može se sažeti jednostavno: posebna vrednost je čovek i ono što on zna, ume i može. Takvo polazište ne negira problem. Naprotiv, ono sprečava da problem postane jedino sočivo kroz koje gledamo osobu ili zajednicu. Psihologija u zajednici zato pokušava da drži dve slike istovremeno: da vidi nejednakosti, prepreke i nedostatke koji zahtevaju promenu, ali i znanja, sposobnosti, odnose i resurse na kojima promena može da se gradi.

5.1. Zašto su na mapi „različitost“ i „snage“ zajedno?

Poštovanje različitosti u psihologiji u zajednici nije samo deklarativna vrednost niti se svodi na zahtev da stručnjak bude „tolerantan“. U udžbeniku Introduction to Community Psychology poštovanje različitosti navedeno je među osnovnim vrednostima discipline, zajedno sa socijalnom pravdom, ekološkom perspektivom, participacijom, osnaživanjem, istraživanjem i evaluacijom i interdisciplinarnom saradnjom (Jason et al., 2019). Thai i Lien (2019) dodatno naglašavaju da rad sa različitošću podrazumeva ne samo razumevanje različitih iskustava i perspektiva već i društvenih nejednakosti i odnosa moći u kojima se ta iskustva oblikuju.

Drugi deo iste promene jeste pristup usmeren na snage. U istom udžbeniku pristup usmeren na snage pojavljuje se kao jedno od važnih opredeljenja psihologije u zajednici: problem se ne odvaja od društvenog konteksta, ali se ljudi sa kojima radimo ne tretiraju kao pasivni nosioci deficita. To je blisko logici naše mape. Ukoliko ozbiljno uzmemo različitost, onda ne možemo unapred pretpostaviti da znamo šta zajednici nedostaje, šta joj je potrebno i šta za nju predstavlja „dobar ishod“. A ako ozbiljno uzmemo snage, onda ne možemo zajednicu upoznavati samo preko statistike problema, dijagnoza, rizika i nedostataka.

Zato su ova dva pojma povezana. Različitost nas zaustavlja pred brzom generalizacijom: „zajednica misli“, „zajednica želi“, „zajednici treba“. Snage nas zaustavljaju pred drugom generalizacijom: „ova zajednica nema“, „ova grupa ne može“, „ovim ljudima treba da donesemo rešenje“. U oba slučaja zadatak psihologa je da proširi kadar.

To ne znači da su svi glasovi u zajednici jednako čujni niti da su svi resursi jednako dostupni. Upravo zato poglavlje o različitosti i snagama mora istovremeno govoriti o

identitetu i pripadanju, diskriminaciji i isključivanju, kulturi i kontekstu, ali i o potencijalima i resursima. Tek zajedno ti elementi daju realniju sliku zajednice.

5.2. Različitost: pravo na identitet, pripadanje i razliku

Kada kažemo „zajednica“, gramatički koristimo jedninu. Ta jednina lako zavara. Ista škola, naselje, profesionalna grupa, etnička zajednica ili organizacija mogu obuhvatiti ljude različitih generacija, obrazovanja, materijalnog položaja, pola, roda, etniciteta, vere, seksualne orijentacije, sposobnosti, porodičnih uloga i životnih iskustava. Čak i kada dele jednu važnu pripadnost, oni ne moraju deliti isto iskustvo te pripadnosti.

Thai i Lien (2019) različitost ne svode na pojedinačne kategorije, već je razmatraju kroz složenost identiteta i međusobno preplitanje njegovih različitih dimenzija. Iz takvog pristupa proizlazi i važno pitanje za praksu psihologije u zajednici: nije dovoljno znati kojoj grupi osoba formalno pripada. Potrebno je razumeti šta ta pripadnost za nju znači, koliko joj je važna i u kojim okolnostima predstavlja izvor podrške, a u kojim može biti povezana sa pritiskom, stereotipima ili isključivanjem.

Ovde se možemo kratko vratiti na ranije razmatran osećaj zajednice. Formalno članstvo i psihološki osećaj pripadanja nisu isto. Dvoje ljudi mogu živeti u istom naselju, raditi u istoj ustanovi ili pripadati istoj manjinskoj grupi, a da jedan u toj zajednici nalazi sigurnost i priznanje, dok drugi doživljava marginalizaciju ili nevidljivost. Zato rečenica „zajednica je odlučila“ uvek traži dodatno pitanje: ko je u toj odluci bio prisutan, a ko nije?

Poštovanje različitosti, prema tome, nije samo prihvatanje da se ljudi razlikuju, ono podrazumeva pravo na identitet, pripadanje i razliku bez zahteva da se osoba prvo prilagodi dominantnom obrascu da bi bila priznata kao „punopravni“ član. U rad u zajednici zato je važno uključiti ljude bez obzira na godine, obrazovanje, pol, klasu, etnicitet, rasu, verovanje, kulturu, seksualnu orijentaciju ili sposobnosti. Ipak, uključivanje nije samo fizičko prisustvo. Različitost postaje stvarno priznata tek kada različita iskustva mogu uticati na to kako razumemo problem i kako zamišljamo promenu.

5.3. Kada različitost postane pitanje nejednakosti i isključivanja

Razlika sama po sebi nije nejednakost. Ljudi mogu biti različiti po jeziku, veri, polu, uzrastu, sposobnostima ili načinu života, a da ta razlika ne proizvodi hijerarhiju. Problem nastaje kada se uz određenu razliku sistematski vezuju manje prava, manje mogućnosti, slabiji pristup resursima, niži društveni status ili veća izloženost kontroli, predrasudama i diskriminaciji.

Thai i Lien (2019) poštovanje različitosti povezuju i sa razumevanjem društvenih nejednakosti i odnosa moći. Za psihologa u zajednici to znači da nije dovoljno samo prepoznati različite grupe, već je važno razumeti i njihov položaj u društvenom i institucionalnom okruženju. Odatle se otvara niz pitanja: Ko lakše dolazi do usluga? Ko

razume jezik institucija? Čije se porodične norme podrazumevaju kao „normalne“? Ko mora dodatno da dokazuje svoju kompetentnost? Ko se češće posmatra kao problem? Ko može da odbije ponuđenu pomoć, a ko zavisi od sistema kojem se obraća?

U literaturi psihologije u zajednici različitost se zato povezuje i sa pitanjima opresije i socijalne pravde. Palmer i saradnici (2019) razmatraju opresiju i moć kao procese koji se ne mogu svesti na individualnu netrpeljivost. Oni se mogu održavati kroz institucije, društvene norme, nejednaku raspodelu resursa i obrasce koji određene grupe sistematski stavljaju u nepovoljniji položaj. Iz takvog razumevanja proizlazi da diskriminacija nije samo izraz negativnog stava jedne osobe prema drugoj. Diskriminatorne prakse mogu biti ugrađene i u način organizovanja usluga, kriterijume pristupa, institucionalne procedure, očekivanja, pa i zakonska rešenja.

Pitanja različitosti i odnosa moći međusobno su povezana, ali otvaraju različite perspektive. Dok smo se u četvrtom poglavlju bavili time ko ima moć da definiše problem i učestvuje u donošenju odluka, ovde nas zanima kako se društvene razlike prepliću sa nejednakom raspodelom moći. Poštovanje različitosti zato ne može ostati samo na njenom prepoznavanju i prihvatanju. Potrebno je razumeti i zašto određene razlike za neke ljude predstavljaju izvor bogatstva i pripadnosti, dok za druge mogu značiti prepreke, ograničene mogućnosti ili isključivanje.

Za praksu to znači da psiholog mora biti spreman da ispita i opresivne ili autoritarne prakse, norme i zakone koji mogu održavati nejednakost i isključivanje. Ipak, cilj nije da svaku razliku unapred proglasimo dokazom opresije. Cilj je da proverimo posledice: da li određeni obrazac nekome sistematski sužava mogućnosti, pristup, glas ili pripadanje?

5.4. Kultura i kontekst — jedan deo različitosti, ne cela tema

Kultura može biti važna za razumevanje ljudskog ponašanja, ali ne može biti njegovo univerzalno objašnjenje. Kada postupke, izbore ili teškoće pojedinca tumačimo prvenstveno njegovom kulturnom pripadnošću, rizikujemo da zanemarimo njegove lične okolnosti, društveni položaj i odnose u kojima živi. Upravo na značaj konteksta ukazuje Edison J. Trickett u svojim radovima o ljudskoj različitosti. Zajedno sa Wattsom i Birman (1993) predlaže ekološku perspektivu kao okvir za uključivanje različitosti u istraživanje i praksu psihologije u zajednici. Tu ideju dalje razvija 1996. godine, u radu *Konteksti različitosti i različitost konteksta*, naglašavajući značaj posmatranja ljudske različitosti u odnosu na okruženja u kojima ljudi žive (Trickett, 1996).

To menja način na koji postavljamo pitanje. Umesto „Kakvi su ljudi iz ove kulture?“, korisnije je pitati: „Šta ova pripadnost znači ovoj osobi, u ovoj zajednici, u ovom istorijskom trenutku?“ Kultura tada nije katalog osobina koje stručnjak treba da nauči napamet. Ona je jedan od sistema značenja kroz koje ljudi razumeju porodicu, pomoć, autoritet, autonomiju, odgovornost, zdravlje, obrazovanje, pripadanje ili odnos prema institucijama.

Ista reč zato ne mora imati isto psihološko značenje u različitim kontekstima. „Autonomija“ može značiti donošenje odluka bez mešanja drugih, ali može značiti i sposobnost da osoba donese sopstvenu odluku ostajući snažno povezana sa porodicom. „Pomoć“ može biti doživljena kao podrška i pravo, ali i kao kontrola, dug ili izlaganje privatnosti. „Participacija“ može značiti individualno javno iznošenje mišljenja, dok u drugom kontekstu odluka dobija legitimitet tek nakon razgovora sa porodicom ili grupom. Nijedno od tih značenja ne možemo pouzdano izvesti samo iz etikete kulture kojoj osoba pripada.

Trickett (2009a) intervencije u zajednici posmatra u njihovom sociokulturnom i ekološkom kontekstu. Iz takvog pristupa proizlazi važna posledica za praksu: program koji je pokazao dobre rezultate u jednom okruženju ne mora biti jednako uspešan u drugom. Moguće je preneti ideju, strukturu ili pojedine elemente programa, ali je neophodno razumeti lokalnu ekologiju zajednice: njenu istoriju, odnose sa institucijama, postojeće mreže, prethodna iskustva, dostupne resurse i značenja koja ljudi pripisuju problemu i mogućoj promeni. U radu o kulturno situiranim intervencijama Trickett (2009b) posebno naglašava značaj procene lokalne ekologije u kojoj intervencija treba da se razvija i sprovodi.

U radu sa različitim zajednicama važan je i pristup koji su Tervalon i Murray-García (1998) nazvale kulturnom poniznošću (*cultural humility*). Iako izraz na prvi pogled može zvučati kao podređenost, njegovo značenje je drugačije. Reč je o profesionalnoj spremnosti da priznamo granice sopstvenog znanja o drugim ljudima i njihovim kulturama, da preispitujemo sopstvene pretpostavke i da učimo od ljudi sa kojima radimo.

Autorke su ovaj pristup razvile u oblasti obrazovanja zdravstvenih radnika, kao alternativu shvatanju kulturne kompetentnosti kao znanja koje se jednom stekne i zatim smatra dovoljnim. Njihov okvir obuhvata kontinuirano samopreispitivanje, prepoznavanje i nastojanje da se smanji neravnoteža moći između stručnjaka i osobe kojoj pruža podršku, kao i razvoj uzajamno korisnih partnerskih odnosa sa zajednicama, bez paternalističkog pristupa.

Thai i Lien (2019) pojam kulturne poniznosti razmatraju i u okviru psihologije u zajednici. Suština ovog pristupa nije u odricanju od stručnog znanja, već u prepoznavanju njegovih granica. Stručnjak može poznavati određenu kulturu, njene vrednosti i običaje, ali to ne znači da unapred zna kako pojedinac doživljava svoju pripadnost, razume sopstvena iskustva ili prepoznaje svoje potrebe.

Kulturna poniznost ne znači da znanje nije važno. Naprotiv: potrebno je poznavati istoriju, diskriminaciju, migracijske procese, institucije, norme i društveni položaj grupa sa kojima radimo. Međutim, znanje o grupi ne sme postati konačno objašnjenje pojedinca. Što više znamo, to bi trebalo preciznije da znamo i granice sopstvenog znanja.

U praksi nam ovde pomaže nekoliko kontrolnih pitanja: Šta ovde uzimam zdravo za gotovo? Šta mi izgleda „normalno“ zato što je normalno u mom iskustvu? Da li ponašanje koje tumačim kao otpor možda u ovom kontekstu ima drugo značenje? Čiji način života koristim kao meru? I šta o značenju situacije još nisam pitala ljude kojih se ona neposredno tiče? To nisu pitanja koja zamenjuju teoriju; ona nas sprečavaju da teoriju koristimo bez konteksta.

5.5. Ne pitaj samo šta nedostaje — od deficitnog pogleda ka snagama

Naslov ovog poglavlja namerno ne glasi „ne pitaj šta nedostaje“, nego „ne pitaj samo šta nedostaje“. Ta jedna reč pravi veliku razliku. Psihologija u zajednici ne poriče potrebe, rizike, siromaštvo, bolest, diskriminaciju, neuspeh institucija ili nedostatak usluga. Ukoliko nešto ljudima zaista nedostaje, profesionalno je i etički pogrešno preimenovati taj nedostatak u „skrivenu snagu“. Ipak, jednako je problematično kada se osoba ili zajednica upoznaju samo preko onoga što ne funkcioniše.

Deficitni pogled ima praktične posledice, ako mapu zajednice pravimo samo od problema, dobićemo mapu nezaposlenosti, konflikata, bolesti, napuštanja škole, nasilja, siromaštva i „rizičnih grupa“. Takva mapa može biti tačna, ali je nepotpuna. Ona nam ne govori ko u zajednici ume da organizuje ljude, gde postoji poverenje, ko prenosi znanje, koje neformalne mreže funkcionišu, ko ima prostor koji se može koristiti, koja iskustva su ljudima već pomogla, koje inicijative su preživele i na koje odnose se ljudi oslanjaju kada institucije zakažu.

U literaturi o rezilijentnosti vidljiv je sličan pomak: istraživanja su doprinela prelasku sa pristupa usmerenog samo na deficit ka perspektivi koja razmatra i deficite i snage. To je važna formulacija za ovu knjigu. Nije reč o zameni negativne slike pozitivnom. Reč je o proširenju slike.

Zato uz pitanja „Šta je problem?“ i „Šta nedostaje?“ dodajemo nova: Šta osoba ili zajednica već zna? Šta ume? Šta može? Šta je već pokušano? Šta je makar delimično uspelo? Koji odnosi nose poverenje? Koja iskustva mogu biti oslonac? Koje sposobnosti ostaju nevidljive zato što ih institucije ne priznaju kao stručnost?

Ovo je i promena profesionalne pozicije. Ukoliko vidimo samo deficit, lako zamišljamo da rešenje dolazi spolja, od onoga ko „ima“ znanje i resurse prema onome ko ih „nema“. Kada vidimo i snage, odnos postaje drugačiji: stručnjak i dalje donosi svoje znanje, ali mora da otkrije šta već postoji u zajednici i kako se na tome može graditi promena.

5.6. Snage i resursi nisu isto što i romantizovanje zajednice

Pristup usmeren na snage ima i svoju zamku. Ukoliko se koristi površno, može zvučati kao poruka da svaka zajednica već ima sve što joj je potrebno i da je dovoljno „aktivirati potencijale“. To nije ono što ovde zastupamo. Zajednica može imati izuzetno snažne neformalne mreže i istovremeno nedovoljno zdravstvenih usluga. Porodice mogu imati

veliko iskustveno znanje i istovremeno živeti u siromaštvu. Grupa može biti veoma organizovana, a ipak imati malo političkog uticaja. Ljudi mogu pokazivati veliku otpornost, a da uslovi u kojima moraju stalno biti otporni ostaju nepravedni.

Zato je korisno zadržati formulaciju iz istraživanja rezilijentnosti: pomak nije od deficita ka „samo snagama“, nego od pristupa koji vidi samo deficit ka pristupu koji može istovremeno da vidi i deficit i snage. Time se izbegavaju dve greške. Prva je patologizacija: čoveka ili zajednicu svodimo na problem. Druga je romantizacija: realne strukturne prepreke pretvaramo u priču o tome da ljudi samo treba više da veruju u sopstvene kapacitete.

Ovo je posebno važno kada govorimo o marginalizovanim zajednicama. Pozivanje na „rezilijentnost“ može postati nepravedno ako se njime prećutkuje zašto ljudi stalno moraju da budu rezilijentni. Slično tome, pozivanje na „resurse zajednice“ ne sme postati izgovor da institucije povuku podršku koju su dužne da obezbede. Snaga zajednice nije zamena za prava, usluge, redistribuciju resursa ili odgovornost sistema.

U tom smislu snage i resursi nisu optimistična dekoracija knjige. Oni su analitička kategorija. Pitamo šta postoji i šta može biti mobilisano, ali istovremeno pitamo šta objektivno nedostaje, ko kontroliše resurse i šta mora da se promeni izvan same zajednice.

Socijalni kapital: resurs koji postoji među ljudima

Socijalni kapital označava resurse koji mogu postati dostupni kroz društvene odnose, mreže, poverenje i norme uzajamnosti. Nije isto što i broj poznanika: važno je da li veze omogućavaju razmenu informacija, podršku i zajedničko delovanje. Pritom treba pitati i ko u mrežu može da uđe, a ko ostaje izvan nje.

Snažno povezivanje unutar jedne grupe može pružati sigurnost njenim članovima, ali ne mora samo po sebi stvarati veze sa drugim grupama ili institucijama. Zato pri mapiranju resursa posmatramo i veze unutar zajednice i mostove prema spoljnim službama i mogućnostima. Društvene veze mogu biti izvor podrške, ali i pritiska ili isključivanja.

Još jedan pogled na poznati primer: mreža koja je već postojala

Sećate li se primera iz drugog poglavlja, kada je romska porodica u Beču očekivala posetu socijalne službe, pa je, između ostalog, pripremila i frižider sa jabukama i šargarepom? Tada smo događaj posmatrali iz ugla odnosa porodice i institucije. Sada ga možemo pogledati iz drugog ugla.

Kako je porodica znala šta bi služba mogla da proverava? Informacije je dobila kroz kontakte sa drugim ljudima i razmenu iskustava. Ta neformalna mreža postojala je i pre bilo kakvog projekta: ljudi su jedni drugima prenosili informacije i pomagali da se snađu u neizvesnim situacijama.

To ne znači da su informacije u neformalnim mrežama uvek tačne, niti da takve mreže mogu zameniti obavezu institucija da daju jasna i dostupna obaveštenja. Ipak, pokazuje da zajednica ne počinje da raspolaže resursima tek onda kada ih stručnjaci prepoznaju. Zato, pored pitanja „Šta vam nedostaje?“, važno je postaviti i pitanje: „Kako ste se do sada snalazili, kome ste se obraćali i šta vam je već pomagalo?“

5.7. Od snage pojedinca do resursa zajednice

Snaga može pripadati pojedincu, ali resursi zajednice nisu prost zbir individualnih sposobnosti. Oni postoje i u odnosima, mrežama, udruženjima, institucijama, prostorima, lokalnim praksama i kolektivnom iskustvu. Zajednica može imati ljude koji umeju da posreduju u konfliktu, neformalnu osobu od poverenja kojoj se svi obraćaju, grupu roditelja koja razmenjuje informacije, prostor mesne zajednice, sportski klub, versku zajednicu, biblioteku, školu otvorenu za saradnju, lokalno udruženje, male preduzetnike spremne da pomognu ili iskustvo ranije uspešne akcije. Sve to može biti resurs, ali tek kada razumemo kako funkcioniše i kome je zaista dostupan.

Kretzmann i McKnight (1993) razvili su pristup poznat kao razvoj zajednice zasnovan na postojećim resursima (*Asset-Based Community Development*, ABCD). Njihova polazna ideja jeste da razvoj zajednice ne treba započinjati isključivo utvrđivanjem potreba i problema, već i prepoznavanjem i mobilisanjem sposobnosti, znanja, odnosa i resursa koji u zajednici već postoje. Posebnu pažnju posvećuju kapacitetima pojedinaca, lokalnim udruženjima, organizacijama, institucijama i drugim resursima koji mogu doprineti zajedničkom delovanju. Za našu mapu važna je upravo promena početnog pitanja: umesto da pitamo samo „šta ovde nedostaje?“, pitamo i „šta ovde već postoji i kako to možemo povezati i pokrenuti?“

To ne znači da je svaki postojeći resurs automatski dobar ili jednako dostupan svima. Neformalna mreža može biti snažna, ali zatvorena za novopridošle. Institucija može imati prostor, ali ne i poverenje zajednice. Lokalni lider može povezivati ljude, ali istovremeno koncentrisati moć. Zato mapiranje resursa mora ostati povezano sa prethodnim delovima ovog poglavlja: sa različitošću, pristupom, nejednakošću i kontekstom.

Literatura o otpornosti zajednica dodatno proširuje naše razumevanje njihovih snaga i resursa. Patel i saradnici (2017), u sistematskom pregledu literature, identifikovali su devet elemenata koji se ponavljaju u definicijama otpornosti zajednice:

1. **Lokalno znanje** – poznavanje sopstvene zajednice, njenog okruženja, iskustava i potreba.
2. **Mreže i odnosi u zajednici** – društvene veze, međusobna podrška i povezanost članova zajednice.

3. **Komunikacija** – razmena informacija i mogućnost međusobnog informisanja i koordinacije.
4. **Zdravlje** – fizičko i mentalno zdravlje stanovništva i mogućnost pristupa zdravstvenoj podršci.
5. **Upravljanje i liderstvo** – sposobnost organizovanja, donošenja odluka i usmeravanja zajedničkog delovanja.
6. **Resursi** – dostupna materijalna, ljudska i organizaciona sredstva.
7. **Ekonomska ulaganja** – finansijski i ekonomski kapaciteti koji doprinose stabilnosti i oporavku zajednice.
8. **Pripremljenost** – planiranje, organizovanje i razvijanje sposobnosti reagovanja na krizne situacije.
9. **Psihološka orijentacija** – nada, osećaj mogućnosti delovanja i sposobnost prilagođavanja promenama.

Autori ove elemente ne predstavljaju kao univerzalnu formulu otpornosti, već kao karakteristike koje se ponavljaju u različitim pristupima, prvenstveno u literaturi o katastrofama i kriznim situacijama.

Ovakvo razumevanje podseća nas da otpornost nije samo osobina pojedinca. Ona zavisi i od odnosa među ljudima, dostupnih resursa, mogućnosti komunikacije, organizovanja i zajedničkog delovanja. Kada govorimo o snazi zajednice, zato ne pitamo samo šta pojedinci mogu da izdrže ili prevaziđu, već i šta zajednica može da omogući svojim članovima.

Na kraju ovog poglavlja možemo napraviti jednostavnu, ali važnu promenu u načinu na koji procenjujemo zajednicu. U međunarodnoj literaturi koriste se pojmovi procena zajednice (*community assessment*) i procena potreba zajednice (*community needs assessment*). Kada se, pored potreba, razmatraju i postojeći kapaciteti, koristi se i izraz procena potreba i snaga zajednice (*community needs and strengths assessment*) (Misra & Ballard, 2003). U pristupima zasnovanim na resursima važan postupak predstavlja mapiranje resursa i kapaciteta zajednice (*community asset mapping* ili *asset mapping*).

To znači da, pored mape potreba, izrađujemo i mapu snaga i resursa zajednice. Cilj nije da jednu mapu zamenimo drugom, već da ih posmatramo zajedno. Tako možemo jasnije sagledati gde je potrebna spoljašnja podrška, koje kapacitete zajednica već poseduje, šta može samostalno da pokrene i koje resurse može da poveže. Istovremeno, možemo prepoznati koji su resursi dostupni samo pojedinim grupama i gde postoje potrebe koje se ne mogu zadovoljiti isključivo lokalnim kapacitetima.

Primer iz prakse: kada volja postoji, ali struktura nedostaje

U radu sa jednom nevladinom organizacijom koja se bavila podrškom starijim osobama i razvijanjem volonterskog rada, početna slika mogla je lako da bude opisana kroz ono što organizaciji nedostaje. Ljudi su želeli da volontiraju i da budu korisni, ali njihov rad nije bio dovoljno organizovan. Nije bilo sasvim jasno kako bi volonter trebalo da pristupi starijoj osobi, koje informacije treba da prikupi, šta treba da pita, gde su granice njegove uloge i kako pojedinačni volonteri mogu da funkcionišu kao tim.

Moj zadatak bio je da za njih organizujem obuke o volonterskom radu. Međutim, nisam želela da unapred pripremim zatvoren program i jednostavno prenesem sadržaj za koji sam pretpostavila da im je potreban. Radionice sam zato koncipirala dovoljno otvoreno da tokom samog procesa mogu da čujem učesnike: šta već znaju, kakva iskustva imaju, gde se osećaju sigurno, gde nastaju teškoće, šta im nedostaje i šta im je zaista potrebno da bi mogli bolje da rade.

Tako je obuka istovremeno postala i način upoznavanja grupe. Informacije koje sam dobijala od učesnika koristila sam da naredne sadržaje prilagođavam njihovim stvarnim potrebama. Ipak, u tom procesu postalo je vidljivo još nešto: grupa nije imala samo nedostatke. Imala je volju, iskustvo, poznavanje ljudi sa kojima radi, različita znanja i sposobnosti pojedinih članova i spremnost da preuzme odgovornost. Problem, dakle, nije bio odsustvo kapaciteta. Deo problema bio je u tome što postojeći kapaciteti još nisu bili dovoljno prepoznati, povezani i organizovani.

Proces se zato nije završio samo održanom obukom. Postepeno je formirana funkcionalna grupa — tim koji je mogao da radi oslanjajući se na znanja i kapacitete svojih članova.

Ovaj primer pokazuje zašto procena zajednice ili organizacije ne bi trebalo da se završi pitanjem „Šta vam nedostaje?“ Da sam krenula samo od tog pitanja, dobila bih listu problema i na osnovu nje napravila program obuke. Otvoreniji proces omogućio je da se istovremeno postavi i drugo pitanje: „Šta već postoji ovde na šta možemo da se oslonimo?“

Iako ovaj proces nije bio formalno istraživanje, njegova logika dobro pokazuje razliku između pristupa usmerenog samo na potrebe i pristupa koji istovremeno posmatra potrebe i postojeće snage. U terminima uvedenim u ovom poglavlju, community needs assessment pita šta nedostaje i šta je potrebno promeniti, dok community needs and strengths assessment tome dodaje pitanje koje sposobnosti, iskustva i kapaciteti već postoje. Community asset mapping ide korak dalje i nastoji da te resurse učini vidljivim i poveže ih. U ovom slučaju resursi nisu prvenstveno bili novac, prostor ili nova institucija. Resursi su bili ljudi, njihova iskustva, znanja, motivacija i odnosi koji su mogli biti organizovani u funkcionalnu celinu.

Ponekad zajednici ne nedostaju snage. Nedostaje joj mogućnost da ih prepozna, poveže i organizuje.

To nas vodi ka sledećoj tački mape. Kada više ne znamo samo šta je problem, nego i ko je pogođen, koje razlike i nejednakosti oblikuju iskustvo, šta ljudi već znaju i mogu i koji resursi postoje, možemo ozbiljnije da pitamo: da li moramo čekati da problem nastane ili možemo delovati ranije? Tu počinje priča o prevenciji i akciji.

Literatura za poglavlje 5

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). Building Communities from the Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets. Evanston, IL: Center for Urban Affairs and Policy Research, Neighborhood Innovations Network, Northwestern University.

Misra, R., & Ballard, D. (2003). Community needs and strengths assessments as an active learning project. Journal of School Health, 73(7), 269–271. https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2003.tb06577.x.

Palmer, G. L., Fernández, J. S., Lee, G., Masud, H., Hilson, S., Tang, C., Thomas, D., Clark, L., Guzman, B., & Bernai, I. (2019). Oppression and Power. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien & K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community.

Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlôt, R., & Rubin, G. J. (2017). What do we mean by "community resilience"? A systematic literature review of how it is defined in the literature. PLOS Currents: Disasters, 9. https://doi.org/10.1371/currents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2

Suzuki, L., Caso, T., West-Olatunji, C., & Prendes-Lintel, M. (2021). Conducting Culturally Responsive Community Needs Assessments. U C. S. Clauss-Ehlers (ur.), The Cambridge Handbook of Community Psychology: Interdisciplinary and Contextual Perspectives (str. 115–136). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108678971.009.

Tervalon, M., & Murray-García, J. (1998). Cultural Humility Versus Cultural Competence: A Critical Distinction in Defining Physician Training Outcomes in Multicultural Education. Journal of Health Care for the Poor and Underserved, 9(2), 117–125. https://doi.org/10.1353/hpu.2010.0233.

Thai, N. D., & Lien, A. (2019). Respect for Diversity. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien & K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change (str. 141–159). Rebus Community.

Trickett, E. J. (1996). A Future for Community Psychology: The Contexts of Diversity and the Diversity of Contexts. American Journal of Community Psychology, 24(2), 209–234. https://doi.org/10.1007/BF02510399.

Trickett, E. J. (2009a). Community Psychology: Individuals and Interventions in Community Context. Annual Review of Psychology, 60, 395–419. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163517.

Trickett, E. J. (2009b). Multilevel Community-Based Culturally Situated Interventions and Community Impact: An Ecological Perspective. American Journal of Community Psychology, 43(3–4), 257–266. https://doi.org/10.1007/s10464-009-9227-y.

Trickett, E. J., Watts, R. J., & Birman, D. (1993). Human Diversity and Community Psychology: Still Hazy After All These Years. Journal of Community Psychology, 21(4), 264–279. https://doi.org/10.1002/1520-6629(199310)21:4<264::AID-JCOP2290210403>3.0.CO;2-8.

6. Zašto čekamo da problem nastane? — prevencija i akcija

Jedan od najvažnijih pomaka koje je psihologija u zajednici unela u razmišljanje o problemima jeste pomeranje pažnje sa pitanja šta radimo kada je problem već nastao na pitanje šta možemo učiniti da se problem ne pojavi, da se pojavi ređe ili da njegove posledice budu manje. Takav pomak ne znači odustajanje od pomoći ljudima koji već pate. On proširuje odgovornost stručnjaka: pored neposredne pomoći pojedincu, potrebno je posmatrati uslove u kojima se problemi razvijaju i mogućnosti da se na te uslove deluje ranije.

Prevencija zato nije samo skup programa, već je način razmišljanja. Traži da pratimo gde se problem pojavljuje, koliko često, kod koga, u kojim okolnostima, koji faktori povećavaju rizik, a koji štite ljude i zajednice. Tek nakon toga možemo odlučivati da li je najprimerenije delovati na čitavu populaciju, na grupu koja je posebno izložena riziku, na ljude kod kojih se već vide prvi znaci teškoće ili na one kod kojih je problem već razvijen.

Istorijski razvoj psihologije u zajednici snažno je povezan sa ovim zaokretom. George W. Albee (1983) upozoravao je da se problemi mentalnog zdravlja koji pogađaju veliki broj ljudi ne mogu rešavati isključivo individualnim tretmanom. Ukoliko su teškoće povezane sa siromaštvom, diskriminacijom i drugim nepovoljnim društvenim uslovima, povećanje broja stručnjaka i dostupnosti tretmana nije dovoljno. Neophodno je istovremeno delovati na okolnosti koje doprinose nastanku i održavanju problema. Ovakvo razumevanje predstavlja jedno od važnih polazišta primarne prevencije u psihologiji u zajednici (Albee, 1983; Jason i sar., 2019).

6.1. Šta zapravo znači prevencija?

U najširem smislu, prevencija obuhvata aktivnosti kojima nastojimo da sprečimo nastanak problema, da ga prepoznamo dovoljno rano kako bismo sprečili njegovo pogoršanje ili da, kada je problem već prisutan, umanjimo njegove posledice i sprečimo dalje propadanje kvaliteta života. Ovakva definicija odmah pokazuje da prevencija nije jedna aktivnost i da se ne odvija samo u jednom trenutku.

Važno je razlikovati prevenciju od predviđanja. Prevencija ne podrazumeva da možemo sa sigurnošću znati ko će razviti određenu teškoću. Ona polazi od verovatnoće. Poznavanje uslova koji povećavaju rizik omogućava nam da pokušamo da smanjimo njihovo dejstvo. Istovremeno možemo jačati odnose, znanja, veštine i dostupne službe za koje znamo da imaju zaštitnu ulogu. Zbog toga su procena rizika i prepoznavanje zaštitnih faktora sastavni deo preventivnog rada.

U psihologiji u zajednici posebno je važno što se prevencija ne svodi na promenu ponašanja pojedinca. Nekada je potrebno razvijati znanja i veštine ljudi, a nekada menjati okruženje, pravila, dostupnost usluga ili raspodelu resursa. Čoveku možemo objasniti koliko je fizička aktivnost važna, ali ta poruka ima ograničen domet ako živi u

okruženju u kojem nema bezbednog prostora za kretanje. Roditelju možemo govoriti o značaju podrške detetu, ali moramo videti i da li porodica ima pristup školi, savetovalištu, zdravstvenoj zaštiti i drugim resursima koji tu podršku čine mogućom.

6.2. Primarna, sekundarna i tercijarna prevencija

Gerald Caplan (1964) sistematizovao je klasičnu podelu na primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju. Ova podela i danas predstavlja koristan okvir za razumevanje različitih ciljeva preventivnog delovanja: sprečavanja nastanka poremećaja, njihovog ranog otkrivanja i pravovremenog lečenja, kao i smanjivanja dugoročnih posledica već nastalih poremećaja.

Primarna prevencija deluje pre nego što je problem nastao. Njen cilj je da smanji verovatnoću pojave problema ili da ojača uslove koji čuvaju zdravlje i dobrobit. Program razvoja socijalnih i emocionalnih veština za svu decu u školi, edukacija o mentalnom zdravlju dostupna svim studentima, mere koje poboljšavaju bezbednost naselja ili organizacione promene kojima se smanjuje hronično preopterećenje zaposlenih mogu imati primarno preventivnu funkciju. Ključ je u tome što ne čekamo da osoba prvo razvije ozbiljan problem da bismo počeli da delujemo.

Sekundarna prevencija usmerena je na rano prepoznavanje teškoća i sprečavanje njihovog daljeg razvoja. Prvi znaci problema već su prisutni, ali postoji mogućnost da se reaguje pre nego što se razvije ozbiljniji poremećaj ili nastupe teže posledice. Durlak i Wells (1998) analizirali su 130 indikovanih preventivnih intervencija namenjenih deci i adolescentima, koje su u svom radu označili i kao sekundarnu prevenciju. Njihovi nalazi pokazuju da takvi programi mogu doprineti smanjivanju problema i razvoju kompetencija. Važno je, međutim, naglasiti da se rezultati odnose na ovu grupu intervencija, a ne na sve oblike sekundarne prevencije. U praksi bi primeri ranog delovanja mogli biti podrška učenicima kod kojih se pojavljuju prvi ozbiljniji izostanci iz škole, pomoć zaposlenima koji pokazuju prve znake iscrpljenosti ili stručna podrška porodici čim se pojave teškoće koje bi mogle dalje da se razvijaju.

Tercijarna prevencija odnosi se na situacije u kojima je poremećaj ili problem već razvijen. Njen cilj nije sprečavanje prvog nastanka problema, već smanjivanje posledica, sprečavanje pogoršanja ili ponovnog javljanja teškoća i očuvanje ili obnavljanje funkcionisanja. U savremenijim klasifikacijama ovakvi postupci često se razmatraju u okviru tretmana i rehabilitacije, a ne prevencije u užem smislu. Za razumevanje istorijskog razvoja psihologije u zajednici ipak je korisno zadržati Caplanovu klasičnu podelu, uz objašnjenje da se prevencija, rano delovanje, tretman i rehabilitacija u praksi mogu međusobno preplitati (Jason i sar., 2019).

Savremeniji pristupi razlikuju univerzalnu, selektivnu i indikovanu prevenciju. Univerzalna prevencija namenjena je svim članovima određene populacije, bez obzira na njihov individualni rizik. Selektivna prevencija usmerena je na pojedince ili grupe izložene

povećanom riziku, kod kojih još nisu prisutni znaci problema koji se nastoji sprečiti. Indikovana prevencija namenjena je osobama kod kojih su već prepoznati rani znaci teškoća, ali se poremećaj još nije razvio u punom obliku. Ova podela dopunjuje klasični model tako što u prvi plan stavlja pitanje kome je preventivna intervencija namenjena i na osnovu kojih pokazatelja se određuje ciljna grupa (Jason i sar., 2019).

Dve podele ne moraju se međusobno isključivati. One nam pomažu da isti program sagledamo iz različitih uglova: kada delujemo, kome se obraćamo i šta želimo da sprečimo.

6.3. Delotvornost, troškovi i izvodljivost preventivnih programa

Ideja primarne prevencije često se objašnjava jednostavnom logikom: bolje je sprečiti problem nego kasnije otklanjati njegove posledice. Takvo razmišljanje ima smisla, ali u praksi otvara nekoliko važnih pitanja. Da li preventivni program zaista daje očekivane rezultate? Koliko košta njegovo sprovođenje? Da li zajednica ima uslove da ga realizuje i održava tokom vremena?

Najpre važno je razlikovati delotvornost programa od njegove ekonomske isplativosti. Delotvornost nam govori da li program postiže ono zbog čega je uveden. Ekonomska isplativost zahteva da razmotrimo odnos između uloženih sredstava i ostvarenih rezultata. Program može biti delotvoran, a istovremeno veoma skup. Sa druge strane, program koji ne zahteva mnogo novca ne mora biti dobar izbor ukoliko ne donosi značajne rezultate.

Zamislimo školu koja želi da uvede program prevencije vršnjačkog nasilja. Program bi obuhvatio sve učenike, nastavnike i roditelje. Za njegovo sprovođenje potrebno je obučiti nastavnike, pripremiti materijale, organizovati aktivnosti i pratiti rezultate. Škola mora da obezbedi vreme, prostor, stručnu podršku i finansijska sredstva. Sve to predstavlja ulaganje koje nastaje pre nego što znamo kakve će rezultate program ostvariti.

Pretpostavimo da se nakon određenog vremena broj slučajeva vršnjačkog nasilja smanjio, da se učenici osećaju sigurnije i da nastavnici uspešnije prepoznaju i rešavaju sukobe. To bi bili važni pokazatelji delotvornosti programa. Za procenu njegove ekonomske isplativosti morali bismo, međutim, da razmotrimo i troškove sprovođenja, broj učenika koji su imali korist, trajanje postignutih promena i moguće smanjenje potrebe za naknadnim intervencijama.

Pri tome nije svaka korist izražena u novcu. Veći osećaj sigurnosti, manje patnje, bolji odnosi među učenicima i kvalitetnije školsko okruženje predstavljaju vredne rezultate, čak i kada ih nije jednostavno pretvoriti u novčani iznos.

Istraživanja pokazuju da preventivni programi mogu biti delotvorni. Durlak i Wells (1997) analizirali su 177 programa primarne prevencije namenjenih deci i adolescentima i utvrdili pozitivne efekte u različitim oblastima, uključujući smanjivanje problema i razvoj

kompetencija. Njihovi nalazi pružaju podršku primarnoj prevenciji, ali ne znače da će svaki preventivni program biti uspešan niti da će se svako ulaganje finansijski isplatiti. Jason i saradnici (2019) takođe razmatraju potencijalne koristi preventivnog delovanja i promocije zdravlja. Ipak, ekonomsku isplativost važno je procenjivati u odnosu na konkretan program, njegovu ciljnu grupu, troškove i ostvarene rezultate.

Pored delotvornosti i troškova, jednako je važna izvodljivost programa. Ona se odnosi na pitanje da li određenu intervenciju možemo zaista sprovesti u zajednici u kojoj želimo da delujemo.

Vratimo se primeru škole. Pretpostavimo da je odabrala program koji je u prethodnim istraživanjima pokazao dobre rezultate. Program predviđa redovne radionice, obuku nastavnika, uključivanje roditelja i kontinuirano praćenje napretka. Škola, međutim, nema dovoljno stručnih saradnika, nastavnici su već preopterećeni, a roditelji teško pronalaze vreme za dodatne sastanke. U takvim okolnostima program može biti naučno utemeljen, ali njegovo sprovođenje postaje neizvesno.

To ne znači da od programa treba odmah odustati. Potrebno je razmotriti koje resurse škola već ima, šta joj nedostaje, kakvu podršku može dobiti i koje se aktivnosti mogu prilagoditi lokalnim uslovima, a da se pri tome ne izgube ključni elementi programa koji doprinose njegovoj delotvornosti.

Upravo na značaj sprovođenja ukazuju Durlak i DuPre (2008). Njihov pregled istraživanja pokazuje da su rezultati preventivnih programa povezani sa kvalitetom njihove realizacije. Autori razmatraju brojne faktore koji utiču na sprovođenje, uključujući karakteristike zajednice, organizaciono funkcionisanje, osposobljenost ljudi koji sprovode program, obuku i tehničku podršku. Drugim rečima, nije dovoljno znati da je neki program pokazao dobre rezultate u jednoj sredini. Potrebno je razumeti i pod kojim uslovima su ti rezultati postignuti i mogu li se odgovarajući uslovi obezbediti u drugoj zajednici.

Zbog toga procena potreba mora biti povezana sa procenom postojećih snaga, resursa i uslova za sprovođenje. Potreba nam govori šta bi trebalo promeniti. Procena resursa i izvodljivosti pomaže nam da razumemo kako, sa kim i u kom vremenskom okviru tu promenu možemo ostvariti.

Pre pokretanja preventivnog programa zato je važno odgovoriti na nekoliko pitanja:

- Potreba: Koji problem želimo da sprečimo i na osnovu čega znamo da je intervencija potrebna?
- Delotvornost: Postoje li istraživanja koja pokazuju da odabrani pristup može dati očekivane rezultate?

- Ljudski kapaciteti: Ko će sprovoditi aktivnosti i da li ti ljudi imaju dovoljno znanja, vremena i podrške?
- Finansijski i materijalni resursi: Koliko program košta i šta je potrebno za njegovo sprovođenje?
- Dostupnost: Da li članovi ciljne grupe zaista mogu da učestvuju ili postoje prepreke koje će neke od njih isključiti?
- Lokalni kontekst: Da li je program prilagođen potrebama, iskustvima i uslovima života zajednice?
- Podrška i saradnja: Da li postoje institucije, organizacije i članovi zajednice spremni da učestvuju?
- Održivost: Šta će se dogoditi kada početno finansiranje, spoljašnja podrška ili angažovanje pojedinih stručnjaka prestanu?

Ova pitanja ne služe tome da nas obeshrabre, već da spreče da dobra ideja ostane samo na papiru. Program koji je previše zahtevan za postojeće kapacitete može dovesti do iscrpljivanja ljudi, nepotpunog sprovođenja aktivnosti i rezultata koji su slabiji od očekivanih.

Dobra prevencija zato podrazumeva više od prepoznavanja problema i izbora odgovarajuće intervencije. Potrebno je proceniti njenu delotvornost, opravdanost ulaganja i mogućnost kvalitetnog sprovođenja u konkretnim uslovima. Najbolji program nije nužno onaj koji najviše obećava, već onaj koji ima naučno utemeljenje, odgovara potrebama zajednice i može se kvalitetno sprovesti i održati.

6.4. Kada učestalost problema menja pitanje

Pojedinačni slučaj prirodno usmerava pažnju na osobu koja je pred nama. Kada se isti ili veoma sličan problem ponavlja kod velikog broja ljudi, sama učestalost postaje informacija. Tada više nije dovoljno pitati samo zbog čega je ova osoba razvila teškoću. Potrebno je proveriti da li postoji nešto zajedničko u uslovima u kojima različiti ljudi žive, uče ili rade.

U udžbeniku Jasona i saradnika (2019) značaj preventivnog delovanja prikazan je kroz više primera. Jedan od njih je program *PAX Good Behavior Game*, koji se sprovodi na nivou celog odeljenja ili škole. Njegov cilj nije da izdvoji decu koja već imaju teškoće, već da stvori sigurnije i podsticajnije okruženje za učenje i saradnju. Kroz svakodnevne aktivnosti učenici razvijaju samoregulaciju, usklađivanje ponašanja sa drugima i socijalne veštine. Program obuhvata svu decu, uključujući i onu kod koje nisu uočeni problemi u ponašanju ili učenju. Time se pokazuje jedna od osnovnih prednosti univerzalne prevencije: podrška nije usmerena samo na pojedinca, već i na unapređenje uslova u kojima se deca svakodnevno razvijaju (Jason i sar., 2019).

Drugi primer odnosi se na decu koja prelaze u novu školu. Takva promena može predstavljati povećan rizik od školskih i socijalnih teškoća, naročito kod učenika koji se već suočavaju sa nepovoljnim životnim okolnostima. U okviru jednog preventivnog programa učenici su dobijali pomoć pri upoznavanju nove škole i vršnjačku podršku. Deci kod koje su prepoznate rane teškoće u učenju obezbeđena je i dodatna pomoć dva puta nedeljno tokom školske godine. Kod jedne grupe podrška je bila usmerena na rad sa detetom u školi, dok je kod druge uključivala i roditelje. Godinu dana nakon završetka programa dalji napredak u ocenama iz čitanja i matematike zabeležen je samo u grupi u kojoj su roditelji bili uključeni u intervenciju. Ovaj nalaz pokazuje koliko je važno da preventivno delovanje ne ostane ograničeno na dete, već da, kada je to potrebno, poveže različite delove njegovog okruženja (Jason i sar., 1992, prema Anderson i sar., 2019).

Još širu sliku preventivnog delovanja pruža istorija smanjivanja upotrebe duvana u Sjedinjenim Američkim Državama. Promena nije nastala samo zato što su pojedinci savetovani da prestanu da puše. Tokom više decenija prikupljani su naučni dokazi o štetnosti pušenja, menjala se svest javnosti, uvodila su se ograničenja pušenja u javnim prostorima, razvijali školski i lokalni preventivni programi i donosili propisi kojima se maloletnicima otežavala kupovina duvana.

Jedan od primera koje opisuju Jason i saradnici odnosi se na grad Woodridge u Ilinoisu. Nakon što je utvrđeno da veliki broj prodavnica prodaje cigarete maloletnicima, lokalna zajednica je, uz podršku istraživača, uvela odgovarajuće propise i kontrolu njihove primene. Tokom naredne dve godine udeo prodavnica koje su prodavale duvan maloletnicima smanjen je sa približno 70% na manje od 5%.

Ovaj primer pokazuje važnu razliku između pokušaja da promenimo ponašanje pojedinca i nastojanja da promenimo uslove koji određeno ponašanje omogućavaju ili podstiču. Prevencija tada ne zavisi samo od odluke pojedinca, već uključuje porodicu, školu, lokalnu zajednicu, institucije i javne politike. Upravo takvo povezivanje različitih nivoa delovanja predstavlja jedno od važnih obeležja psihologije u zajednici (Jason i sar., 2019).

Ovi primeri ne znače da svaki problem koji se često javlja nužno ima sistemske uzroke. Njegova učestalost, međutim, predstavlja važan razlog da pogledamo šire od pojedinačnih slučajeva. Potrebno je istražiti da li ljudi koji se suočavaju sa sličnim teškoćama dele određene životne okolnosti, da li su izloženi istim faktorima rizika i kakvu ulogu imaju institucije, društveni odnosi i dostupni resursi. Jednako je važno prepoznati zaštitne faktore koji već postoje u zajednici. Takva procena pomaže nam da razumemo ne samo zašto se problem ponavlja, već i gde postoje mogućnosti za promenu. Na osnovu toga možemo odlučiti da li je najprimerenije delovati na nivou pojedinca, porodice, škole, zajednice ili šireg društvenog sistema, odnosno povezati više nivoa delovanja.

Primer iz prakse: kada se ista prepreka ponavlja kod različitih ljudi

Jedan primer iz poslovnog okruženja dobro pokazuje kako ponavljanje istog problema može promeniti pitanje koje postavljamo. Dok sam radila u oblasti ljudskih resursa i bila angažovana u jednom hotelu u Beču, među ženama koje su se prijavljivale za posao sobarice primećivala sam obrazac koji se ponavljao. Veliki broj kandidatkinja bile su migrantkinje koje nisu dovoljno govorile nemački jezik. Mnoge od njih prethodno nisu bile zaposlene ili su duže vreme bile domaćice. To nije značilo da nisu mogle da rade posao. Prepreka se pojavljivala između njihovih postojećih sposobnosti i zahteva radnog mesta: nedostajao im je upravo onaj deo jezika, stručnih informacija i praktičnog znanja koji je bio potreban za ulazak u posao.

Na pojedinačnom nivou bilo bi moguće svaku kandidatkinju proceniti prema postojećim kriterijumima i zaključiti da ne ispunjava uslove. Kada se ista prepreka pojavila kod većeg broja žena, pitanje se promenilo. Više nije bilo dovoljno pitati zašto određena kandidatkinja ne govori dovoljno nemački. Postalo je važnije pitati šta je minimalno i stvarno potrebno da bi žena koja ima motivaciju i sposobnost mogla da počne da radi i kako se taj jaz može smanjiti pre nego što postane razlog za još jedno odbijanje i produženu nezaposlenost.

Prvi odgovor bio je mali rečnik nemačkog jezika sa pojmovima i izrazima koji su sobaricama potrebni u svakodnevnom radu. Iz tog praktičnog sredstva postepeno je razvijen čitav kurs. Jezik se nije učio odvojeno od posla, već kroz situacije koje zaposlene zaista očekuju u hotelu. Kurs je uključivao osnovna znanja o turizmu i komunikaciji, zatim organizaciju rada sobarice, redosled čišćenja, načine započinjanja i završavanja posla, tehnike čišćenja i pravilnu upotrebu različitih sredstava za različite površine i zadatke.

Program je tako odgovorio na više prepreka istovremeno. Ženama nije bilo potrebno samo „više nemačkog“, niti samo tehničko znanje o čišćenju. Bilo im je potrebno funkcionalno znanje povezano sa konkretnim radnim mestom, razumevanje radnog okruženja i mogućnost da svoje postojeće sposobnosti pretvore u kompetencije koje poslodavac može da prepozna i koristi.

Važan korak dogodio se kada je postalo jasno da ovo nije rešenje korisno samo jednom hotelu. Kurs je ponuđen i prodat školi za obrazovanje odraslih, čime je iskustvo nastalo iz jednog radnog okruženja dobilo mogućnost da postane dostupno široj grupi ljudi. Lokalno uočen problem tako je doveo do rešenja koje se može primeniti izvan mesta na kojem je prvobitno nastalo.

Ovaj primer ne treba predstavljati kao formalno istraživanje niti kao dokaz da jedan kurs može rešiti složene uzroke nezaposlenosti migrantkinja. Njegova vrednost je u logici preventivnog razmišljanja. Ponavljanje iste prepreke kod različitih ljudi postalo je signal da se ne procenjuju samo pojedinci, nego i uslovi ulaska u posao. Umesto da se čeka da

nedovoljno poznavanje jezika i radnih procedura iznova završi odbijanjem, razvijena je podrška koja je mogla da poveća spremnost za posao pre nego što se neuspeh ponovi.

Ponekad nas prevenciji ne dovodi teorija, nego ponavljanje. Kada dovoljno puta sretnemo istu prepreku kod različitih ljudi, potrebno je proveriti da li još uvek gledamo pojedinačni problem ili smo već pred problemom okruženja.

6.5. Prevencija pre katastrofe: psihološka spremnost zajednice

Značaj prevencije posebno dolazi do izražaja kada razmišljamo o katastrofama i vanrednim situacijama. Poplave, ekstremne vrućine, zemljotresi i epidemije mogu ozbiljno ugroziti zdravlje stanovništva i funkcionisanje čitavih zajednica. Zbog toga priprema zdravstvenog sistema ne može početi tek kada se kriza dogodi. Potrebno je unapred proceniti moguće rizike, prepoznati posebno ugrožene grupe, obučiti zaposlene, obezbediti potrebne resurse i uspostaviti jasne postupke koordinacije i reagovanja.

Svetska zdravstvena organizacija naglašava da zdravstveni sistemi moraju razvijati kapacitete za sprečavanje i smanjivanje rizika, pripremljenost i odgovor na vanredne situacije. Posebna pažnja posvećuje se i klimatskim promenama, koje mogu povećati izloženost stanovništva određenim zdravstvenim opasnostima. Takav pristup pokazuje da se zaštita zdravlja ne zasniva samo na pomoći ljudima nakon nastanka krize, već i na pravovremenom jačanju institucija, stručnih službi i kapaciteta zajednice (Svetska zdravstvena organizacija, 2015, 2026).

Ista logika odnosi se i na zaštitu mentalnog zdravlja i organizovanje psihosocijalne podrške u vanrednim situacijama. Psihološke i socijalne posledice katastrofa ne mogu se u potpunosti sprečiti, ali se njihov rizik i težina mogu smanjiti pravovremenom pripremom. Svetska zdravstvena organizacija zato preporučuje da mentalno zdravlje i psihosocijalna podrška budu uključeni u planove pripreme za vanredne situacije. To podrazumeva procenu opasnosti i ranjivosti stanovništva, osposobljavanje zaposlenih, koordinaciju zdravstvenih i drugih službi, planiranje postupanja i uspostavljanje mreža kroz koje ljudi mogu biti upućeni na odgovarajuću pomoć.

Na taj način psihosocijalna podrška ne počinje tek kada se katastrofa dogodi. Ona podrazumeva i unapred pripremljene službe, osposobljene ljude, dostupne informacije i postojeće mreže podrške u zajednici. Cilj je da zajednica bude spremnija da odgovori na krizu, da se smanji rizik od dodatnih psiholoških i socijalnih posledica i da podrška bude dostupna i tokom oporavka (Svetska zdravstvena organizacija, 2025).

Za psihologiju u zajednici ovo otvara važno pitanje profesionalne uloge. Kao što se zdravstveni radnici unapred obučavaju za situacije u kojima će se potrebe stanovništva naglo povećati, psiholozi takođe mogu razmišljati unapred. Njihov doprinos može obuhvatiti prepoznavanje grupa koje bi u kriznoj situaciji mogle biti posebno ranjive, mapiranje postojećih izvora podrške, jačanje lokalnih mreža, pripremu jasne

komunikacije, obuku ljudi koji će prvi biti u kontaktu sa stanovništvom i povezivanje zdravstvenih, socijalnih, obrazovnih i drugih službi.

Klimatske katastrofe ovu potrebu čine još vidljivijom. Ekstremne vremenske prilike mogu istovremeno ugroziti fizičku bezbednost, stanovanje, prihode, svakodnevne rutine, socijalne mreže i dostupnost službi. Psihološke posledice zato ne nastaju odvojeno od materijalnih i društvenih posledica. Priprema za takve situacije mora biti sistemska: nije dovoljno imati spisak stručnjaka koji će biti pozvani nakon događaja ako unapred nisu dogovoreni načini koordinacije, komunikacije, upućivanja i podrške posebno ranjivim grupama.

Takav pristup ne znači da psiholog može sprečiti katastrofu. Preventivna uloga odnosi se na ono što se može učiniti pre nje da bi zajednica bila spremnija, da bi se smanjili predvidivi psihosocijalni rizici i da bi pomoć nakon događaja bila brža, dostupnija i bolje koordinisana. U tom smislu prevencija nije obećanje da se problem neće dogoditi. Ona je organizovana priprema za rizik koji ne možemo potpuno ukloniti.

Ovaj primer istovremeno pokazuje koliko se principi iz prethodnih poglavlja međusobno povezuju. Potrebna je ekološka procena rizika, poznavanje sistema, mapiranje snaga i resursa, uključivanje različitih grupa i saradnja većeg broja službi. Prevencija tako postaje mesto na kojem se mapa psihologije u zajednici pretvara u akciju.

6.6. Od posledice ka uzroku: razmišljanje „uzvodno“

Jedna od najpoznatijih metafora u psihologiji u zajednici govori o ljudima koji upadaju u reku. Izvlačenje ljudi iz vode predstavlja neophodnu intervenciju kojom neposredno spasavamo živote. U jednom trenutku ipak moramo poslati nekoga uzvodno da vidi zašto ljudi uopšte padaju u reku. Možda nedostaje ograda, možda je put nebezbedan, možda ljudi ne znaju da plivaju, možda postoji više uzroka istovremeno.

Vrednost metafore nije u tome da omalovaži neposrednu pomoć. Čoveka koji se davi moramo izvući iz vode. Njena vrednost je u pitanju koje sledi: koliko ljudi još mora pasti na istom mestu pre nego što počnemo da menjamo uslove koji do toga dovode? Prevencija i akcija u zajednici nastaju upravo u tom prostoru između neposredne pomoći i promene uzroka.

Razmišljanje „uzvodno“ zahteva podatke. Nije dovoljno pretpostaviti da znamo uzrok. Potrebno je pratiti učestalost, okolnosti, iskustva ljudi, raspoložive resurse i prepreke. U suprotnom možemo napraviti intervenciju koja izgleda preventivno, a zapravo odgovara na pogrešno definisan problem.

6.7. Promena prvog i drugog reda

Razlika između promene prvog i drugog reda pomaže da preciznije razumemo koliko duboko neka intervencija zadire u sistem. Promena prvog reda pokušava da poboljša

funkcionisanje unutar postojećih pravila. Ona može biti veoma korisna: uvodimo dodatnu uslugu, obučavamo ljude, razvijamo veštine, pružamo savetovanje ili povećavamo dostupnost pomoći. Osnovna struktura sistema pritom ostaje uglavnom ista.

Promena drugog reda usmerena je na pravila, odnose, raspodelu moći i druge uslove koji doprinose nastanku ili održavanju problema. Jason i saradnici (2019) ovu razliku objašnjavaju metaforom spasioca koji neprestano izvlači ljude iz vode, dok novi ljudi nastavljaju da padaju sa obližnje litice. Spasavanje života predstavlja neophodnu neposrednu intervenciju, ali ne sprečava nove nesreće. Postavljanje zaštitne ograde na litici i organizovanje obuke plivanja menjaju uslove koji dovode do opasnosti i smanjuju rizik za druge ljude. Ovaj primer pokazuje da psihologija u zajednici ne odbacuje pomoć pojedincima, već nastoji da je poveže sa promenama koje mogu sprečiti ponavljanje istog problema.

U praksi su često potrebna oba nivoa. Kod zaposlenih koji pokazuju znake hronične iscrpljenosti, individualno savetovanje, podrška i učenje strategija oporavka mogu biti važni. Kada se istovremeno pokaže da veliki broj zaposlenih radi sa trajno nedovoljnim brojem ljudi, nejasnim ulogama, stalnim prekovremenim radom i bez mogućnosti uticaja na organizaciju posla, individualna podrška ne može biti jedini odgovor. Tada se pitanje pomera ka organizacionim pravilima i uslovima rada.

Promena drugog reda obično je sporija, politički i organizaciono zahtevnija i često traži saradnju većeg broja aktera. Njena prednost je u mogućnosti da promeni uslove za mnogo ljudi, uključujući i one koji nikada neće doći do stručne službe. Njena granica je u tome što osoba koja pati danas ne može uvek čekati da se sistem promeni. Zato prvi i drugi red ne treba postavljati kao izbor „ili-ili“, nego kao pitanje odnosa između neposredne pomoći i dugoročnije promene.

6.8. Prevencija nije samo sprečavanje problema: promocija dobrobiti

Preventivni rad često polazi od prepoznavanja rizika i nastojanja da se spreči nastanak određenog problema. Psihologija u zajednici, međutim, ne ograničava se samo na ono što želimo da sprečimo, već pažnju usmerava i na ono što želimo da razvijamo i unapređujemo. Zato se prevencija povezuje sa promocijom zdravlja i dobrobiti.

Promocija zdravlja i dobrobiti podrazumeva jačanje znanja, veština, sposobnosti, međuljudskih odnosa i uslova života koji ljudima omogućavaju da imaju veću kontrolu nad sopstvenim zdravljem i kvalitetom života. Njen cilj nije samo smanjivanje rizika od bolesti ili drugih teškoća, već i stvaranje mogućnosti da pojedinci, grupe i čitave zajednice razvijaju svoje potencijale i žive kvalitetnije (Jason i sar., 2019).

Razlika je važna. Jedno je pitati kako smanjiti verovatnoću depresivnosti kod mladih, a drugo je istovremeno pitati kako povećati osećaj pripadanja, dostupnost podrške, mogućnosti smislenog učešća i kompetencije koje doprinose dobrobiti. Jedno je

sprečavati nasilje, a drugo istovremeno graditi odnose u kojima postoje sigurnost, poštovanje i načini nenasilnog rešavanja konflikta.

Preventivne aktivnosti zato mogu imati različite oblike: edukaciju, kampanje, grupe uzajamne podrške, programe u školama, obuku profesionalaca koji su često u kontaktu sa određenom grupom, promene organizacionih procedura, unapređenje dostupnosti usluga i aktivnosti koje jačaju zaštitne faktore u zajednici. Njihova zajednička tačka nije forma, nego namera da se deluje pre nego što posledice postanu teže i da se istovremeno ojačaju uslovi koji podržavaju dobrobit.

6.9. Granice prevencije: kada dobra namera nije dovoljna

Prevencija se često predstavlja kao neupitno dobar pristup. Upravo zato je važno razmotriti i njena ograničenja. Rappaport (1981) upozoravao je da preventivni programi mogu ostati zasnovani na modelu potreba i deficita, u kojem stručnjaci procenjuju šta ljudima nedostaje, određuju poželjne promene i osmišljavaju intervencije za koje se očekuje da ih zajednica prihvati. U takvom pristupu ljudi mogu postati primaoci pomoći, bez stvarne mogućnosti da odlučuju o pitanjima koja se tiču njihovog života.

Rappaport zato predlaže perspektivu osnaživanja, koja ne polazi samo od potreba, već i od prava, postojećih resursa i mogućnosti ljudi da utiču na odluke. Njegova kritika ne znači da prevenciju treba odbaciti, već da je potrebno preispitati ko određuje šta je problem, ko odlučuje o rešenju i koliko kontrole nad tim procesom imaju sami članovi zajednice (Rappaport, 1981).

Miller i Shinn (2005) ukazuju na drugi važan problem. Preventivni program koji je pokazao dobre rezultate u jednoj sredini ne mora automatski biti odgovarajuće rešenje za drugu zajednicu. Lokalne zajednice razlikuju se po vrednostima, raspoloživim resursima, organizacionim kapacitetima i načinima na koje rešavaju probleme. U njima mogu postojati i uspešne prakse koje su razvili sami članovi zajednice, ali koje nisu dovoljno istražene ili prepoznate.

Autorke posebno kritikuju pretpostavku da je nova intervencija, razvijena izvan zajednice, nužno bolja od postojećih lokalnih rešenja. Takav pristup može potceniti znanje, iskustvo i sposobnost zajednice da razvija sopstvene odgovore na probleme. Zbog toga predlažu da se, pored naučne provere preventivnih programa, pažnja posveti i prepoznavanju, proučavanju i podržavanju uspešnih lokalnih praksi (Miller i Shinn, 2005).

Zbog toga kvalitet preventivnog programa ne određuje samo njegova naučna utemeljenost. Potrebno je proveriti da li odgovara kontekstu, da li zajednica prepoznaje problem na sličan način, ko učestvuje u odluci, da li postoje kapaciteti za sprovođenje, šta već funkcioniše i koje delove programa valja prilagoditi bez gubitka njegove suštine. Prevencija koja ignoriše zajednicu može postati još jedan oblik nametanja rešenja.

Ovo je i mesto na kojem se povezuju prethodna poglavlja knjige. Ekološka perspektiva traži da vidimo kontekst. Participacija traži da pitamo ko definiše problem i odlučuje. Poglavlje o snagama i resursima traži da ne pretpostavimo da zajednica čeka da joj neko spolja donese rešenje. Prevencija ima smisla tek kada sve te perspektive rade zajedno.

6.10. Prevencija ne ukida pomoć osobi koja pati sada

Sistemska i preventivna perspektiva mogu nas odvesti u drugu krajnost ako zaboravimo osobu koja je trenutno pred nama. Čovek koji je doživeo nasilje, dete koje je u ozbiljnoj krizi, porodica koja je ostala bez osnovnih uslova za život ili osoba sa teškim simptomima ne mogu biti upućeni da čekaju promenu politike, škole, organizacije ili zajednice. Neposredna pomoć u takvoj situaciji nije „manje sistemska“ niti manje vredna. Ona je etička obaveza.

Istovremeno, neposredna pomoć ne bi trebalo da zatvori pitanje uzroka. Kada stručnjak iznova sreće ljude sa gotovo istom teškoćom, važno je beležiti obrazac i pitati šta se može učiniti na širem nivou. Tako individualni rad postaje i izvor znanja o zajednici: ne zato što pojedinačna iskustva automatski predstavljaju celu populaciju, nego zato što ponavljanje sličnih iskustava može biti signal za dalju procenu.

Najzreliji preventivni pristup zato ne bira između čoveka i sistema. Pomaže čoveku kada je pomoć potrebna, a istovremeno istražuje šta može biti promenjeno kako bi manje ljudi ubuduće dolazilo u istu situaciju. To je veza između prevencije i akcije: saznanje o problemu dobija smisao tek kada vodi promišljenom delovanju na nivou na kojem je promena moguća i potrebna.

Literatura za poglavlje 6

Albee, G. W. (1983). Psychopathology, prevention, and the just society. The Journal of Primary Prevention, 4(1), 5–40. https://doi.org/10.1007/BF01359083

Caplan, G. (1964). Principles of Preventive Psychiatry. New York, NY: Basic Books.

Durlak, J. A., & DuPre, E. P. (2008). Implementation matters: A review of research on the influence of implementation on program outcomes and the factors affecting implementation. American Journal of Community Psychology, 41(3–4), 327–350. https://doi.org/10.1007/s10464-008-9165-0

Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1997). Primary prevention mental health programs for children and adolescents: A meta-analytic review. American Journal of Community Psychology, 25(2), 115–152. https://doi.org/10.1023/A:1024654026646

Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1998). Evaluation of indicated preventive intervention (secondary prevention) mental health programs for children and adolescents. American Journal of Community Psychology, 26(5), 775–802. https://doi.org/10.1023/A:1022162015815

Jason, L. A., Glantsman, O., O'Brien, J. F., & Ramian, K. N. (ur.). (2019). Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/

Miller, R. L., & Shinn, M. (2005). Learning from communities: Overcoming difficulties in dissemination of prevention and promotion efforts. American Journal of Community Psychology, 35(3–4), 169–183. https://doi.org/10.1007/s10464-005-3395-1

Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention. American Journal of Community Psychology, 9, 1–25. https://doi.org/10.1007/BF00896357

World Health Organization & International Association of National Public Health Institutes. (2026). Framework for health emergency preparedness and response capabilities for national public health agencies. World Health Organization. https://www.who.int/westernpacific/publications/i/item/B09726

World Health Organization. (2015). Operational framework for building climate resilient health systems. World Health Organization. https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789241565073

World Health Organization. (2025). Mental health in emergencies. World Health Organization. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies

7. Možemo li nešto promeniti sami? — saradnja, interdisciplinarnost, alijanse i koalicije

U prethodnim poglavljima pitanje promene postepeno se širilo. Najpre smo izašli iz okvira u kojem se problem traži samo u pojedincu, zatim smo posmatrali sisteme i odnose među njima, pitali ko ima pravo da definiše problem i odlučuje o promeni, prepoznali snage i resurse zajednice i razmišljali o prevenciji. Sledeće pitanje gotovo se nameće samo: ako je problem raspoređen kroz više delova života zajednice, može li ga jedna profesija, jedna ustanova ili jedna organizacija zaista rešiti sama?

Psihologija u zajednici polazi od toga da složeni problemi retko pripadaju samo jednom stručnom području. Teškoće deteta u školi mogu istovremeno biti povezane sa porodičnim uslovima, siromaštvom, zdravljem, vršnjačkim odnosima, jezikom, diskriminacijom i načinom na koji škola organizuje podršku. Usamljenost starijih osoba nije samo psihološko pitanje ako su istovremeno prisutni ograničena pokretljivost, nedostupan prevoz, mali prihodi, udaljene zdravstvene službe i nedostatak mesta za susret. Nasilje, beskućništvo, zavisnosti, napuštanje škole ili posledice katastrofa još jasnije pokazuju da se uzroci i posledice prostiru preko granica pojedinačnih institucija.

Zato saradnja u psihologiji u zajednici nije ukras dobrom projektu niti pristojan dodatak stručnom radu. Ona proizlazi iz same prirode problema. Ukoliko se problem nalazi između sistema, odgovor mora da ume da poveže sisteme.

Ovo poglavlje ne vraća se na pitanje partnerstva između stručnjaka i zajednice koje je već razmatrano kroz participaciju, osnaživanje i raspodelu moći. Ovde je kadar širi. Posmatramo kako različite profesije, ustanove, organizacije, formalne i neformalne grupe i članovi zajednice mogu da povežu različita znanja, nadležnosti i resurse oko zajedničke teme. Pitanje više nije samo ko ima glas, već i kako od više različitih glasova, uloga i mogućnosti nastaje delovanje koje ima smisla.

7.1. Interdisciplinarnost: problem ne pripada jednoj profesiji

Timski rad je jedan od osnovnih načina rada u zajednici, ali svaki tim nije nužno interdisciplinaran. Grupa psihologa može biti tim, kao što tim mogu činiti nastavnici ili socijalni radnici. Interdisciplinarni rad počinje onda kada se oko istog problema povežu različite stručne perspektive i kada svaka od njih doprinosi onim što druge ne mogu da vide, procene ili urade na isti način.

Psiholog može razumeti emocionalne i ponašajne posledice nekog problema, lekar zdravstveni rizik, socijalni radnik prava i dostupne oblike socijalne zaštite, nastavnik funkcionisanje deteta u školi, pravnik pravni okvir, a organizacija civilnog društva svakodnevne prepreke sa kojima se određena grupa susreće. Članovi zajednice donose još jednu vrstu znanja: iskustvo života sa problemom, poznavanje lokalnih odnosa, neformalnih pravila, mesta poverenja i prepreka koje spolja često ostaju nevidljive.

Interdisciplinarnost zato ne znači da svi treba da postanu pomalo psiholozi, lekari, socijalni radnici i nastavnici. Njena vrednost je upravo u tome što različitost stručnih uloga ostaje sačuvana. Potrebno je, međutim, da se ta znanja mogu povezati. Kada svaka profesija vidi samo svoj deo, čovek može postati zbir odvojenih predmeta: pacijent u zdravstvenom sistemu, korisnik u socijalnoj zaštiti, roditelj u školi i klijent u savetovalištu. Problem ostaje celina, dok ga službe dele prema svojim nadležnostima.

Interdisciplinarni pristup pokušava da ponovo sastavi tu celinu. To zahteva razmenu informacija u granicama etike i zaštite privatnosti, jasno određene odgovornosti, dogovor o cilju i sposobnost da se sopstveni profesionalni jezik prevede tako da ga drugi mogu razumeti. Stručni termini koji su unutar jedne profesije samorazumljivi mogu u zajedničkom radu postati prepreka ako iza njih različiti akteri podrazumevaju različite stvari.

Važno je razlikovati interdisciplinarnost od prostog okupljanja stručnjaka. Prisustvo više profesija za istim stolom još ne znači da postoji zajednički rad. Ukoliko svako iznese svoje mišljenje, zatim se vrati u svoju ustanovu i nastavi potpuno odvojeno, dobili smo razmenu informacija, ali ne nužno zajedničku intervenciju. Interdisciplinarnost počinje kada različita znanja utiču na zajedničko razumevanje problema i na odluke o tome šta će se dalje raditi.

7.2. Međusektorska saradnja: kada problem prelazi granice institucija

Interdisciplinarnost povezuje profesije. Međusektorska saradnja povezuje sisteme u kojima te profesije rade. Razlika je važna. Psiholog i nastavnik mogu sarađivati kao stručnjaci, dok ozbiljnija promena ponekad zahteva da se povežu škola, zdravstvena služba, socijalna zaštita, lokalna uprava, policija, službe zapošljavanja, organizacije civilnog društva ili drugi delovi zajednice.

Razlog je jednostavan: nadležnosti su podeljene, a život nije. Osoba može istovremeno imati problem koji nijedna ustanova ne može da reši u okviru sopstvenog mandata. Tada se često događa poznata situacija u kojoj svaka služba uradi ono za šta je formalno nadležna, a čovek ipak ostane između sistema. Sa stanovišta pojedinačne ustanove postupak je možda završen. Sa stanovišta osobe problem nije rešen.

Međusektorska saradnja pokušava da smanji upravo te praznine između sistema. Ona ne traži da jedna institucija preuzme posao druge, nego da se jasno vidi gde se njihove odgovornosti dodiruju, gde nastaje prekid i ko može da uradi sledeći korak. Nekada je dovoljno uspostaviti pouzdan način upućivanja. U drugim situacijama potrebni su zajednički protokoli, redovni sastanci, razmena podataka u zakonski dozvoljenim okvirima, zajedničke obuke ili zajednički program.

Ovakav rad postaje posebno važan u krizama i katastrofama. Priprema zajednice za poplavu, ekstremnu vrućinu, epidemiju ili masovno raseljavanje ne može biti zadatak samo zdravstva, samo socijalne zaštite ili samo psihologa. Potrebni su planovi koji

povezuju zdravstvenu pomoć, psihosocijalnu podršku, lokalne vlasti, škole, službe za vanredne situacije, organizacije koje poznaju ranjive grupe i mreže ljudi koji mogu brzo da dopru do stanovništva. Ono što je u poglavlju o prevenciji izgledalo kao pitanje spremnosti, ovde postaje pitanje koordinacije.

Saradnja između sektora ima i praktičnu ekonomsku logiku. Zajednice raspolažu ograničenim ljudskim, vremenskim i finansijskim resursima. Kada institucije rade paralelno bez međusobnog znanja, mogu se duplirati iste aktivnosti, dok druga potreba ostaje potpuno nepokrivena. Povezivanje ne rešava automatski nedostatak resursa, ali može učiniti vidljivim šta već postoji, šta nedostaje i gde zajedničko planiranje može sprečiti rasipanje kapaciteta.

7.3. Saradnja nije isto što i dobra volja

Reč saradnja često zvuči jednostavnije nego što ona u praksi jeste. Dobra volja jeste važna, ali nije dovoljna. Organizacije mogu želeti isti opšti ishod i istovremeno imati različite mandate, rokove, načine finansiranja, pravila poverljivosti, profesionalne standarde i kriterijume uspeha. Ono što je za jednu ustanovu hitno, za drugu može zahtevati dugu proceduru. Ono što jedna organizacija može da obeća odmah, druga možda mora da odobri na nekoliko nivoa.

Zbog toga saradnja mora da dobije strukturu. Potrebno je znati šta je zajednička tema, ko je za šta odgovoran, ko donosi koje odluke, kako se informacije razmenjuju, šta se događa kada nastane neslaganje i koliko dugo saradnja treba da traje. McKibban i Steltenpohl (2019), u poglavlju o organizovanju zajednice, ističu značaj zajedničkih vrednosti i ciljeva, jasnog dogovaranja načina saradnje, rešavanja neslaganja i preispitivanja postignutih dogovora.

Ovaj deo je važan upravo zato što se saradnja lako idealizuje. Više aktera ne znači automatski bolju odluku. Veliki broj sastanaka ne znači da postoji koordinacija. Potpisan sporazum ne znači da ljudi zaista sarađuju. Zajednički projekat može na papiru povezivati pet ustanova, dok u praksi sav posao nosi jedna osoba. Zato kvalitet saradnje procenjujemo prema tome šta se između aktera zaista događa, a ne prema broju logotipa na projektu.

Formalna saradnja ima svoje prednosti. Sporazumi, protokoli, jasno određene odgovornosti i institucionalna podrška mogu učiniti rad stabilnijim i manje zavisnim od pojedinaca. Neformalna saradnja takođe ima veliku vrednost. Ponekad jedan pouzdan kontakt između dve službe rešava problem brže nego komplikovana procedura. Najstabilniji sistemi često kombinuju oba nivoa: formalnu strukturu koja obezbeđuje kontinuitet i dovoljno dobrih profesionalnih odnosa da ta struktura može da funkcioniše u svakodnevnom radu.

Primer iz prakse: kada zajednički cilj ne postane zajednički program

U jednom periodu svog profesionalnog rada inicirala sam međunarodnu grupu organizacija koje su se već bavile pravima romske dece. U njoj su bile organizacije posvećene ranom učenju, romskim pravima, radu sa lokalnim romskim nevladinim organizacijama, zdravlju i dečjim pravima. Moja posebna oblast bila su romska deca u sistemu socijalne zaštite.

Na prvi pogled, imali smo gotovo sve preduslove za saradnju. Područja našeg rada preklapala su se, a osnovni cilj bio nam je zajednički. Ipak, uprkos nekoliko pokušaja, nismo uspeli da osmislimo zajednički plan, program ili trajniju alijansu.

Prepreka nije bila u tome što organizacije nisu prepoznavale važnost teme. One nisu uspevale da sagledaju kako bi zajednički rad praktično sprovele: kako povezati različite oblasti u jedinstven program, dogovoriti prioritete i aktivnosti i odrediti šta bi bilo više od zbira pojedinačnih projekata.

To ne umanjuje rad svake organizacije u njenoj oblasti, ali pokazuje da između zajedničkog cilja i zajedničke akcije postoji važan korak: osmišljavanje operativnog modela saradnje. Interdisciplinarnost ne nastaje samim okupljanjem različitih stručnjaka, kao što ni koalicija ne nastaje samim okupljanjem organizacija koje dele vrednosti.

7.4. Partnerstvo, alijansa i koalicija: nisu sve veze iste

U svakodnevnom govoru saradnja, partnerstvo, alijansa i koalicija često se koriste kao da označavaju isto. Za praktičan rad korisno je napraviti razliku, ne zbog terminologije same po sebi, već zato što različiti oblici povezivanja traže različit nivo obaveze.

Saradnja može biti ograničena i povremena: dve organizacije razmene informacije, zajedno organizuju jednu aktivnost ili jedna drugoj ustupe prostor. Partnerstvo obično podrazumeva stabilniji odnos oko zajedničkog cilja, uz jasnije dogovorene doprinose i odgovornosti. Alijansa može povezati aktere koji zadržavaju svoje posebne ciljeve, ali se udružuju oko pitanja u kojem imaju zajednički interes. Koalicija ide korak dalje kada veći broj građana, grupa, organizacija i ustanova poveže resurse i delovanje oko problema koji je prevelik za pojedinačnog aktera.

U literaturi psihologije u zajednici koalicije se opisuju kao oblik saradnje u kojem se predstavnici zajednice, javnih i privatnih organizacija okupljaju radi rešavanja zajedničkih problema, često uz zajedničku misiju, vrednosti i plan delovanja (Wolff, 2001; McKibban & Steltenpohl, 2019). Njihova snaga nije samo u brojnosti. Koalicija može povezati pristup različitim grupama, stručna znanja, institucionalni autoritet, prostor, podatke, finansijske mogućnosti i politički uticaj.

Dobar primer iz literature pokazuje kako međusobno povezivanje može da proširi domet zajedničke akcije. Međureligijska koalicija Verske zajednice za pravdu i osnaživanje (Congregations Acting for Justice and Empowerment – CAJE), koja je prema opisu u

izvoru okupljala 22 verske organizacije u južnoj Indijani, kroz razgovore sa članovima birala je jedno ili dva pitanja kojima će se baviti tokom godine. U prikazanom slučaju koalicija je postigla dogovor sa tri okružne šerifske službe i gradskom vatrogasnom službom da policajci i vatrogasci budu opremljeni naloksonom (Narcan), lekom koji može da poništi dejstvo opioida pri predoziranju. Ovaj primer ilustruje mogućnost zajedničkog zagovaranja i pregovaranja sa institucijama, ali sam po sebi ne dokazuje dugoročnu održivost ili opštu uspešnost koalicija (McKibban & Steltenpohl, 2019, prikaz slučaja 15.3a).

Ovaj primer ne treba čitati kao poruku da je koalicija uvek najbolji oblik rada. Za mali i jasno ograničen problem velika koalicija može biti nepotrebno složena. Oblik saradnje treba da odgovara obimu problema. Jednokratna aktivnost ne zahteva istu strukturu kao višegodišnji pokušaj promene lokalne politike.

7.5. Zajednička tema, različite uloge

Jedna od najvažnijih pretpostavki saradnje jeste da akteri ne moraju da rade isto da bi radili zajedno. Naprotiv, dobra saradnja koristi razlike u ulogama. Škola može da prepozna problem i omogući pristup učenicima, zdravstvena služba da proceni zdravstveni rizik, psiholog da doprinese razumevanju ponašanja i mentalnog zdravlja, lokalna uprava da utiče na organizacione uslove, a udruženje građana da dopre do ljudi koji institucijama ne veruju ili im nisu lako dostupni.

Teškoće nastaju kada zajednička tema nije dovoljno jasno određena. Rečenica „želimo da poboljšamo mentalno zdravlje mladih“ može okupiti mnogo ljudi, ali još ne govori šta će ko raditi. Da li je problem dugo čekanje na stručnu pomoć, školski stres, usamljenost, nasilje, stigma, nedostatak informacija ili nešto drugo? Različito definisan problem vodi različitim partnerima i različitim akcijama.

Zato zajednička tema mora biti dovoljno široka da poveže aktere i dovoljno precizna da omogući rad. Posle toga sledi raspodela uloga. Ko ima kontakt sa ciljnom grupom? Ko poseduje podatke? Ko može da promeni proceduru? Ko može da obezbedi prostor? Ko ima stručnost za obuku? Ko može da finansira aktivnost? Ko ima poverenje ljudi do kojih pokušavamo da dopremo? Ko može da proceni rezultate? Ovakva pitanja pretvaraju apstraktnu saradnju u mapu konkretnih doprinosa.

Ovde se nadovezujemo na prethodno poglavlje, u kojem smo govorili o snagama i resursima zajednice. Mapiranje resursa nije završeno samim prepoznavanjem i popisivanjem onoga čime zajednica raspolaže. Njegova prava vrednost dolazi do izražaja kada se ti resursi međusobno povežu i počnu da se koriste za ostvarivanje zajedničkih ciljeva. Jedna organizacija može imati prostor, druga stručne ljude, treća neposredan kontakt sa ciljnom grupom, a četvrta pristup finansijskim sredstvima. Pojedinačno, njihovi kapaciteti mogu biti ograničeni, ali udruživanjem nastaju mogućnosti koje nijedna od njih ne bi mogla samostalno da ostvari. Saradnja, dakle, nije samo još jedan resurs

zajednice, već proces kroz koji postojeći resursi dobijaju novu vrednost i postaju osnova zajedničkog delovanja.

7.6. Šta saradnju otežava?

Saradnja je često najzahtevnija upravo onda kada je najpotrebnija. Složeni društveni problemi okupljaju različite aktere, koji se ne razlikuju samo po resursima i uticaju kojima raspolažu, već i po načinu rada, profesionalnom jeziku i interesima institucija koje predstavljaju. Zato neslaganja ne treba posmatrati kao znak neuspešne saradnje, već kao njen očekivani deo. Važno je da postoje otvorena komunikacija i dogovoreni načini rešavanja nesuglasica, kako one ne bi dovele do povlačenja pojedinih učesnika, nepovezanog delovanja ili otvorenih sukoba.

Jedna od čestih prepreka jeste nejasna podela odgovornosti. Kada se podrazumeva da su svi za nešto odgovorni, lako se dogodi da na kraju niko ne preuzme odgovornost. Drugi izazov predstavlja neravnomerna raspodela resursa i uticaja. Velika institucija može raspolagati zaposlenima, prostorom i finansijskim sredstvima, dok mala organizacija u saradnju unosi nešto podjednako dragoceno: poznavanje zajednice, neposredan kontakt sa njenim članovima i poverenje koje je godinama gradila. Ukoliko se doprinos partnera meri prvenstveno novcem i materijalnim mogućnostima, vrednost manje organizacije lako može ostati neprepoznata, iako upravo zahvaljujući njoj program dopire do ljudi kojima je namenjen.

Treću prepreku predstavlja različit tempo rada. Projekat može zahtevati rezultate u roku od tri meseca, dok je za izgradnju poverenja potrebno mnogo više vremena. Javne ustanove često su vezane propisanim procedurama, dok neformalne grupe mogu da reaguju istog dana. Četvrta prepreka jeste promena ljudi. Saradnja koja počiva isključivo na dobrim ličnim odnosima može se prekinuti čim neko od ključnih učesnika promeni posao ili napusti organizaciju.

Peta prepreka je zamor učesnika. Rad u koalicijama i zajedničkim inicijativama zahteva vreme, brojne sastanke, pregovore i istrajnost, često bez brzih i vidljivih rezultata. Maslach, Schaufeli i Leiter (2001) razmatraju profesionalno sagorevanje u kontekstu odnosa između pojedinca i njegovog radnog okruženja. Njihov pristup može nam pomoći da bolje razumemo opterećenje ljudi koji učestvuju u zajedničkim inicijativama, ali njihov rad ne pruža neposredne empirijske dokaze o učestalosti sagorevanja među članovima koalicija. Zato je važno voditi računa o ravnomernoj raspodeli zadataka, mogućnosti učesnika da utiču na odluke, međusobnoj podršci i uslovima koji omogućavaju dugoročno angažovanje.

I mali, vidljivi pomaci mogu imati veliki psihološki značaj. Weick (1984) ukazuje na vrednost „malih pobeda“ (small wins): kada se veliki društveni problem razloži na manje, ostvarive korake, on postaje manje zastrašujući, a mogućnost delovanja jasnija. Svaki postignuti rezultat može ojačati motivaciju i podstaći druge da se uključe. Zato je u radu

sa zajednicom važno da ljudi prepoznaju konkretne promene i osete da njihov zajednički trud donosi rezultate.

7.7. Kapacitet za saradnju mora da se gradi

Česta je greška pretpostavka da je za uspešnu saradnju dovoljno okupiti prave ljude. Zajednički rad zahteva veštine i organizacione kapacitete koji se postepeno razvijaju. Potrebno je vreme da se ljudi upoznaju, razumeju međusobne nadležnosti, izgrade poverenje, dogovore o načinu donošenja odluka i uspostave način rada koji se ne oslanja na stalnu improvizaciju.

U literaturi se izgradnja kapaciteta opisuje kao proces kroz koji zajednice i organizacije razvijaju znanja, veštine i resurse potrebne za pokretanje i ostvarivanje promena. Ti resursi nisu samo novac i prostor. Podjednako su važni liderstvo, međusobna povezanost, znanje, organizacione sposobnosti, pristup informacijama i spremnost na zajedničko delovanje. U istraživanju sedam zajednica koje su nastojale da smanje konzumiranje alkohola među maloletnicima, Anderson-Carpenter i saradnici (2017) razmatrali su povezanost izgradnje kapaciteta koalicija, spremnosti zajednice i sprovođenja preventivnih aktivnosti.

Ovakvo razumevanje kapaciteta dovodi u pitanje pojednostavljenu ocenu da neka zajednica ili organizacija „nije spremna“. Spremnost nije nepromenljiva osobina koju zajednica ima ili nema. Ona se može razvijati. Ponekad prvi korak nije pokretanje velikog programa, već prikupljanje podataka, povezivanje ljudi, obuka, dogovor o zajedničkim procedurama ili izgradnja osnovnog poverenja, bez kojeg dalji rad ne bi bio moguć.

Primer saradnje škola, univerziteta i lokalnih institucija u nastojanju da se mladima ograniči pristup duvanskim proizvodima pokazuje koliko je važno da preventivne mere odgovaraju potrebama i mogućnostima konkretne zajednice. Jason, Pokorny, Ji i Kunz (2006) opisuju dva programa u kojima su istraživači sarađivali sa školama i policijskim službama na razvoju i sprovođenju lokalnih mera. Njihov rad ukazuje na značaj uključivanja lokalnih aktera i uvažavanja specifičnosti zajednice pri planiranju i sprovođenju intervencija. Međutim, ovo istraživanje ne treba tumačiti kao dokaz da su zajednice bile razvrstane u unapred određene faze spremnosti.

Etička odgovornost u zajedničkom radu

Saradnja ne postaje legitimna samim tim što su se za istim stolom okupili predstavnici ustanova i stručnjaci. Pre početka zajedničkog rada potrebno je razjasniti ko je pokrenuo inicijativu, ko je odredio problem kojim će se ona baviti, ko učestvuje u donošenju odluka i kome su organizatori odgovorni za svoje postupke i rezultate. Posebno je važno imati na umu da prisustvo predstavnika jedne organizacije ne znači nužno i saglasnost svih ljudi na koje će program uticati.

Etička odgovornost podrazumeva da učesnici dobiju jasne i razumljive informacije, da imaju pravo na drugačije mišljenje i neslaganje, da se poštuje poverljivost podataka i da koristi i mogući rizici budu otvoreno predstavljeni. Ukoliko učesnici nemaju stvarnu mogućnost da utiču na odluke, partnerstvo može postojati samo na papiru. Uloga psihologa nije da govori u ime zajednice, već da doprinese stvaranju uslova u kojima će različiti glasovi moći da se čuju i ravnopravno učestvuju u odlučivanju.

7.8. Održivost: šta ostaje kada se projekat završi?

Mnogi projekti u zajednici imaju jasno određen početak i kraj. Problemi zbog kojih su pokrenuti najčešće ne prestaju njihovim završetkom. Zato je jedno od ključnih pitanja zajedničkog rada šta ostaje kada se finansiranje završi, projekat prestane ili osoba koja je povezivala učesnike napusti organizaciju.

Održivost ne znači da svaki program mora trajati zauvek ili ostati nepromenjen. Neke aktivnosti imaju smisla samo u određenom periodu. Mnogo je važnije pitanje da li je projekat iza sebe ostavio nešto što zajednici omogućava da i ubuduće uspešnije odgovara na svoje potrebe i izazove. To mogu biti nova znanja, obučeni ljudi, uspostavljene procedure, mreže kontakata, dogovori između službi, promenjena pravila, materijali koji se mogu ponovo koristiti ili veća sposobnost članova zajednice da samostalno pokreću nove inicijative.

Ovde se ponovo vraćamo na značaj zajedničkog preuzimanja odgovornosti. Program koji zavisi isključivo od spoljašnjeg stručnjaka teško može opstati nakon njegovog odlaska. Nasuprot tome, program koji je postao deo postojećih odnosa, institucija i kapaciteta zajednice ima veće izglede da se održi i kada se promene izvori finansiranja ili ljudi koji u njemu učestvuju. Zato o održivosti ne treba početi razmišljati tek na završnom sastanku. Ona se planira od samog početka, uz pitanje ko će nastaviti da koristi stečeno znanje, preuzima odgovornost i održava uspostavljene veze. Schell i saradnici (2013) među važnim oblastima kapaciteta za održivost programa izdvajaju stabilnost finansiranja, partnerstva, organizacione kapacitete, prilagođavanje programa i strateško planiranje. Ove oblasti pomažu nam da procenimo uslove za nastavak rada, ali same po sebi ne garantuju da će program opstati.

Speer, Hughey, Gensheimer i Adams-Leavitt (1995) u uporednoj studiji razmatraju dva pristupa organizovanju zajednice, koristeći kvalitativne podatke o radu organizacija i kvantitativne podatke o opažanjima učesnika. Njihovo istraživanje pruža osnov za razmatranje odnosa između načina organizovanja, osnaživanja i raspodele moći, ali ga ne treba predstavljati kao poseban model održivosti programa. Nezavisno od toga, nakon svake zajedničke akcije korisno je osvrnuti se na ono što je postignuto i zapitati se: šta smo naučili, šta bismo sledeći put uradili drugačije, koji su odnosi ojačali, ko se u međuvremenu povukao i koji bi trebalo da bude naš sledeći korak? Takva refleksija

pomaže da se iskustvo zajedničkog rada pretvori u znanje koje zajednica može koristiti i ubuduće.

7.9. Uloga psihologa: povezivati, a ne preuzimati sve uloge

U interdisciplinarnoj i međusektorskoj saradnji zadatak psihologa nije da koordinira svim aktivnostima niti da preuzima odgovornosti koje pripadaju drugim profesijama. Njegov doprinos ogleda se pre svega u razumevanju ljudskog ponašanja i odnosa, grupnih procesa, komunikacije, sukoba, motivacije, prepreka za učešće, posledica stresa i uticaja organizacionih uslova na pojedince i grupe. U zavisnosti od potreba i prirode zajedničkog rada, psiholog može voditi određene procese, učestvovati kao ravnopravan član tima, pružati stručnu podršku, procenjivati rezultate ili doprinositi povezivanju različitih aktera.

Posebna vrednost psihološke perspektive jeste sposobnost da se prepoznaju i razumeju procesi koji se odvijaju među ljudima, grupama i institucijama. Ko govori, a ko ostaje po strani? Zašto se pojedini učesnici povlače sa sastanaka? Da li se neslaganje pripisuje osobinama pojedinca ili se prepoznaje kao mogući znak neusaglašenih ciljeva i očekivanja? Zašto grupa stalno očekuje da jedna osoba preuzme odgovornost za rešavanje svih problema? Veruju li učesnici da zajedničkim delovanjem mogu nešto da promene? Ovakva pitanja ne zamenjuju organizaciona, pravna i druga stručna znanja, već doprinose boljem razumevanju odnosa od kojih zavisi uspešnost saradnje.

Važno je, međutim, da psiholog u zajednici ne postane osoba od koje zavisi svaka odluka, inicijativa ili međusobna komunikacija. Uspešna saradnja podrazumeva jačanje sposobnosti zajednice i njenih institucija da samostalno deluju i nakon završetka stručne podrške. Ukoliko se po odlasku psihologa svi ponovo nađu u situaciji da čekaju nekoga spolja ko će ih povezati i pokrenuti, to može biti znak da nisu dovoljno razvijeni kapaciteti za samostalno delovanje.

Ovo poglavlje započeli smo pitanjem možemo li nešto promeniti sami. Odgovor nije jednostavno „ne“. Pojedinac, organizacija ili pripadnici jedne profesije mogu pokrenuti značajne promene. Međutim, kada problem ima više međusobno povezanih uzroka, prevazilazi nadležnosti jedne institucije ili zahteva resurse kojima nijedan učesnik samostalno ne raspolaže, saradnja postaje neophodna. U takvim okolnostima sposobnost povezivanja, usaglašavanja i zajedničkog delovanja nije samo preduslov intervencije, već njen sastavni deo.

Time dolazimo do još jednog važnog pitanja. Nije dovoljno znati kako da okupimo ljude i pokrenemo zajedničku akciju. Potrebno je razmotriti i ciljeve kojima težimo, kao i vrednosti na kojima se naše delovanje zasniva. Sama činjenica da je neka akcija zajednička ne znači da je ona nužno pravedna, etički opravdana ili korisna za sve članove zajednice. Zato se u narednom poglavlju okrećemo vrednostima, socijalnoj pravdi i ljudskim pravima.

Literatura za poglavlje 7

Anderson-Carpenter, K. D., Watson-Thompson, J., Jones, M. D., & Chaney, L. (2017). Improving community readiness for change through coalition capacity building: Evidence from a multisite intervention. Journal of Community Psychology, 45(4), 486–499. https://doi.org/10.1002/jcop.21860

Jason, L. A., Pokorny, S. B., Ji, P., & Kunz, C. (2006). Developing community-school-university partnerships to control youth access to tobacco. Journal of Educational and Psychological Consultation, 16(3), 201–222. https://doi.org/10.1207/s1532768xjepc1603_4

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. Annual Review of Psychology, 52, 397–422. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397

McKibban, A. R., & Steltenpohl, C. N. (2019). Community organizing, partnerships, and coalitions. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien, & K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community.

Schell, S. F., Luke, D. A., Schooley, M. W., Elliott, M. B., Herbers, S. H., Mueller, N. B., & Bunger, A. C. (2013). Public health program capacity for sustainability: A new framework. Implementation Science, 8, Article 15. https://doi.org/10.1186/1748-5908-8-15

Speer, P. W., Hughey, J., Gensheimer, L. K., & Adams-Leavitt, W. (1995). Organizing for power: A comparative case study. Journal of Community Psychology, 23(1), 57–73. https://doi.org/10.1002/1520-6629(199501)23:1%3C57::AID-JCOP2290230106%3E3.0.CO;2-9

Weick, K. E. (1984). Small wins: Redefining the scale of social problems. American Psychologist, 39(1), 40–49. https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.1.40

Wolff, T. (2001). Community coalition building—contemporary practice and research: Introduction. American Journal of Community Psychology, 29(2), 165–172. https://doi.org/10.1023/A:1010314326787

8. Ko ima pravo da odlučuje šta je „bolje“?

Vrednosti, socijalna pravda i ljudska prava

Psihologija u zajednici bavi se promenom, participacijom, prevencijom i osnaživanjem. Međutim, svaka promena otvara pitanje vrednosti: ko je odlučio da je nešto problem, ko određuje poželjan ishod i čije iskustvo uzimamo kao merilo uspeha? Čak i kada nam je namera da pomognemo, ne možemo pretpostaviti da svi ljudi pod pojmom „bolje“ podrazumevaju isto.

Ovo poglavlje zato ne počinje izborom intervencije, već pitanjem koje joj prethodi: ko ima pravo da odlučuje šta je za neku osobu ili zajednicu bolje? Odgovor zahteva razumevanje stručne odgovornosti, odnosa moći, socijalne pravde i ljudskih prava. Te oblasti nisu dodatak psihološkom radu. One određuju način na koji prepoznajemo probleme i granice našeg profesionalnog delovanja.

8.1. Vrednosti nisu isto što i proizvoljnost

Vrednosti su relativno trajna uverenja o tome šta je važno, poželjno i vredno zaštite ili ostvarivanja. U psihologiji u zajednici one utiču na izbor problema, istraživačkih pitanja i ciljeva intervencije. Naučna tvrdnja, za razliku od vrednosnog stava, mora biti obrazložena i proverljiva pomoću odgovarajućih metoda i podataka. Zbog toga otvoreno priznavanje vrednosti ne znači proizvoljno zaključivanje. Stručnjak može smatrati da je jednak pristup obrazovanju važan cilj, ali mora posebno istražiti zbog čega učenici izostaju i koje mere zaista daju rezultate.

Zamislimo školu u kojoj veliki broj učenika često izostaje sa nastave. Problem možemo definisati kao nedostatak motivacije ili nedovoljnu uključenost roditelja. Tada ćemo verovatno pokušati da promenimo ponašanje učenika i njihovih porodica. Možemo, međutim, pitati i da li se učenici osećaju bezbedno, postoji li diskriminacija, imaju li svi uslove za učenje i da li škola prepoznaje prepreke sa kojima se neke porodice suočavaju.

Ni jedno od ovih pitanja samo po sebi nije konačan odgovor. Način na koji definišemo problem usmerava naše istraživanje, a zatim i intervenciju. Usredsređenost samo na pojedinca može prikriti institucionalne prepreke. Usredsređenost samo na društvene uslove može zanemariti individualne razlike i mogućnost ličnog delovanja. Zadatak psihologa jeste da razmotri više objašnjenja i proveri ih na osnovu podataka, umesto da unapred odluči koje mora biti tačno.

Priznavanje značaja vrednosti ne znači odustajanje od naučnih standarda. Naprotiv, zahteva veću pažnju prema sopstvenim pretpostavkama. Vrednosti mogu uticati na izbor pitanja, ali ne smeju unapred određivati rezultate istraživanja. Naša uverenja ne mogu zameniti dokaze, niti možemo zanemariti nalaze samo zato što nisu u skladu sa očekivanjima.

Refleksivnost je sistematsko preispitivanje sopstvenih pretpostavki, položaja, odnosa moći i mogućeg uticaja na istraživanje ili intervenciju. Ona se razlikuje od obične samokritike: nije cilj da stručnjak stalno sumnja u sebe, već da jasno prepozna kako njegova perspektiva utiče na pitanja koja postavlja i tumačenja koja nudi. Psiholog zato proverava čije je iskustvo uključio, čiji glas nedostaje i da li bi drugačije objašnjenje bilo bolje potkrepljeno podacima.

Vrednosti ponekad dolaze u sukob. Autonomija i zaštita, individualna sloboda i zajednička odgovornost, efikasnost i participacija mogu zahtevati različite postupke. Stručni tim, na primer, može želeti da brzo uvede meru za koju smatra da je korisna. Članovi zajednice mogu tražiti vreme za razgovor i mogućnost da predlože drugačije rešenje. Brzina može biti važna, ali se njenom prednošću ne može automatski opravdati isključivanje ljudi iz odlučivanja.

Etički odgovorno delovanje zato ne podrazumeva mehaničku primenu jedne vrednosti. Potrebno je prepoznati šta je u sukobu, kakve su moguće posledice, ko ima moć da donese odluku i ko će snositi njen teret. Naučno znanje i iskustvo zajednice nisu ista vrsta znanja, ali oba mogu doprineti razumevanju problema. Nijedno ne treba prihvatati bez preispitivanja.

Otvoreno govoriti o vrednostima, dakle, ne znači da je svako mišljenje jednako opravdano. To znači da odluke moraju imati jasne razloge, proverljivu osnovu, poštovati prava drugih i ostati otvorene za kritiku.

ZASTANI I RAZMISLI Izaberi jedan problem u školi, naselju ili ustanovi. Kako bi izgledala intervencija kada bismo ga objasnili isključivo ponašanjem pojedinca, a kako kada bismo razmotrili i uslove u kojima živi?

8.2. Šta je socijalna pravda?

Socijalna pravda je normativni princip društvenog uređenja prema kojem ljudi treba da imaju pravedan pristup pravima, resursima, mogućnostima i učešću u odlučivanju, uz prepoznavanje i otklanjanje neopravdanih prepreka koje pojedince ili grupe dovode u nepovoljan položaj. Ona ne znači da svi moraju imati iste potrebe, životne izbore ili ishode. Obuhvata pitanja raspodele resursa, društvenog priznanja, participacije i institucionalne odgovornosti. Različite teorije pravde razlikuju se u tome kako određuju pravednu raspodelu i opravdanost nejednakosti; zato pojam nije zamena za konkretnu analizu.

Za psihologiju u zajednici to je važno zato što individualno blagostanje nije odvojeno od uslova života. Psiholog može pomoći osobi da razvije strategije suočavanja sa stresom. Ipak, ako stres svakodnevno proizvode nesigurno stanovanje, nedostupna zdravstvena zaštita ili ponavljana diskriminacija, samo individualna podrška ne može otkloniti sve njegove uzroke.

Socijalna pravda nije isto što i ljubaznost ili dobročinstvo. Dobročinstvo može ublažiti nečiju trenutnu teškoću, što je često dragoceno. Pitanje pravde ide dalje: zašto je osoba zavisna od tuđe dobre volje da bi dobila ono što joj je potrebno za dostojanstven život? Koja pravila ili postupci proizvode takvu zavisnost?

Raspodelna dimenzija pravde pita kako su raspoređeni novac, usluge i druge društvene mogućnosti. Dimenzija priznanja pita da li su osobe i grupe poštovane ili izložene omalovažavanju i diskriminaciji. Proceduralna dimenzija pita ko može da učestvuje u donošenju odluka i po kojim pravilima. Institucionalna dimenzija ispituje ko odgovara kada pravo postoji formalno, ali ga ljudi ne mogu ostvariti. Ove dimenzije se prepliću: ista osoba može imati pravo na uslugu, a ipak biti isključena zbog jezika, nedostupnog prevoza ili neprilagođenog postupka.

Zamislimo dve porodice koje imaju pravo na istu javnu uslugu. Jedna razume jezik na kojem se vodi postupak, ima pristup internetu i može da dođe tokom radnog vremena. Druga ne govori dobro taj jezik, nema stabilan prevoz i ne može da izostane s posla. Pravo je formalno isto, ali uslovi za njegovo ostvarivanje nisu. Zato pitanje socijalne pravde ne možemo završiti proverom da li usluga postoji na papiru.

Pritom nije dovoljno pretpostaviti da svaki pripadnik određene grupe ima iste prepreke. Potrebno je pitati konkretne ljude, razumeti razlike unutar zajednice i proveriti koje prepreke zaista postoje. U suprotnom, i intervencija zamišljena kao pravedna može postati paternalistička.

ZASTANI I RAZMISLI Koji je primer usluge koja je formalno dostupna svima, ali joj ljudi u praksi ne pristupaju pod jednakim uslovima?

8.3. Jednakost, pravičnost i pravda: tri različita pitanja

Jednakost (equality), pravičnost (equity) i pravda (justice) označavaju različite, povezane načine procene društvenih odnosa. Jednakost naglašava jednako dostojanstvo, jednaka prava i, u određenom kontekstu, jednako postupanje. Pravičnost procenjuje da li su postupci i raspodela podrške opravdani kada ljudi imaju različite potrebe i početne uslove. Pravda obuhvata i pitanje pravila, institucija i odnosa moći koji stvaraju ili održavaju prepreke. Ovo je korisno pedagoško razlikovanje, a ne tvrdnja da u svim naučnim i pravnim teorijama ovi pojmovi imaju samo jedno značenje.

Jednakost u pravima znači da svaka osoba ima jednako ljudsko dostojanstvo i pravo na zaštitu bez diskriminacije. Jednak tretman znači primenu istih pravila na osobe u uporedivim okolnostima. Jednaka raspodela znači da svi dobijaju istu količinu nekog resursa. Ta tri značenja nisu identična. Na primer, jednako pravo na obrazovanje ne podrazumeva da je svakom učeniku potreban identičan oblik podrške.

Pravičnost je načelo prema kojem se relevantne razlike u potrebama i okolnostima uzimaju u obzir pri odlučivanju o podršci i raspodeli resursa. Različit tretman može biti

opravdan kada omogućava stvarno ostvarivanje jednakih prava, ali mora imati jasan razlog i ne sme počivati na stereotipima. Učeniku sa invaliditetom može biti potrebna pristupačna učionica, a učeniku koji ne razume jezik nastave dodatna jezička podrška. Cilj nije privilegija, već uklanjanje prepreke.

Pravda u ovom kontekstu označava procenu i menjanje pravila, institucija i društvenih odnosa koji proizvode neopravdanu nejednakost. Dok pravičnost može odgovoriti na pitanje kakva je podrška osobi potrebna sada, strukturna perspektiva pravde pita zašto se ista prepreka stalno pojavljuje i ko ima ovlašćenje da je ukloni. To ne znači da svaka razlika u ishodu automatski dokazuje nepravdu; potrebno je ispitati uzroke, posledice i opravdanost postojećih pravila.

Poznata ilustracija prikazuje ljude koji pokušavaju da gledaju preko ograde. Kada svi dobiju po jednu kutiju, raspodela je jednaka, ali ne vide svi preko prepreke. Kada kutije raspodelimo prema potrebi, povećavamo mogućnost da svi vide. Perspektiva pravde pita može li se ograda promeniti tako da kutije više ne budu potrebne.

Ovu sliku ipak treba čitati kritički. Stvarne nejednakosti nisu uvek jedna vidljiva ograda, a ljudi nisu pasivni primaoci pomoći. Važno je pitati ko je odredio šta je prepreka, ko odlučuje kome treba podrška i da li ljudi na koje se odluka odnosi mogu da učestvuju u njenom oblikovanju. Pored toga, ova tri pojma imaju različita značenja u filozofiji, javnim politikama i međunarodnim organizacijama; ilustracija je nastavno pomagalo, a ne potpuna teorija pravde.

U praksi se ova tri nivoa mogu dopunjavati. Čoveku koji danas ne može da pristupi usluzi treba omogućiti pristup odmah. Istovremeno je opravdano raditi na tome da ista prepreka ne dočeka sledeću osobu.

ZASTANI I RAZMISLI Koju „kutiju“ bismo mogli obezbediti odmah, a koju „ogradu“ bismo morali dugoročno promeniti?

8.4. Od potreba ka pravima

Potreba označava stanje ili uslov koji je osobi neophodan ili važan za zdravlje, razvoj, funkcionisanje i dostojanstven život. Pravo označava normativno, a kada je pravno priznato i pravno zaštićeno ovlašćenje osobe, uz odgovarajuće obaveze drugih. Potreba i pravo mogu se odnositi na istu oblast, ali nisu sinonimi: ne predstavlja svaka izražena potreba zasebno pravno pravo, niti se postojanje prava može svesti na procenu nečije trenutne potrebe. Pristup zasnovan na pravima zato pita ne samo šta nedostaje već i ko je odgovoran da ukloni prepreku ostvarivanju priznatog prava.

Zamislimo dete koje ne može redovno da pohađa školu jer nema pristupačan prevoz. Pristup zasnovan samo na pomoći mogao bi se zaustaviti na prikupljanju novca za pojedinačne vožnje. Pristup zasnovan na pravima pita i da li je obrazovanje za to dete

zaista dostupno, ko je nadležan za uklanjanje prepreke i kako se može obezbediti trajnije rešenje.

To ne znači da su potrebe i prava suprotstavljeni. Potrebe nam pomažu da razumemo konkretnu situaciju, a prava određuju normativni i pravni okvir odgovornosti. Nije svaka ljudska potreba automatski zasebno pravno pravo, niti svako pravo podrazumeva da ga jedna institucija može odmah i u celini ostvariti. Zato je važno razlikovati etičku obavezu da reagujemo, zakonsku nadležnost i međunarodnopravne obaveze države.

Promena jezika menja i odnos prema osobi. Umesto da je vidimo samo kao primaoca pomoći, prepoznajemo je kao nosioca prava koji može da postavlja pitanja, zahteva obrazloženje i učestvuje u odlučivanju. To je posebno važno kada postoji velika razlika u moći između korisnika usluge i institucije.

8.5. Šta su ljudska prava?

Ljudska prava su prava koja pripadaju svakom ljudskom biću na osnovu njegovog dostojanstva, nezavisno od ličnih osobina ili društvenog statusa. Njihov međunarodnopravni okvir čine deklaracije, ugovori i drugi instrumenti koji određuju standarde zaštite i, zavisno od pravne prirode instrumenta, obaveze država. Univerzalnost prava ne znači da je njihovo ostvarivanje svuda jednako, već da njihova pripadnost ne zavisi od toga da li ih određena institucija priznaje u svakodnevnoj praksi.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima (Universal Declaration of Human Rights) 10. decembra 1948. godine. U njenom prvom članu naglašavaju se sloboda i jednakost ljudi u dostojanstvu i pravima. Deklaracija je postavila zajednički međunarodni standard koji je snažno uticao na kasnije ugovore i nacionalne pravne sisteme.

Važno je razlikovati deklaraciju od međunarodnog ugovora. Deklaracija sama po sebi nije ugovor koji države ratifikuju na isti način kao konvenciju. Međunarodni ugovori, kada država postane njihova ugovornica, stvaraju obaveze u skladu sa svojim odredbama. To ne znači da deklaracije nemaju značaj; njihov normativni i politički uticaj može biti veoma veliki. Međutim, u pravnom objašnjenju moramo biti precizni o vrsti instrumenta.

Univerzalnost znači da ljudska prava pripadaju svima. Nedeljivost znači da se prava ne mogu proizvoljno rangirati tako da se čitave kategorije prava smatraju nevažnim. Međuzavisnost označava da ostvarivanje jednog prava često zavisi od ostvarivanja drugih: na primer, pristup obrazovanju može biti otežan bez odgovarajućih uslova stanovanja i zdravstvene zaštite. Jednakost i nediskriminacija zahtevaju da se prava poštuju bez neopravdanog razlikovanja. Ovi principi usmeravaju tumačenje prava, ali ne ukidaju potrebu da se pojedina ograničenja prava procenjuju prema važećem pravnom okviru.

Prava nisu samo lepa načela. Potrebno je razumeti ko ih ima, ko ima obaveze u vezi sa njima i kakvi mehanizmi postoje kada se povrede. Ujedno je važno izbegavati pojednostavljenje da svako pravo u svakoj situaciji znači neograničenu slobodu: pojedina prava mogu imati pravno propisana ograničenja, uz uslove koji štite od proizvoljnosti.

8.6. Evropska konvencija o ljudskim pravima

Evropska konvencija o ljudskim pravima je međunarodni ugovor Saveta Evrope kojim su države ugovornice preuzele obavezu da obezbede prava i slobode zaštićene Konvencijom osobama pod svojom jurisdikcijom. Otvorena je za potpisivanje 1950. godine, a stupila je na snagu 1953. godine. Ona se razlikuje od Univerzalne deklaracije po svojoj ugovornoj obavezujućoj snazi i po uspostavljenom mehanizmu sudske zaštite. Ne obuhvata sva moguća socijalna pitanja, već određena prava definisana Konvencijom i njenim protokolima.

Konvencija je važna zato što uspostavlja pravno obavezujući regionalni okvir za prava koja štiti. Evropski sud za ljudska prava u Strazburu razmatra predstavke o navodnim povredama Konvencije. Podnošenje predstavke nije isto što i obična žalba na svaku odluku neke ustanove: postoje uslovi prihvatljivosti, uključujući, po pravilu, prethodno iscrpljivanje delotvornih domaćih pravnih sredstava i poštovanje roka za podnošenje.

Za psihologa u zajednici nije neophodno da poznaje sve procesne detalje, ali je važno da razume razliku između stručne procene i prava osobe. Kada institucija ograničava nečiju slobodu, privatnost ili pristup određenim postupcima, nije dovoljno reći da je odluka doneta „za njegovo dobro“. Potrebno je razmotriti pravni osnov, svrhu, srazmernost i mogućnost preispitivanja takve odluke.

Konvencija ne zamenjuje sve druge međunarodne i nacionalne instrumente zaštite prava. Ona je jedan važan deo šireg sistema, zajedno sa domaćim pravom, drugim ugovorima i nadležnim institucijama.

8.7. Prava deteta: dete nije objekat zaštite nego nosilac prava

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta je međunarodni ugovor usvojen 1989. godine, koji dete prepoznaje kao samostalnog nosioca prava i istovremeno priznaje potrebu za posebnom zaštitom i podrškom u razvoju. U pravnom smislu, ona obavezuje države ugovornice da preduzimaju mere za ostvarivanje prava koja sadrži. Dete nije samo osoba o kojoj odrasli odlučuju: njegova prava, mišljenje i razvojne sposobnosti moraju biti uzeti u obzir u odlukama koje ga se tiču.

Prema članu 1, detetom se u smislu Konvencije smatra svako ljudsko biće mlađe od osamnaest godina, osim ako se prema zakonu koji se na njega primenjuje punoletstvo ne stiče ranije. To znači da se prava deteta odnose i na adolescente, a ne samo na malu

decu. Način njihovog ostvarivanja prilagođava se razvojnim sposobnostima, ali se njihovo postojanje ne dovodi u pitanje.

Četiri odredbe izdvajaju se kao opšti principi za tumačenje i primenu Konvencije: nediskriminacija (član 2), najbolji interes deteta kao primarno razmatranje (član 3, stav 1), pravo na život, opstanak i razvoj (član 6) i pravo deteta da izrazi mišljenje i da se tom mišljenju pridaje odgovarajuća težina (član 12). Najbolji interes deteta nije isto što i lična procena odraslog šta bi bilo poželjno. On zahteva obrazloženu procenu konkretnih okolnosti i prava deteta. Participacija ne znači da dete uvek samo donosi konačnu odluku, već da ima stvarnu mogućnost da bude informisano, saslušano i ozbiljno uzeto u obzir.

Najbolji interes deteta ne znači da odrasli automatski znaju šta je najbolje. On zahteva ozbiljno razmatranje okolnosti, prava i potreba konkretnog deteta. Mišljenje deteta ne mora u svakoj situaciji biti odlučujuće, ali mora biti saslušano i uzeto u obzir na način koji odgovara njegovom razvoju. Između „dete odlučuje o svemu“ i „odrasli odlučuju bez deteta“ postoji veliki prostor odgovorne participacije.

Zamislimo dete koje se protivi promeni škole. Odrasli mogu imati važne razloge za promenu, kao što su bezbednost ili dostupnost obrazovanja. Međutim, pre odluke potrebno je razumeti zašto se dete protivi: plaši li se gubitka prijatelja, ranijih iskustava odbacivanja ili nepoznatog okruženja? Saslušavanje ne znači obećanje da će se postupiti po svakoj želji. Ono znači da detetova perspektiva postaje deo odlučivanja.

Zaštita i participacija zato nisu suprotnosti. Dete može biti istovremeno zaštićeno, informisano i uključeno. Što je odluka važnija za njegov život, to je značajnije da postupak uvažava njegovo dostojanstvo i mogućnost da razume šta se događa.

ZASTANI I RAZMISLI Kako biste objasnili detetu odluku sa kojom se ne slaže, a da mu pritom jasno pokažete da je njegovo mišljenje ozbiljno razmotreno?

8.8. „Prava i obaveze dece“ — zašto ovu formulaciju moramo pažljivo koristiti

Izraz „prava i obaveze dece“ u svakodnevnom govoru često povezuje dva različita pitanja. Prava deteta su prava koja mu pripadaju i ne zavise od poslušnosti ili uspeha u ispunjavanju zadataka. Odgovornosti su očekivanja i oblici ponašanja koje dete postepeno uči, u skladu sa uzrastom i razvojnim sposobnostima. Ta razlika je presudna: dete može snositi primerene posledice za kršenje dogovora, ali zbog toga ne gubi pravo na dostojanstvo, obrazovanje ili zaštitu od nasilja.

Prava deteta nisu nagrada za dobro ponašanje. Dete ima pravo na zaštitu od nasilja i kada prekrši pravilo. Ima pravo na dostojanstvo i kada se odrasli naljute. Ima pravo na obrazovanje i kada ne uradi domaći zadatak. Ima pravo da bude saslušano i kada njegovo mišljenje nije ono koje odrasli žele da čuju.

To ne znači da su pravila u porodici ili školi nepotrebna. Deca uče da poštuju druge, preuzimaju zadatke primerene uzrastu, razumeju posledice postupaka i postepeno razvijaju samostalnost. Razvoj odgovornosti je obrazovni i razvojni proces. Posedovanje osnovnih prava nije nagrada na kraju tog procesa.

Korisno je razlikovati posledicu ponašanja od uskraćivanja prava. Ako dete ne ispuni dogovorenu obavezu, odrasli mogu razgovarati o odgovornosti i primeniti primerene, nenasilne vaspitne mere. Međutim, ne mogu opravdati ponižavanje, uskraćivanje osnovne zaštite ili nasilje time što dete „nije izvršilo svoje obaveze“.

U Konvenciji primarne međunarodnopravne obaveze imaju države ugovornice. Roditelji i drugi odrasli imaju važne odgovornosti za brigu, usmeravanje i razvoj deteta, uz poštovanje njegovih razvojnih sposobnosti. Zato je korisnije pitati: koje pravo dete ima, ko je odgovoran za njegovo ostvarivanje i šta dete u toj situaciji može da nauči o odgovornosti prema sebi i drugima?

Posebno je važno da odrasli ne koriste jezik obaveza da bi obeshrabrili dete da govori o povredi svojih prava. Dete ne mora biti „dobro“ ili „zahvalno“ da bi imalo pravo da traži pomoć.

8.9. Nosioci prava i nosioci obaveza: ko ima pravo, a ko odgovornost?

Nosioci prava (rights-holders) jesu osobe kojima određena prava pripadaju i koje mogu zahtevati njihovo poštovanje i ostvarivanje. Nosioci obaveza (duty-bearers) jesu subjekti koji prema relevantnom pravnom okviru imaju dužnost da ta prava poštuju, štite ili ostvaruju. U međunarodnom pravu ljudskih prava primarni nosioci obaveza jesu države, dok ustanove i profesionalci deluju u okviru nadležnosti koje proizlaze iz domaćeg prava i njihovih profesionalnih uloga. Ova razlika pomaže da odgovornost ne prebacujemo automatski na osobu čije je pravo ugroženo.

Institucije i profesionalci učestvuju u ispunjavanju tih obaveza u okviru svojih nadležnosti. Važno je razlikovati međunarodnu obavezu države od konkretne profesionalne dužnosti zaposlenog. Psiholog, nastavnik ili socijalni radnik ne može sam rešiti svaki sistemski problem, ali može prepoznati prepreku, postupati u skladu sa svojom nadležnošću i uključiti odgovorne službe.

Zamislimo dete koje često izostaje iz škole. Najlakše je pitati zašto dete ili roditelji nisu dovoljno odgovorni. Međutim, pristup zasnovan na pravima traži da ispitamo i pristupačnost škole, prevoz, bezbednost, moguće iskustvo diskriminacije, zdravstvene i druge prepreke, kao i to da li je dete saslušano. Tek tada možemo odgovornije proceniti koje mere imaju smisla.

Ovakav pristup ne oslobađa pojedince svake odgovornosti. On sprečava da se sva odgovornost automatski prebaci na osobu koja ima najmanje moći da promeni uslove u

kojima se problem javlja. Tako se pitanje „zašto ne koristi uslugu?“ dopunjava pitanjem „šta smo učinili da usluga bude zaista dostupna?“

Participacija ovde ima praktično značenje. Nosioci prava ne treba da budu samo predmet procene. Potrebno je stvoriti mogućnosti da razumeju postupak, iznesu iskustvo, postave pitanja i, kada je to primereno, utiču na rešenja koja se odnose na njihov život.

8.10. Šta ovo menja u radu psihologa u zajednici?

Pristup zasnovan na ljudskim pravima u psihologiji u zajednici znači da se, uz psihološke potrebe i iskustva ljudi, sistematski razmatraju njihova prava, mogućnost učešća i odgovornost institucija. Psiholog ne preuzima ulogu suda ili advokata, ali može prepoznati ponavljajuće prepreke, dokumentovati iskustva uz zaštitu poverljivosti, uključiti relevantne učesnike i ukazati na potrebu za promenom postupaka. Važno je razlikovati individualnu teškoću od institucionalnog obrasca: jedan slučaj može biti povod za pitanje, ali zaključak o sistemskoj prepreci zahteva dodatne podatke.

To menja pitanja koja postavljamo. Umesto da pitamo samo kako da osoba postane otpornija, pitamo i koji uslovi stalno zahtevaju toliku otpornost. Umesto da se usredsredimo samo na saradljivost deteta, pitamo da li je ono razumelo postupak i imalo mogućnost da izrazi mišljenje. Umesto da porodicu opisujemo kao nezainteresovanu za uslugu, proveravamo da li je usluga dostupna, razumljiva, prihvatljiva i bezbedna.

Od psihologa se ne očekuje da sam promeni čitav sistem. Njegova uloga može biti da prepozna obrazac, prikaže podatke, sasluša različite učesnike, ukaže na posledice određenih postupaka, doprinese međusektorskoj saradnji i podrži zajednicu da sama učestvuje u promeni. Važno je da pritom ne preuzme pravo da govori u ime ljudi bez njihovog učešća.

Socijalna pravda ne ukida individualnu pomoć. Nekome je danas zaista potrebna „kutija“ da bi video preko ograde. Nije odgovorno reći mu da čeka dok se sistem jednog dana ne promeni. Međutim, profesionalna odgovornost ne završava se kada rešimo trenutnu teškoću. Dok pomažemo pojedincu, treba da ostanemo sposobni da vidimo i prepreku koja će sutra dočekati nekoga drugog.

Na kraju se vraćamo pitanju iz naslova: ko ima pravo da odlučuje šta je „bolje“? Stručnjaci imaju znanja i odgovornosti, institucije imaju ovlašćenja, a ljudi na koje se odluke odnose imaju prava, iskustvo i perspektive koje ne smeju biti izostavljene. Etički odgovorna promena nastaje kada te različite pozicije ne prikrivamo, već ih otvoreno razmatramo, uz poštovanje ljudskog dostojanstva i mogućnosti učešća.

ZASTANI I RAZMISLI Izaberi ustanovu koju poznaješ. Ko formalno ima pravo da koristi njene usluge? Ko se u praksi suočava sa preprekama? Ko donosi odluke? Šta bi trebalo promeniti da pomoć ne ostane samo privremeno prilagođavanje postojećem problemu?

Literatura za poglavlje 8

Primarni pravni izvori (zvanični tekstovi):

United Nations General Assembly. (1948). Universal Declaration of Human Rights (A/RES/217(III) A). https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

Council of Europe. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights; ETS No. 005). https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

United Nations General Assembly. (1989). Convention on the Rights of the Child (United Nations Treaty Series, 1577, 3). https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

United Nations Committee on the Rights of the Child. (2009). General comment No. 12: The right of the child to be heard (CRC/C/GC/12). https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-12-2009-right-child-be-heard

United Nations Committee on the Rights of the Child. (2013). General comment No. 14: On the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (CRC/C/GC/14). https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-14-2013-right-child-have-his-or-her

9. Kako znamo da smo nešto promenili? — metodologija i evaluacija

9.1. Kako istražujemo zajednicu?

Zamislimo da u jednom naselju postoji prostor namenjen mladima, ali ga gotovo niko ne koristi. U izveštaju bi moglo da piše da mladi nisu zainteresovani. Istraživač bi mogao da pripremi upitnik o njihovoj motivaciji i da na osnovu odgovora predloži radionice koje bi ih privukle. Međutim, šta ako se prostor nalazi daleko od mesta na kojima se mladi okupljaju? Šta ako se otvara u vreme kada su u školi ili na poslu? Ili ako su programi osmišljeni bez njihovog učešća, pa se u njima ne prepoznaju?

Isti podatak — slaba posećenost — može imati sasvim različita značenja. Od toga koje pitanje postavimo na početku zavisi i kakve ćemo odgovore dobiti. Upravo tu počinje metodologija psihologije u zajednici: ne izborom upitnika, nego razmišljanjem o tome šta pokušavamo da razumemo, iz čije perspektive i zbog čega.

9.1.1. Istraživačko pitanje određuje šta ćemo videti

Ako pitamo zašto ljudi nisu dovoljno motivisani da učestvuju, pretpostavljamo da je uzrok prvenstveno u njima. Pitanje šta im olakšava, a šta otežava učešće otvara mnogo širu sliku. U njoj ima mesta za lične želje i mogućnosti, ali i za odnose, ustanove, materijalne uslove i iskustva koja ljudi imaju sa onima koji donose odluke.

Zato istraživanje zajednice počinje nizom naizgled jednostavnih pitanja. Ko sve pripada zajednici koju želimo da upoznamo? Ko govori u njeno ime? Da li su ljudi koje najčešće srećemo zaista predstavnici različitih iskustava? Čiji se glas čuje lako, a do koga gotovo nikada ne stižemo? Ako razgovaramo samo sa članovima jednog udruženja, možda ćemo mnogo saznati o tom udruženju, ali ne nužno i o svima koji žive u istom naselju.

Istraživač mora da razmisli i o tome kakvo znanje traži. Nekada je najvažnije pouzdano izmeriti koliko se često nešto događa i proveriti određenu pretpostavku. Nekada želimo da razumemo kako ljudi doživljavaju svoju svakodnevicu i kakvo značenje pridaju događajima. U drugim situacijama ne možemo zanemariti pitanje ko ima moć da određuje pravila, pristup sredstvima ili čak način na koji se problem javno opisuje. Ova polazišta nisu međusobno isključiva. Ona nas podsećaju da nijedan način posmatranja ne zahvata sam po sebi čitavu stvarnost.

9.1.2. Kvantitativna istraživanja – kada su nam potrebni brojevi

Kvantitativna, odnosno brojčana istraživanja, pomažu da utvrdimo koliko je neka pojava rasprostranjena, da uporedimo grupe i pratimo promene tokom vremena. Možemo, na primer, ispitati koliko učenika izostaje iz škole, koliko porodica koristi određenu uslugu ili da li se nakon uvođenja programa smanjio broj prijavljenih sukoba.

Za to se koriste ankete, standardizovani upitnici, podaci ustanova i različiti oblici poređenja. Neka istraživanja daju sliku jednog trenutka; druga prate iste pojave tokom dužeg razdoblja. Kada je moguće, porede se grupe koje su učestvovale u programu sa onima koje nisu. Ipak, u stvarnom životu retko možemo da uredimo sve uslove kao u laboratoriji. Program je možda već počeo, učesnici su se sami prijavili, a dve škole se razlikuju po mnogo čemu osim po aktivnosti koju ispitujemo.

Zbog toga je važno razlikovati promenu koju smo uočili od promene za koju možemo pouzdano tvrditi da ju je izazvao određeni program. Ako se posle radionica poboljšala školska klima, to je važan nalaz, ali moramo proveriti šta se još u međuvremenu dogodilo. Ozbiljno istraživanje ne prikriva takva ograničenja, već ih jasno objašnjava.

Brojevi su neophodni kada želimo da prepoznamo šire obrasce. Ipak, oni ne govore uvek šta ti obrasci znače ljudima na koje se odnose.

9.1.3. Kvalitativna istraživanja – kada želimo da razumemo iskustvo

Kvalitativna istraživanja polaze od razgovora, posmatranja, opisa iskustava i proučavanja konkretnih situacija. Umesto da svi biraju između unapred ponuđenih odgovora, ljudima ostavljamo prostor da objasne ono što sami smatraju važnim. Koristimo pojedinačne razgovore, grupne razgovore, posmatranje svakodnevnog života, proučavanje slučajeva i analizu ličnih priča ili dokumenata.

Vratimo se primeru prostora za mlade. U anketi neko može označiti odgovor „nisam zainteresovan“. Tek tokom razgovora saznajemo da je jednom mladiću neprijatno da dođe sam, da devojka ne zna da li je tamo dobrodošla, a da treća osoba brine kako će se vratiti kući uveče. Odgovori izgledaju slično, ali iza njih stoje različite prepreke. Samim tim ni rešenja ne mogu biti ista.

Kvalitativni pristupi obuhvataju, između ostalog, etnografsko proučavanje života i običaja u određenoj sredini, fenomenološko istraživanje doživljenog iskustva i postupke u kojima se objašnjenja razvijaju postepeno, na osnovu prikupljenih podataka. Njihova vrednost nije u tome što su „manje strogi“ od brojčanih istraživanja. Oni odgovaraju na drugačija pitanja i zahtevaju jasno opisan postupak prikupljanja, poređenja i tumačenja građe.

Primer iz prakse: Kada interesovanje nije dovoljno

Demokratsko udruženje Roma organizovalo je projekat u kojem su mladi Romi i Romkinje sa završenom osnovnom školom mogli da se osposobe za različite zanate. Zainteresovanih je bilo mnogo. Da su organizatori gledali samo taj podatak, mogli su da zaključe da je dovoljno otvoriti kurseve i sačekati polaznike. Međutim, odgovori na otvorena pitanja otkrili su prepreke koje broj prijavljenih nije mogao da pokaže.

Među zainteresovanima bilo je mnogo mladih iz porodica muslimanske veroispovesti. Pojedini roditelji nisu bili spremni da ćerke same šalju na obuku: želeli su da znaju kuda odlaze, sa kim putuju i kako će biti zaštićene. Druga prepreka bila je sasvim svakodnevna

— blatnjavi putevi u naseljima. Kako stići na kurs čist i uredan ako se već na putu do prevoza mora prolaziti kroz blato?

Udruženje je zato organizovalo prevoz od naselja do mesta obuke, uspostavilo mrežu koordinatora u naseljima koji su pratili primedbe mladih i roditelja i razgovaralo sa roditeljima u svakom naselju kako bi stekli poverenje u bezbednost svoje dece. Program nije promenio cilj, ali je promenio uslove pod kojima je taj cilj mogao da se ostvari.

Ovaj primer ne govori o osobinama svih romskih ili muslimanskih porodica, već o konkretnim okolnostima i brigama koje su organizatori upoznali. Neodlazak na obuku ne bi nužno značio nedostatak motivacije. Istraživanje je omogućilo da se razlika između želje i mogućnosti učestvovanja shvati na vreme. Nije dovoljno otvoriti vrata i očekivati da će ljudi ući; treba razumeti i šta im stoji na putu do tih vrata.

Ni razgovor sam po sebi ne garantuje da smo nekoga zaista čuli. Važno je ko je pozvan, kako su pitanja postavljena, da li se učesnici osećaju slobodno da se ne slože i da li istraživač prepoznaje sopstvene pretpostavke.

Primer iz prakse: Šta ostaje izvan standardizovanog upitnika?

U savetodavnom radu susrećem brojne osobe sa dijagnostikovanim poremećajem pažnje sa hiperaktivnošću (ADHD). Neki klijenti opisuju da su dijagnostički postupci i tretmani kroz koje su prošli bili pretežno usmereni na pažnju, organizaciju i izvršavanje zadataka. Kada razgovaramo o njihovom doživljaju, često se otvaraju teme snažnih emocionalnih reakcija, razdražljivosti, unutrašnje napetosti, preplavljenosti i teškoća u izražavanju osećanja. Neki kažu da ih ranije retko ko pitao upravo o tome.

To nije dokaz da svi priznati instrumenti ili tretmani zanemaruju emocije: pojedinačna iskustva ne mogu se tako uopštavati. Međutim, ona postavljaju dragoceno istraživačko pitanje. Da li instrument, čak i kada je pouzdan i valjan za ono što meri, obuhvata ono što je osobi najvažnije? Standardizovana skala nije pogrešna zato što ne meri sve; problem nastaje ako njen rezultat prihvatimo kao potpun opis čoveka.

Kvalitativni razgovor ovde može da dopuni merenje. Ponekad je dovoljno pitati: „Postoji li nešto što vas niko nije pitao, a smatrate da bi trebalo?“

9.1.4. Mešovita istraživanja – povezivanje brojeva i iskustava

Često nam je potrebno i jedno i drugo. Mešovita istraživanja povezuju brojčane podatke sa razgovorima, posmatranjem ili drugim načinima razumevanja iskustva. Najpre možemo otkriti da određena usluga dopire do malog broja stanovnika, a zatim istražiti zbog čega. Moguće je i obrnuto: razgovori otkriju prepreku koju nismo predvideli, pa naknadno proverimo koliko je ona česta.

Važno je da dva dela istraživanja ne stoje jedan pored drugog samo radi forme. Njihovi nalazi treba da se međusobno dopunjuju, a ponekad i da nas podstaknu da preispitamo početno objašnjenje. Ako anketa pokazuje zadovoljstvo uslugom, a razgovori otkrivaju

strah od prigovaranja, protivrečnost nije smetnja koju treba sakriti. Ona može biti najvažniji rezultat.

Javdani i saradnici (2023) razmatraju značaj kombinovanja kvalitativnih i kvantitativnih metoda u istraživanjima psihologije zajednice. Njihov pregled pokazuje da izbor istraživačkih postupaka nije samo tehničko pitanje. Način na koji se metode kombinuju utiče na mogućnost da istraživanje, pored individualnih iskustava, obuhvati i širi društveni i ekološki kontekst u kojem ta iskustva nastaju.

9.1.5. Pojedinac i sredina – različiti nivoi analize

Učenik nije izdvojen iz odeljenja, odeljenje nije izdvojeno iz škole, a škola nije izdvojena iz lokalne sredine. Ako u više škola ispitujemo osećaj pripadnosti, razlike među učenicima možda nisu samo posledica njihovih ličnih osobina. Deo objašnjenja može biti u načinu vođenja škole, odnosima među nastavnicima, dostupnosti podrške ili iskustvu diskriminacije.

Zbog toga postoje postupci višestepene analize, kojima se ispituje koliko su nalazi povezani sa osobama, a koliko sa grupama i ustanovama kojima pripadaju. Čitalac ne mora da poznaje statističke formule da bi razumeo suštinu: ako tvrdimo da sredina utiče na čoveka, onda u istraživanju moramo pronaći način da tu sredinu zaista uzmemo u obzir.

9.1.6. Procena potreba i snaga zajednice

Kada stručnjaci dođu u zajednicu, često najpre sastavljaju spisak problema: nedovoljno usluga, malo sredstava, slaba uključenost, teškoće u obrazovanju. Takva procena može biti korisna, ali nije potpuna. Ljudi nisu samo zbir svojih potreba.

Pored teškoća, treba upoznati i ono što već funkcioniše: komšije koje pomažu jedni drugima, mesta na kojima se ljudi okupljaju, neformalne mreže podrške, osobe od poverenja, znanja i veštine stanovnika. Nekada upravo ti resursi omogućavaju da se osmisli promena koja neće nestati čim se projekat završi.

Na primer, u naselju bez organizovanog programa podrške starijima možda već postoji grupa ljudi koja redovno obilazi usamljene komšije. Ako je ne primetimo, možemo osmisliti novu uslugu koja zanemaruje postojeće odnose. Ako je upoznamo, možemo pitati šta toj mreži treba da bi postala dostupnija, sigurnija i održivija — bez podrazumevanja da njeni članovi treba besplatno da preuzmu odgovornost institucija.

Primer iz prakse: Od trijaže do procene

U ustanovama socijalne zaštite, pa i u centrima za socijalni rad, može se čuti izraz „trijaža“. U medicini on označava razvrstavanje prema hitnosti potrebe za pomoći. Kada treba brzo odrediti kome je neophodna neposredna intervencija, takav postupak ima jasnu svrhu. Trijaža sama po sebi ne znači dijagnostikovanje patologije. Ipak, ako taj

naziv upotrebimo za celokupno upoznavanje čoveka i njegove životne situacije, rizikujemo da široku procenu svedemo na hitnost i razvrstavanje problema.

Procena treba da obuhvati teškoće i rizike, ali i snage, sposobnosti, odnose podrške i raspoložive mogućnosti. Porodica sa niskim prihodima može istovremeno imati snažnu mrežu uzajamne pomoći, veštine svojih članova i iskustvo prevazilaženja kriza. Naselje sa lošom infrastrukturom može imati ljude od poverenja, neformalne inicijative i znanje koje institucije još nisu prepoznale. Ako pitamo samo šta nedostaje, propustićemo ono na čemu promena može da se gradi.

Ipak, naglašavanje snaga ne sme postati izgovor da institucije prebace svoju odgovornost na porodice i zajednice. Nije zadatak stanovnika da sopstvenom snalažljivošću nadoknade odsustvo osnovnih usluga. Procena zasnovana na snagama ne poriče probleme; ona odbija da problem bude jedino po čemu prepoznajemo ljude.

9.1.7. Participativno istraživanje – zajedno sa zajednicom

U istraživanjima koja nisu zasnovana na partnerstvu sa zajednicom, stručnjaci mogu samostalno određivati pitanja, birati postupke i tumačiti nalaze, dok članovi zajednice prvenstveno daju odgovore, bez stvarnog uticaja na njihovu dalju upotrebu. Participativno istraživanje pokušava da taj odnos promeni: članovi zajednice mogu učestvovati u određivanju teme, izboru postupaka, prikupljanju i tumačenju podataka, kao i u odlučivanju o njihovoj primeni.

To ne znači da svako mora učestvovati u svakom koraku, niti da istraživač prestaje da odgovara za kvalitet rada. Suština je u tome da se stručno znanje poveže sa znanjem onih koji žive u određenim okolnostima. Tako se može otkriti i ono što je spoljašnjem posmatraču promaklo.

Jedan od zanimljivih postupaka jeste istraživanje pomoću fotografija koje snimaju sami učesnici. Umesto da im stručnjak unapred kaže šta treba posmatrati, ljudi beleže mesta, situacije ili prepreke koje su njima važne. Fotografije zatim postaju povod za razgovor. Neko će možda fotografisati neosvetljen prolaz, neko klupu na kojoj se ljudi svakodnevno okupljaju, a neko oglasnu tablu na kojoj informacije postoje samo na jeziku koji deo stanovnika ne razume. Ovo su zamišljeni primeri, ali pokazuju zašto fotografija može biti početak istraživačkog pitanja, a ne samo ukras u izveštaju.

Postoje i postupci zajedničkog razvrstavanja ideja i određivanja prioriteta, kao i brza etnografska istraživanja. Palinkas i saradnici (2025) opisuju načine na koje članovi zajednice mogu učestvovati u prikupljanju, analizi i tumačenju podataka, koristeći različite participativne istraživačke metode.

Pannard i saradnici (2026) prikazuju primer zajedničkog oblikovanja istraživačkog postupka u projektu koji se bavi kognitivnim i psihijatrijskim neželjenim efektima ciljane terapije raka pluća. Pacijenti, članovi njihovih porodica, kliničari i istraživači učestvovali

su u preispitivanju istraživačkog protokola. Jedan od rezultata bilo je uklanjanje prvobitno planiranog PET snimanja i analize krvi. Ovaj primer pokazuje da uključivanje članova zajednice može imati neposredan uticaj na metodološke i etičke odluke. Ipak, reč je o konkretnom istraživačkom iskustvu, a ne o dokazu da će svaki participativni projekat dovesti do sličnih promena.

Važno je, međutim, postaviti jednostavno pitanje: u kom trenutku su ljudi dobili mogućnost da zaista utiču na odluku? Ako ih pozovemo tek kada je projekat završen na papiru, njihovo učešće može ostati simbolično. Ako mogu da promene istraživačko pitanje ili ospore naše tumačenje, njihov doprinos postaje suštinski.

Posebno mesto ima participativno akciono istraživanje sa mladima, u kojem oni nisu samo predmet proučavanja nego učestvuju u prepoznavanju problema, istraživanju i predlaganju promena. Takav rad zahteva vreme, podršku i jasne dogovore o odgovornosti. Samo prisustvo mladih na sastanku još ne znači da su učestvovali u odlučivanju.

9.1.8. Granice participacije

Tokom angažovanja u nevladinom sektoru često razmišljam o jednoj protivrečnosti. Participacija je postala gotovo obavezna reč u projektnim prijavama, konferencijama i programima. To je delom veliki pomak: od organizacija se makar traži da pokažu kako su uključile ljude na koje se njihove odluke odnose. Ipak, pitam se šta se događa kada učešće zajednice postane samo još jedan zadatak koji treba formalno označiti kao završen.

Moguće je organizovati konsultacije kada su ciljevi, aktivnosti, rokovi i budžet već utvrđeni. Ljudi tada govore, ali mogu li išta važno da promene? Mogu li osporiti polaznu pretpostavku, predložiti drugačiji cilj ili uticati na raspodelu sredstava? Ili je dovoljno zabeležiti broj održanih sastanaka i prisutnih učesnika?

Ne mislim da su formalni zahtevi za participacijom nepotrebni. Oni mogu otvoriti vrata ljudima koje ranije niko nije pitao. Međutim, broj konsultacija nije isto što i podela moći odlučivanja. Dodatna protivrečnost nastaje kada se od projekta istovremeno zahteva da unapred do pojedinosti odredi sve rezultate i da ostane otvoren za predloge zajednice. Zato me, više od pitanja koliko je ljudi učestvovalo, zanima šta su svojim učešćem zaista mogli da promene.

9.1.9. Od istraživačkih nalaza do promene

Istraživanje u zajednici ne mora se završiti objavljivanjem rezultata. Ono može voditi promeni programa, načina rada ustanove ili odnosa između različitih učesnika. Zatim ponovo proveravamo šta se dogodilo. Tako nastaje krug: postavimo pitanje, prikupimo podatke, zajedno ih razmotrimo, preduzmemo nešto, procenimo posledice i otvorimo nova pitanja.

Procena uspešnosti programa, odnosno evaluacija, nije samo broj učesnika ili odgovor na pitanje da li je aktivnost održana. Potrebno je saznati kome je koristila, ko je ostao izvan nje, šta se promenilo i koliko je promena trajala. Program može u proseku dati dobre rezultate, a da istovremeno ne dopire do ljudi kojima je podrška najpotrebnija.

9.1.10. Tumačenje nalaza i refleksivnost istraživača

Odgovornost istraživača ne prestaje kada završi razgovore i obradi upitnike. On bira koje će rezultate istaći i kojim će rečima predstaviti ljude. Ponašanje koje nazove „nezainteresovanošću“ možda je oprez nastao iz prethodnih loših iskustava. Ono što izgleda kao „otpor promeni“ može biti razumna procena da ljudi ne mogu da podnesu još jedan neuspešan pokušaj.

Zato je korisno, kad god je izvodljivo, vratiti se učesnicima i proveriti kako oni razumeju nalaze. Njihovo tumačenje ne mora automatski biti jedino ispravno, ali može otkriti ozbiljne propuste u našem razumevanju.

Istraživač takođe nije nevidljiv posmatrač. U zajednicu dolazi sa svojim obrazovanjem, jezikom, iskustvom i društvenim položajem. Nekome će ulivati poverenje, nekome će predstavljati instituciju od koje zazire. Važno je da stalno preispituje ne samo šta vidi nego i kako njegovo prisustvo utiče na ono što ljudi žele i mogu da mu kažu. To preispitivanje sopstvene pozicije nazivamo refleksivnošću.

9.1.10.1. Etička odgovornost istraživača

Saglasnost učesnika, poverljivost i zaštita podataka neophodni su, ali nisu dovoljni da bismo istraživanje smatrali odgovornim. U maloj zajednici osobu je ponekad moguće prepoznati čak i kada uklonimo ime. Objavljeni nalaz može nenamerno pojačati predrasude o čitavoj grupi. Učesnici mogu izdvojiti mnogo vremena, a da nikada ne saznaju šta je istraživanje pokazalo.

Zato treba unapred razmisliti ko će imati pristup podacima, kako će nalazi biti predstavljeni, šta će biti vraćeno zajednici i šta se događa kada se projekat završi. Posebno je važno da obećanja o mogućim promenama budu realna. Istraživanje ne sme postati još jedno iskustvo u kojem ljudi govore o svojim teškoćama, a zatim ostanu bez odgovora.

ZASTANI I RAZMISLI

Zamisli istraživanje koje je stručno besprekorno, objavljeno u uglednom časopisu i često citirano. Ljudi čiji su životi bili predmet istraživanja nikada nisu videli rezultate, niti su imali priliku da ih prokomentarišu. Da li je to istraživanje uspešno? Pre nego što odgovoriš, razmisli po kojim merilima uspeh procenjuje istraživač, a po kojim zajednica.

Dobro istraživanje ne mora uvek neposredno dovesti do promene. Međutim, mora biti jasno šta smo zaista saznali, šta još ne znamo i kakvu odgovornost imamo prema ljudima zahvaljujući kojima smo do tog saznanja došli.

9.1.11. Teorija promene – od pretpostavke do rezultata

Zamislimo da lokalna zajednica želi da smanji izostajanje učenika iz škole. Aktivnost „održati radionice o motivaciji“ još nije teorija promene. Najpre treba proveriti zašto učenici izostaju: zbog prevoza, osećaja nepripadanja, ekonomskih teškoća, konflikata ili drugih razloga. Tek zatim povezujemo aktivnosti sa očekivanim ishodima.

Ako je potvrđena prepreka nepouzdan prevoz, pretpostavka glasi: organizovan prevoz olakšaće redovne dolaske, a redovnije prisustvo povećati mogućnost praćenja nastave. Pratimo da li je prevoz korišćen, da li se broj izostanaka promenio i da li su se pojavile nove prepreke. Ako izostanci ostanu isti, treba preispitati pretpostavku, a ne automatski okriviti učenike.

Teorija promene čini vidljivom vezu između problema, pretpostavki, aktivnosti i očekivanih rezultata. Ona ne garantuje ishod, ali omogućava da plan menjamo na osnovu nalaza.

9.2. Evaluacija: šta tačno nazivamo uspehom?

U prethodnom delu videli smo kako se istraživačko pitanje pretvara u plan delovanja. Evaluacija postavlja sledeće pitanje: na osnovu čega možemo zaključiti da je delovanje bilo korisno? Održana aktivnost, zadovoljan učesnik i trajna promena nisu isti rezultat. Zato pre početka programa treba razjasniti šta želimo da pratimo, za koga i u kom vremenskom okviru.

9.2.1. Proces, neposredni rezultati i ishodi

Evaluacija procesa ispituje kako je program sproveden: da li je stigao do predviđenih učesnika, da li su aktivnosti održane i koje su se prepreke pojavile. Neposredni rezultati (outputs) opisuju ono što je program proizveo, poput broja organizovanih obuka ili obezbeđenih prevoza. Ishodi (outcomes) odnose se na promene kod učesnika ili u njihovim uslovima života, kao što su redovnije pohađanje obuke ili veća mogućnost zapošljavanja. Dugoročniji uticaj zahteva dodatno praćenje i oprez pri pripisivanju uzroka.

9.2.2. Šta merimo, kada i sa čim poredimo?

Pokazatelj je konkretan trag promene koji možemo pratiti. Za program obuke mladih to mogu biti prijave, dolasci, završetak obuke i kasnija upotreba stečenih veština. Podatak o stanju pre početka programa omogućava poređenje sa kasnijim stanjem. Kada postoji odgovarajuća uporedna grupa ili drugi uverljiv način ispitivanja alternativnih objašnjenja, lakše je proceniti koliko je promena povezana sa programom. Bez toga možemo govoriti o zabeleženoj promeni, ali ne i automatski o dokazanom učinku programa.

9.2.3. Za koga je program uspeo?

Prosečan rezultat može prikriti nejednakosti. Program može imati visoku stopu završavanja među onima koji su počeli, ali istovremeno ne dopreti do mladih koji žive

najdalje, nemaju prevoz ili se ne osećaju bezbedno. Zato je potrebno pratiti ne samo ukupan rezultat već i dostupnost, odustajanje i iskustva različitih grupa, uz zaštitu privatnosti i izbegavanje stigmatizujućih poređenja.

9.2.4. Kada očekivani rezultat izostane

Ako očekivana promena nije nastupila, to nije automatski dokaz da učesnici nisu bili motivisani. Možda pretpostavka o uzroku nije bila tačna, program nije sproveden kako je zamišljeno ili je intervenisala okolnost na koju nismo mogli da utičemo. Dobra evaluacija služi učenju i odgovornom prilagođavanju programa, a ne samo opravdavanju već potrošenih sredstava.

PRIMER IZ PRAKSE: OBUKA MLADIH ROMA

U ranije opisanom projektu potvrđeno je da su organizatori prepoznali prepreke i odgovorili organizovanjem prevoza, lokalnih koordinatora i razgovora sa roditeljima. To su podaci o načinu rada, ne dokaz dugoročnog uspeha. Da bismo govorili o ishodima, bili bi potrebni pouzdani podaci o prisustvu, završavanju obuke i kasnijim mogućnostima učesnika. Pošto ti podaci ovde nisu dostupni, rezultat ne treba izmišljati. Upravo ova razlika između sprovedene aktivnosti i dokazanog ishoda jeste osnovna lekcija evaluacije.

PITANJE ZA STUDENTE

Ako je na obuku prijavljeno 60 mladih, 40 je započelo obuku, a 30 završilo, koji pokazatelj govori o interesovanju, koji o pristupu, a koji o završavanju? Šta još morate saznati pre nego što program nazovete uspešnim? Brojevi u ovom pitanju su hipotetički.

9.3. Od nalaza do odgovorne odluke

Okvir za evaluaciju programa američkih Centara za kontrolu i prevenciju bolesti (Centers for Disease Control and Prevention – CDC; Kidder i saradnici, 2024) predstavlja šest koraka planiranja i sprovođenja evaluacije, uz stalno uključivanje zainteresovanih strana, unapređivanje pravičnosti i korišćenje stečenih saznanja. U evaluaciji je važno razlikovati sprovođenje programa od njegovih ishoda i mogućih dugoročnih efekata. Sama činjenica da je nakon programa nastupila očekivana promena ne dokazuje da ju je program izazvao. Za zaključivanje o uzročnom uticaju potrebno je razmotriti druga moguća objašnjenja i izabrati odgovarajući istraživački postupak.

9.3.1. Šest koraka evaluacije

Šest koraka obuhvata: procenu konteksta; opis programa; određivanje evaluacionih pitanja i istraživačkog plana; prikupljanje pouzdanih podataka; izvođenje i obrazlaganje zaključaka; i postupanje na osnovu nalaza. Saradnja sa zainteresovanim stranama, pravičnost i učenje iz rezultata važni su tokom čitavog procesa. Ovaj okvir potiče iz oblasti javnog zdravlja i ovde se koristi kao smernica za evaluaciju rada u zajednici.

Literatura za poglavlje 9

Kidder, D. P., Fierro, L. A., Luna, E., Salvaggio, H., McWhorter, A., Bowen, S.-A., Murphy-Hoefer, R., Thigpen, S., Alexander, D., Armstead, T. L., August, E., Bruce, D., Clarke, S. N., Davis, C., Downes, A., Gill, S., House, L. D., Kerzner, M., Kun, K., Mumford, K., Robin, L., . . . Young, K. (2024). CDC program evaluation framework, 2024. MMWR Recommendations and Reports, 73(6), 1–37. https://doi.org/10.15585/mmwr.rr7306a1

Pannard, M., Fadhlaoui, M., Chanial, C., Nicot, P., Becker, G., Pailhe, M., Alliaume, S., Seror, S., Pauchet, E., Pauchet, J., Pichat, F., Bogdani, R., Montagny, V., Desestret, V., & Duruisseaux, M. (2026). Co-constructing methodology as a power shift dynamic: Insights from a community-based research project on lung cancer treatment side effects. Methods in Psychology, 14, Article 100251. https://doi.org/10.1016/j.metip.2026.100251

Palinkas, L. A., Springgate, B., Cabassa, L. J., Shin, M., Garcia, S., Crabtree, B. F., & Tsui, J. (2025). Methods for community-engaged data collection and analysis in implementation research. Implementation Science Communications, 6, Article 38. https://doi.org/10.1186/s43058-025-00722-z

Javdani, S., Larsen, S. E., Allen, N. E., Blackburn, A. M., Griffin, B., & Rieger, A. (2023). Mixed methods in community psychology: A values-forward synthesis. American Journal of Community Psychology, 72(3–4), 355–365. https://doi.org/10.1002/ajcp.12703

10. A gde je tu psiholog? — Profesionalni identitet

Posle razmatranja zajednice, odnosa moći, prevencije i istraživanja, potrebno je vratiti se pitanju koje sve te teme povezuje: šta u takvom radu zapravo radi psiholog? Odgovor ne možemo pronaći samo u nazivu radnog mesta. Psiholog u zajednici može raditi u školi, ustanovi socijalne zaštite, zdravstvenoj službi, udruženju ili istraživačkoj organizaciji. Zajedničko tim različitim okruženjima nije mesto na kojem radi, nego način na koji razume povezanost pojedinca i društvenih okolnosti. Praksa psihologije u zajednici obuhvata istraživanje, razvoj i procenu programa, povezivanje organizacija, prevenciju i podršku zajedničkom delovanju (Viola i Kelly, 2019).

To ne znači da psiholog prestaje da bude stručnjak za psihičke procese. Naprotiv, njegova znanja ostaju važna, ali nisu dovoljna sama po sebi. Kada se teškoće pojavljuju u odnosima sa institucijama, u nedostupnosti usluga ili u nejednakim životnim uslovima, pitanje „šta treba promeniti kod pojedinca?“ mora biti dopunjeno pitanjem „šta treba promeniti u okruženju?“ Ekološko razumevanje problema, koje smo razmatrali ranije, ovde postaje osnov profesionalne odgovornosti (Trickett, 2009a).

10.1. Šezdeset godina razvoja: razlike, dodiri i međusobni uticaji

Razliku između kliničke psihologije i psihologije u zajednici ne možemo razumeti tako što ćemo današnje discipline meriti njihovim opisima iz 1965. godine. Taj datum je važan kao istorijsko polazište, ali ne i kao nepromenljiva granica između profesionalnih oblasti. U proteklih šest decenija obe su se razvijale, a menjali su se i njihovi međusobni odnosi.

Sredinom šezdesetih godina u Sjedinjenim Američkim Državama klinička psihologija bila je snažno usmerena na procenu, dijagnostiku i pružanje pomoći osobama sa već razvijenim teškoćama. Ipak, bilo bi netačno tvrditi da su svi klinički psiholozi radili isključivo u ordinacijama ili zanemarivali društvene okolnosti. Upravo su stručnjaci iz kliničke psihologije učestvovali u raspravama o drugačijim načinima zaštite mentalnog zdravlja. Konferencija u Svompskotu 1965. godine predstavljala je važnu prekretnicu u razvoju američke psihologije u zajednici, u vreme kada su se preispitivali institucionalni oblici zaštite mentalnog zdravlja, dostupnost pomoći i značaj prevencije (Tebes, 2016; Jenkins, 2016).

Pitanje koje je tada dobilo veću težinu nije bilo da li individualna pomoć treba da postoji, već da li je dovoljna. Ukoliko se stručna podrška pruža tek kada teškoće postanu izražene, šta ostaje izvan našeg vidokruga? Kako na mentalno zdravlje utiču uslovi stanovanja, siromaštvo, diskriminacija, škola, rad i dostupnost usluga? Ta pitanja nisu ukinula klinički rad, već su proširila prostor u kojem psihologija može da deluje.

Razvoj, međutim, nije bio pravolinijski. Jenkins (2016) pokazuje da su promene javnih politika, načina finansiranja i mogućnosti rada u službama mentalnog zdravlja tokom sedamdesetih i osamdesetih godina uticale na profesionalno usmeravanje kliničkih

psihologa i psihologa u zajednici. Psihologija u zajednici sve više se bavila društvenim promenama, organizacijama, zagovaranjem i međunarodnim perspektivama. Klinička psihologija razvijala se pod uticajem novih istraživanja, pristupa lečenju, organizacije zdravstvene zaštite i drugih društvenih okolnosti. Ne bi bilo opravdano sve te promene pripisati uticaju samo jedne discipline.

Istovremeno su postojale mogućnosti za saradnju i uzajamno učenje. Istraživanja i programi u zajednici otvarali su pitanja prevencije, dostupnosti usluga, iskustava korisnika i uticaja društvenog okruženja. Klinička istraživanja i praksa doprinosili su razumevanju psiholoških teškoća i razvijanju oblika podrške koji se mogu primenjivati i u programima u zajednici. Opravdano je, dakle, govoriti o povezanosti ovih oblasti, ali bi bilo preterano tvrditi da je jedna jednostavno preoblikovala drugu.

U sistematskom pregledu literature Caputo i saradnici (2020) utvrdili su brojne teorijske i praktične dodirne tačke između kliničke psihologije i psihologije u zajednici. Ipak, nisu pronašli dovoljno dokaza da se može govoriti o već uspostavljenoj, potpuno integrisanoj oblasti kliničke psihologije u zajednici. Ovaj zaključak je važan: približavanje ne znači nužno stapanje, kao što ni razlike ne podrazumevaju međusobnu isključivost.

Zato danas nije primereno reći da se klinička psihologija bavi pojedincem, a psihologija u zajednici društvom. Obe discipline mogu razmatrati odnos čoveka i okruženja, ali često polaze od različitih pitanja i deluju na različitim nivoima. Klinički psiholog može sa osobom koja doživljava anksioznost istraživati njene teškoće i mogućnosti podrške. Psiholog u zajednici može dodatno istražiti koliko je takva podrška dostupna stanovnicima određenog područja i koje prepreke otežavaju njeno korišćenje. Ova pitanja se dopunjuju, a ne isključuju.

Slična pitanja pojavljuju se i kada više učenika izostaje iz škole: uz individualne okolnosti potrebno je razmotriti i uslove školovanja. Na ovom primeru vratićemo se kasnije, kada budemo govorili o granicama profesionalne uloge (Trickett, 2009a).

U istorijskom razvoju ovih disciplina važno je, dakle, prepoznati i razlike i dodirne tačke. Njihova teorijska polazišta, istraživačka interesovanja i profesionalne prakse menjali su se tokom vremena, pa se njihov današnji odnos ne može opisati jednostavnom podelom. Pitanje više nije samo po čemu se razlikuju, već i šta jedna drugoj mogu doprineti u razumevanju čoveka i uslova u kojima živi.

10.2. Šta određuje profesionalnu ulogu?

Profesionalnu ulogu možemo jasnije razumeti ako postavimo pet praktičnih pitanja:

- **Gde radimo?**
- **Šta želimo da promenimo?**
- **Kako dolazimo do saznanja?**
- **Sa kim odlučujemo i sarađujemo?**
- **Na osnovu čega tumačimo problem?**

Ovo je pregledna organizacija pitanja za potrebe ove knjige, a ne posebna teorijska podela koju pripisujemo određenom autoru.

Mesto rada može biti ustanova ili samo naselje, ali rad u zajednici ne nastaje automatski izlaskom iz kancelarije. Cilj može biti smanjenje teškoća, sprečavanje njihovog nastanka ili poboljšanje uslova života. Metode se biraju prema pitanju koje istražujemo: razgovor, posmatranje, ispitivanje potreba, analiza dostupnih podataka, rad sa grupama ili procena programa. Saradnja podrazumeva odnos sa ljudima kojih se odluke tiču, a ne samo dogovor između stručnjaka. Teorijsko polazište traži da svaki nalaz razmotrimo u kontekstu porodice, organizacija, kulture i društvenih uslova.

Ova pitanja su povezana: dobar metod ne može nadoknaditi pogrešno postavljen cilj, niti dobro zamišljen program može uspeti ako zanemari iskustvo ljudi kojima je namenjen.

10.3. Stručnost bez prisvajanja tuđeg iskustva

Psiholog u zajednici može imati različite profesionalne uloge. Može biti istraživač, edukator, savetnik, učestvovati u razvoju i proceni programa ili pomagati različitim učesnicima da uspostave dijalog, prepoznaju zajedničke interese i dogovore se o mogućim rešenjima. Te uloge se često prepliću, ali svaka podrazumeva određene odgovornosti i granice.

Kada nastupa kao istraživač, psiholog mora jasno razlikovati prikupljene podatke od njihovog tumačenja i voditi računa o tome kako su podaci nastali, čija iskustva predstavljaju i šta na osnovu njih zaista može da zaključi. U savetodavnom radu mora poznavati granice svoje stručnosti i prepoznati situacije u kojima je potrebno uključiti druge stručnjake ili službe. Kada radi sa grupama, njegov zadatak može biti da olakša komunikaciju, podstakne učešće i pomogne članovima da razmotre različite mogućnosti. Pritom je važno da podrška grupnom procesu ne preraste u preuzimanje odluka koje pripadaju samim učesnicima. Raznovrsnost profesionalnih uloga, kao i

njihova povezanost sa organizacijama i društvenim sistemima, razmatra se u udžbeniku koji su uredili Jason i saradnici (2019).

Stručno i iskustveno znanje ne treba posmatrati kao suprotstavljene izvore saznanja. Psiholog može poznavati istraživačke metode, teorijske modele i načine procene programa, ali stanovnici jednog naselja poznaju okolnosti svog svakodnevnog života, prepreke sa kojima se suočavaju, odnose poverenja i neformalna pravila koja često nisu vidljiva nekome ko dolazi spolja. Na primer, stručnjak može na osnovu dostupnih podataka zaključiti da u određenom naselju postoji zdravstvena služba. Stanovnici, međutim, mogu ukazati na to da radno vreme, troškovi prevoza, jezičke prepreke ili prethodna negativna iskustva otežavaju njeno korišćenje. Postojanje usluge, dakle, ne znači nužno i njenu stvarnu dostupnost.

To ne znači da je svako iskustveno tumačenje automatski tačno, kao što ni stručna procena nije nepogrešiva. Različiti izvori saznanja mogu se dopunjavati, ali i dovoditi u pitanje. Zato je potrebno razgovarati, proveravati pretpostavke, upoređivati podatke i zajednički razmatrati moguća objašnjenja. Stručna odgovornost psihologa ne nestaje kada se odluke donose u saradnji sa zajednicom. Naprotiv, ona podrazumeva sposobnost da se sopstveno znanje koristi bez potcenjivanja znanja drugih.

Upravo se tu nalazi važna razlika između rada za ljude i rada sa ljudima. U prvom slučaju stručnjaci mogu sami definisati problem, odrediti ciljeve i ponuditi rešenje. U drugom slučaju ljudi na koje se odluke odnose imaju mogućnost da učestvuju u prepoznavanju problema, određivanju prioriteta i razmatranju načina delovanja. Takva saradnja ne podrazumeva da svi učesnici imaju isto znanje ili istu odgovornost, već da se njihova različita znanja i iskustva uzimaju ozbiljno.

10.4. Koje su kompetencije potrebne?

Društvo za istraživanje i delovanje u zajednici (Society for Community Research and Action, SCRA) usvojilo je 2012. godine okvir od osamnaest kompetencija za praktični rad u psihologiji u zajednici. Kompetencije su raspoređene u pet međusobno povezanih oblasti koje obuhvataju osnovna načela discipline, razvoj programa, jačanje kapaciteta zajednice, društvene promene i istraživanje. Njihova svrha je da jasnije pokažu koja znanja, veštine i profesionalni stavovi mogu biti potrebni psihologu koji radi sa zajednicama (Dalton i Wolfe, 2012; Wolfe, 2019).

Pet oblasti obuhvataju:

1. Osnovna načela rada. Ekološko razmišljanje, osnaživanje, sociokulturne i međukulturne kompetencije, uključivanje zajednice i partnerstvo, kao i etičku i refleksivnu praksu. Ova načela određuju kako psiholog pristupa problemu, razume različite perspektive i prepoznaje sopstvenu odgovornost.

2. Razvoj i vođenje programa. Planiranje, sprovođenje i održavanje programa u zajednici, prevenciju i unapređenje zdravlja. Nije dovoljno osmisliti program koji deluje korisno. Potrebno je razumeti kome je namenjen, kako će se sprovoditi i pod kojim uslovima može biti održiv.

3. Jačanje kapaciteta zajednice i organizacija. Razvoj vođstva i mentorstva, rad sa malim i velikim grupama, prepoznavanje i razvoj resursa, kao i savetodavni rad i organizacioni razvoj. Cilj nije samo da stručnjak pomogne u rešavanju trenutnog problema, već i da ljudi i organizacije razviju sposobnosti koje će im koristiti u budućnosti.

4. Društvene promene i delovanje u zajednici. Razvoj saradnje i koalicija, razvoj zajednice, organizovanje i zagovaranje, rad na javnim politikama, obrazovanje zajednice, širenje informacija i podizanje javne svesti. Ova oblast pokazuje da psiholog može doprineti promenama koje prevazilaze individualnu podršku i odnose se na uslove života, institucije i mogućnosti učešća građana.

5. Istraživanje u zajednici. Istraživanje zasnovano na partnerstvu sa zajednicom i procenu programa. Psiholog ne prikuplja podatke samo da bi opisao problem, već nastoji da zajedno sa učesnicima razume nalaze, proceni rezultate i doprinese donošenju bolje utemeljenih odluka.

Ovaj okvir nije uspostavljen kao standard za akreditaciju studijskih programa niti kao univerzalni propis koji određuje šta svaki psiholog mora podjednako dobro da radi. Razvijen je prvenstveno u američkom profesionalnom kontekstu, zbog čega njegovu primenu u drugim zemljama treba razmatrati u odnosu na lokalne potrebe, obrazovne sisteme i institucionalne okolnosti (Wolfe, 2019).

Njegova vrednost je pre svega u tome što omogućava da profesionalne kompetencije posmatramo sistematično. Psiholog može prepoznati oblasti u kojima već ima iskustva, one u kojima mu je potrebno dodatno obrazovanje i zadatke za koje je važna saradnja sa drugim stručnjacima. Poznavanje istraživačkih metoda, na primer, ne znači da psiholog automatski poseduje znanja potrebna za analizu javnih politika, organizovanje zajednice ili upravljanje složenim programima.

U praksi se ove kompetencije često prepliću. Istraživanje problema, saradnja sa porodicama i institucijama i procena mogućih rešenja zahtevaju različita znanja, što ćemo detaljnije prikazati u odeljku 10.7.

Profesionalna kompetentnost zato ne podrazumeva samo ono što psiholog ume samostalno da uradi. Ona uključuje i sposobnost da proceni šta ne zna, kada mu je potrebna dodatna podrška i sa kim treba da sarađuje. Ponekad je upravo odluka da se uključi pravnik, socijalni radnik, nastavnik ili drugi stručnjak pokazatelj profesionalne odgovornosti, a ne nedostatka kompetentnosti.

10.5. Refleksivnost i profesionalna odgovornost

Psiholog u zajednici ne posmatra ljude i njihove probleme iz položaja potpuno nezavisnog posmatrača. U profesionalni rad unosi svoje obrazovanje, znanje, vrednosti, životno iskustvo, društveni položaj i očekivanja. Sve to može uticati na pitanja koja postavlja, način na koji razume odgovore, izbor metoda i rešenja koja predlaže. Refleksivnost podrazumeva sposobnost da stručnjak prepozna te uticaje, kritički preispita sopstvene pretpostavke i razmotri kako njegov položaj utiče na odnose sa ljudima sa kojima radi.

Etička i refleksivna praksa izričito je uključena među osnovne kompetencije psihologije u zajednici. Prema okviru Društva za istraživanje i delovanje u zajednici (SCRA), ona obuhvata prepoznavanje etičkih pitanja u sopstvenom radu, razumevanje uticaja ličnih vrednosti i iskustava, kao i sposobnost da stručnjak sagleda prednosti i ograničenja sopstvene perspektive (Wolfe, 2019).

Zamislimo program podrške roditeljima u kojem stručnjaci unapred određuju vreme i mesto susreta. Program je osmišljen sa dobrom namerom, teme su relevantne, a stručnjaci imaju odgovarajuće znanje. Međutim, roditelji se ne odazivaju u očekivanom broju. Jedno moguće objašnjenje jeste da nisu dovoljno zainteresovani ili motivisani. Takav zaključak, ipak, ne bi trebalo donositi pre nego što proverimo i druge okolnosti.

Možda roditelji rade u smenama, nemaju kome da ostave decu, ne mogu da plate prevoz ili nisu dobili dovoljno jasne informacije o programu. Moguće je i da su ranije imali neprijatna iskustva sa institucijama, zbog čega im je potrebno više vremena da razviju poverenje. Nijednu od ovih pretpostavki ne možemo prihvatiti bez provere.

Refleksivno pitanje zato nije samo: „Zašto roditelji ne dolaze?“, već i: „Na osnovu čega smo pretpostavili da im odgovaraju vreme, mesto i način na koji smo organizovali program?“ Drugim rečima, stručnjak ne razmatra samo ponašanje učesnika, već i sopstvene odluke koje su mogle doprineti nastaloj situaciji.

Ovaj primer ne znači da motivacija roditelja nije važna. On pokazuje da se objašnjenje ne sme zaustaviti na prvoj pretpostavci, naročito kada ona odgovornost za neuspeh programa pripisuje isključivo ljudima kojima je program namenjen.

Refleksivnost nije odustajanje od profesionalnog znanja, niti znači da stručnjak mora stalno sumnjati u svaku svoju odluku. Ona podrazumeva spremnost da svoj stav obrazloži, proveri ga u odnosu na dostupne podatke i promeni kada za to postoje opravdani razlozi. Profesionalna sigurnost ne proizlazi iz uverenja da smo uvek u pravu, već i iz sposobnosti da prepoznamo kada naše razumevanje situacije nije dovoljno.

Posebno je važna kada psiholog ima veću institucionalnu moć od ljudi sa kojima radi. Stručnjak može raspolagati informacijama, imati pristup resursima ili učestvovati u donošenju odluka koje neposredno utiču na druge. U takvim okolnostima potrebno je razlikovati savet od naloga, zajedničko odlučivanje od formalnog pristanka i podršku od postupaka kojima se drugima ograničava mogućnost izbora.

Refleksivna praksa zato nije samo pitanje ličnog preispitivanja. Ona ima i etičku dimenziju, jer nas podseća da način na koji koristimo stručno znanje može proširiti, ali i ograničiti prostor za učešće drugih ljudi.

10.6. Profesionalni identitet kao odgovornost koja se razvija

Profesionalni identitet ne završava se sticanjem diplome. On se razvija kroz praksu, dodatno obrazovanje, saradnju sa drugim stručnjacima i susrete sa situacijama koje dovode u pitanje naša ranija objašnjenja. Znanje stečeno tokom obrazovanja predstavlja važnu osnovu, ali se njegova vrednost pokazuje i kroz sposobnost da ga primenimo u različitim okolnostima, prepoznamo njegova ograničenja i nastavimo da učimo.

Neko će u psihologiju u zajednici ući kroz rad u školi, neko kroz istraživanje, prevenciju, zdravstvenu zaštitu ili rad u udruženju. Ti profesionalni putevi mogu biti veoma različiti, ali nijedan sam po sebi ne garantuje da će rad biti u skladu sa načelima discipline. Psiholog može raditi u zajednici, a da pritom ne uključuje njene članove u donošenje odluka. Može, takođe, raditi unutar institucije i svojim delovanjem doprinositi većem učešću građana, boljoj dostupnosti usluga ili promenama u načinu na koji institucija odgovara na potrebe ljudi.

Zato profesionalni identitet psihologa u zajednici ne određuje samo mesto zaposlenja ili naziv radnog mesta. Važno je kako stručnjak razume problem, na kojim podacima zasniva svoje zaključke, kako koristi profesionalnu moć i koliko prostora ostavlja ljudima da učestvuju u odlukama koje ih se tiču.

Razvoj profesionalnog identiteta podrazumeva i prihvatanje činjenice da stručnjak ne može imati odgovor na svako pitanje. Nekada će biti potrebno dodatno istraživanje, nekada saradnja sa drugim profesijama, a nekada će najvažnije biti saslušati ljude koji određenu situaciju poznaju iz neposrednog iskustva. Takva otvorenost ne umanjuje značaj stručnog znanja, već omogućava njegovu odgovorniju primenu.

Na kraju se možemo vratiti pitanju iz naslova ovog poglavlja: Gde je tu psiholog?

Tamo gde njegovo znanje pomaže da bolje razumemo i čoveka i okolnosti u kojima živi. Tamo gde se teškoće ne pripisuju olako pojedincu, već se ispituju i odnosi, institucije i društveni uslovi koji mogu doprinositi njihovom nastanku ili održavanju. Tamo gde se stručna odgovornost ne poistovećuje sa pravom da se odlučuje umesto drugih.

Ponekad će psiholog voditi istraživanje, razvijati program ili učestvovati u njegovoj proceni. Ponekad će njegov najvažniji doprinos biti da poveže ljude koji do tada nisu

sarađivali, pomogne da se različite perspektive bolje razumeju ili ukaže na mogućnosti koje su ostale neprepoznate.

U svim tim ulogama ostaje isto osnovno pitanje: da li naše znanje doprinosi tome da ljudi bolje razumeju svoju situaciju i imaju više mogućnosti da utiču na uslove sopstvenog života?

To je istovremeno pitanje profesionalne kompetentnosti, etičke odgovornosti i načina na koji razumemo svrhu psihologije u zajednici.

10.7. Granice stručne uloge: odgovornost nije isto što i svemoć

Psiholog u zajednici ne mora, niti može, da preuzme sve uloge u jednom projektu. Njegova profesionalna odgovornost podrazumeva jasno određivanje zadataka, rad u granicama sopstvenih kompetencija, zaštitu poverljivih podataka, prepoznavanje mogućih rizika i blagovremeno uključivanje drugih stručnjaka kada je to potrebno. U praksi se problemi retko pojavljuju tako da pripadaju isključivo jednoj profesiji. Pitanje mentalnog zdravlja može biti povezano sa uslovima stanovanja, porodičnim odnosima, pravnim položajem ili dostupnošću socijalne zaštite. Psiholog može doprineti razumevanju takve situacije, ali to ne znači da je stručan da samostalno rešava sva pitanja koja se u njoj pojavljuju.

Kada se tokom rada pojavi pravno pitanje, medicinski problem ili potreba za socijalnom zaštitom, uključivanje odgovarajućih stručnjaka i službi predstavlja deo odgovornog postupanja. Važno je pritom da učesnici razumeju ko je za šta nadležan, kome mogu da se obrate i koje informacije se mogu razmenjivati, uz poštovanje poverljivosti i važećih propisa. Saradnja ne znači prenošenje odgovornosti sa jedne profesije na drugu, već povezivanje različitih znanja i nadležnosti radi potpunijeg razumevanja problema.

Posebnu pažnju zahteva razlika između predstavljanja zajednice i saradnje sa njenim članovima. Zajednica nije jedinstvena grupa u kojoj svi imaju iste potrebe, interese i mišljenja. Čak i kada njeni članovi dele određene životne okolnosti, mogu se razlikovati u tome kako razumeju problem i kakva rešenja smatraju prihvatljivim. Psiholog zato ne može pretpostaviti da jedna osoba, predstavnik organizacije ili najglasniji učesnik govori u ime svih.

Njegova uloga može biti da omogući da se čuju različita iskustva, da pomogne u organizovanju razgovora i da ukaže na perspektive koje su ostale zanemarene. Međutim, on ne može samostalno odlučiti ko ima pravo da predstavlja zajednicu, niti stručnom procenom zameniti odluke koje pripadaju njenim članovima ili nadležnim institucijama. U partnerskom radu posebno je važno razmotriti ko učestvuje, ko ima pristup informacijama i koliko različiti učesnici zaista mogu da utiču na odluke. Ova pitanja odgovaraju načelima uključivanja zajednice i partnerstva, koja naglašavaju značaj različitih perspektiva i raspodele uticaja u zajedničkom radu (Israel i saradnici, 1998; Dalton i Wolfe, 2012).

Zamislimo da škola zatraži od psihologa da pomogne u rešavanju učestalih izostanaka učenika, uz objašnjenje da je potrebno „povećati motivaciju roditelja“. Takav zahtev već sadrži pretpostavku o uzroku problema: roditelji nisu dovoljno motivisani da obezbede redovno pohađanje nastave. Psiholog, međutim, ne bi trebalo da prihvati tu pretpostavku kao utvrđenu činjenicu.

Pre nego što predloži intervenciju, potrebno je da proveri podatke o izostancima, utvrdi kada i kod kojih učenika se oni najčešće pojavljuju i razgovara sa učenicima, roditeljima i predstavnicima škole. Može se pokazati da deo izostanaka jeste povezan sa porodičnim okolnostima, ali i da pojedini učenici imaju teškoće sa prevozom, da raspored nastave nije usklađen sa dostupnim prevoznim linijama ili da postoje problemi u odnosima sa vršnjacima. Nijedno od ovih objašnjenja ne treba prihvatiti unapred, već ih je potrebno proveriti.

Ukoliko se utvrdi da je nepouzdan prevoz značajna prepreka redovnom pohađanju nastave, psiholog može dokumentovati problem, prikazati njegove posledice, pomoći u povezivanju škole, roditelja i nadležnih službi i učestvovati u razmatranju mogućih rešenja. Može doprineti i proceni njihove primene, na primer praćenjem promena u učestalosti izostanaka nakon što se prevoz poboljša.

Ne može, međutim, samostalno obećati organizovanje prevoza, odlučivati o raspodeli javnih sredstava niti odgovornost nadležnih institucija preneti na roditelje. Takve odluke pripadaju onima koji imaju odgovarajuća ovlašćenja i obaveze.

U ovom primeru granice profesionalne uloge nisu prepreka delovanju. Naprotiv, one omogućavaju da se odgovornost jasnije raspodeli. Psiholog zna šta može da istraži, objasni i predloži, roditelji i učenici imaju priliku da iznesu svoja iskustva, a institucije moraju preuzeti odgovornost za odluke koje su u njihovoj nadležnosti.

Odgovoran rad u zajednici ne meri se time koliko je zadataka psiholog preuzeo, već i time koliko je doprineo da problem bude pravilno razumljen, da odgovornosti budu jasne i da predložena rešenja zaista odgovaraju potrebama ljudi.

Pitanja za razmišljanje

- Koje biste podatke o izostancima učenika prikupili pre nego što predložite rešenje?
- **Šta biste želeli da saznate od učenika, a šta od njihovih roditelja?**
- **Koje biste informacije zatražili od škole i drugih nadležnih službi?**
- Kako biste razlikovali utvrđene činjenice od pretpostavki o uzrocima izostajanja?
- Koje aktivnosti psiholog može samostalno da sprovede, a za koje je potrebna saradnja sa drugim stručnjacima i institucijama?

- Kako biste proverili da li je predloženo rešenje doprinelo redovnijem pohađanju nastave?

Literatura za poglavlje 10

Wolfe, S. M. (2019). Practice competencies. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien i K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/practice-competencies/

Society for Community Research and Action (SCRA). (bez datuma). Competencies for Community Psychology Practice. Dostavljena kopija stranice sa svih 18 kompetencija; sadrži bibliografski navod Dalton i Wolfe (2012), 7–13. [Primarni izvor za sadržaj kompetencija, ne za tačan opseg stranica izvornog članka.]

Dalton, J., & Wolfe, S. M. (2012). Joint column: Education connection and the community practitioner: Competencies for community psychology practice. The Community Psychologist, 45(4), 7–14.

Trickett, E. J. (2009a). Community psychology: Individuals and interventions in community context. Annual Review of Psychology, 60, 395–419. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163517

Jenkins, R. A. (2016). Clinical Community Psychology: Reflections on the Decades Following Swampscott. American Journal of Community Psychology, 58(3–4), 269–275. https://doi.org/10.1002/ajcp.12040

Tebes, J. K. (2016). Reflections on the Future of Community Psychology from the Generations after Swampscott: A Commentary and Introduction to the Special Issue. American Journal of Community Psychology, 58(3–4), 229–238. https://doi.org/10.1002/ajcp.12110

Caputo, A., Giacchetta, A., Langher, V. i Tomai, M. (2020). Towards a community clinical psychology? Insights from a systematic review of peer-reviewed literature. Community Psychology in Global Perspective, 6(2/1), 128–143. https://doi.org/10.1285/i24212113v6i2-1p128

Kelly, A., & Viola, J. (2019). Who we are. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien i K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/who-we-are/

Israel, B. A., Schulz, A. J., Parker, E. A., & Becker, A. B. (1998). Review of community-based research: Assessing partnership approaches to improve public health. Annual Review of Public Health, 19, 173–202. https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.19.1.173

11. Šta nas drži kada postane teško? — socijalna podrška, suočavanje i rezilijentnost

Kada se ljudi suoče sa teškim životnim okolnostima, njihove mogućnosti da na njih odgovore mogu se značajno razlikovati. Dve osobe mogu izgubiti posao, a ipak se naći u veoma različitim situacijama. Jedna može računati na podršku porodice, prijatelja, dostupnu zdravstvenu zaštitu i privremenu finansijsku pomoć. Druga možda nema kome da se obrati, suočava se sa nesigurnim uslovima stanovanja ili ne zna koja joj prava pripadaju. Razlike ne proizlaze samo iz ličnih osobina i sposobnosti: na njih utiču i društveni odnosi, ekonomske okolnosti i dostupnost resursa.

Psihologija u zajednici zato pita ne samo kako se čovek suočava sa teškoćom već i šta mu je u okruženju dostupno, šta mu nedostaje i koje prepreke zajednica ili institucije mogu da uklone. Ovakav pristup ne umanjuje ličnu odgovornost, nego odbija da odgovornost za sve ishode pripiše samo pojedincu (Levine, Perkins i Perkins, 2005; Trickett, 2009a).

11.1. Šta znači suočavanje sa teškoćama?

Suočavanje sa teškoćama obuhvata misaone i praktične napore koje osoba ulaže kako bi odgovorila na situacije koje doživljava kao zahtevne ili kao one koje prevazilaze njene trenutne mogućnosti. Ti napori mogu biti usmereni na rešavanje problema, razumevanje okolnosti, traženje podrške ili ublažavanje emocionalnog opterećenja. Lazarus i Folkman (1984) suočavanje posmatraju kao proces koji se menja u zavisnosti od načina na koji osoba procenjuje situaciju i sopstvene mogućnosti da na nju odgovori.

Različite situacije zahtevaju različite načine suočavanja. Kada osoba može da utiče na okolnosti, korisno je usmeriti napore na rešavanje problema. Kada su mogućnosti promene ograničene, važnije može postati pronalaženje načina da se podnesu neizvesnost, gubitak ili emocionalno opterećenje. Nijedna strategija nije podjednako delotvorna u svim okolnostima, a njena korisnost zavisi od zahteva situacije i mogućnosti kojima osoba raspolaže.

Međutim, mogućnosti suočavanja nisu određene samo individualnim sposobnostima. Savet da osoba potraži pomoć ima ograničenu vrednost ukoliko u njenom okruženju ne postoje dostupne službe, ukoliko nema prevoz, potrebne informacije ili nekoga kome može da veruje. Ono što na prvi pogled izgleda kao individualni izbor često je povezano sa materijalnim, socijalnim i institucionalnim uslovima života.

Iz perspektive psihologije u zajednici, zato nije dovoljno procenjivati kako se pojedinac suočava sa teškoćama. Potrebno je razumeti i kakve su mu mogućnosti zaista dostupne, koje prepreke ograničavaju njegov izbor i šta zajednica može učiniti da te mogućnosti proširi.

11.2. Socijalna podrška: više od broja ljudi oko nas

Socijalna podrška obuhvata različite oblike pomoći koje osoba može dobiti kroz odnose sa drugim ljudima. Ona može biti emocionalna, kada neko pruža razumevanje, prihvatanje i osećaj bliskosti; praktična, kada pomaže u svakodnevnim obavezama; informativna, kada omogućava pristup korisnim informacijama i savetima; i podrška kroz procenu, kada povratne informacije drugih pomažu osobi da bolje razume sopstvenu situaciju i mogućnosti delovanja (House, 1981).

Pri tome je važno razlikovati broj socijalnih kontakata od doživljaja da se na nekoga zaista možemo osloniti. Osoba može biti okružena ljudima, a ipak se osećati usamljeno ili bez podrške. S druge strane, i mali broj pouzdanih odnosa može predstavljati značajan izvor sigurnosti.

Podrška nije uvek jednostavna niti nužno korisna. Pomoć praćena ponižavanjem, pritiskom ili ograničavanjem prava na odlučivanje može predstavljati dodatno opterećenje. Takođe, od osobe koja se i sama suočava sa velikim teškoćama ne možemo neograničeno očekivati da bude oslonac drugima. Kvalitet odnosa, uzajamnost, poštovanje ličnih granica i način pružanja pomoći važni su koliko i njena dostupnost.

Cohen i Wills (1985) razlikuju dva modela kojima se objašnjava povezanost socijalne podrške i blagostanja. Prema modelu direktnog efekta, socijalna uključenost može biti povezana sa povoljnijim zdravstvenim i psihološkim ishodima nezavisno od prisustva stresnih okolnosti. Prema modelu ublažavanja stresa (buffering model), podrška može imati posebno važnu zaštitnu ulogu kada se osoba suočava sa stresom, naročito ako je dostupna pomoć primerena njenim potrebama. Autori nalaze dokaze koji podržavaju oba modela, uz naglašavanje razlika između procesa koje oni opisuju. To, međutim, ne znači da socijalna podrška uvek može otkloniti teškoće ili sprečiti njihove posledice.

U zajednici se podrška ne ostvaruje samo kroz porodicu, prijateljstva i druge bliske odnose. Važnu ulogu mogu imati susedske mreže, škole, udruženja, službe socijalne zaštite, zdravstvene ustanove i druge organizacije. Ipak, samo postojanje određene usluge ne znači da je ona svima podjednako dostupna. Radno vreme, troškovi, udaljenost, jezičke prepreke, fizička pristupačnost i prethodna iskustva sa institucijama mogu značajno uticati na mogućnost korišćenja pomoći.

Zbog toga socijalnu podršku u psihologiji u zajednici ne posmatramo isključivo kao osobinu međuljudskih odnosa, već i kao pitanje organizacije društvenih resursa i njihove stvarne dostupnosti. Nije dovoljno da pomoć postoji; važno je da ljudi mogu da joj pristupe, da je koriste bez ponižavanja i da pri tome zadrže pravo da odlučuju o sopstvenom životu.

Uzajamna pomoć i stručna podrška nisu isto

Uzajamna pomoć nastaje kada ljudi sa sličnim iskustvima, teškoćama ili potrebama jedni drugima pružaju razumevanje, razmenjuju informacije i dele praktična iskustva. U grupi roditelja dece sa smetnjama u razvoju, na primer, članovi mogu razgovarati o iskustvima sa ustanovama, načinima rešavanja svakodnevnih problema i teškoćama sa kojima se suočavaju. Takva podrška može doprineti osećaju pripadnosti i smanjiti doživljaj usamljenosti. Njena posebna vrednost proizlazi iz iskustvenog znanja, uzajamnog razumevanja i ravnopravnosti učesnika.

Stručna podrška ima drugačiju ulogu i odgovornost. Ona se zasniva na profesionalnim znanjima i kompetencijama, etičkim načelima i jasno određenim granicama rada. Za razliku od uzajamne pomoći, stručni odnos podrazumeva posebnu odgovornost profesionalca za kvalitet i primerenost pružene usluge.

Ova dva oblika podrške ne treba posmatrati kao međusobno zamenljiva, ali ni kao suprotstavljena. Dobro organizovana zajednica može omogućiti njihovo povezivanje i dopunjavanje. Pri tome je važno poštovati potrebe, izbor i samostalnost osoba kojima je podrška namenjena.

11.3. Rezilijentnost pojedinca i rezilijentnost zajednice

Rezilijentnost se odnosi na mogućnost prilagođavanja i održavanja ili ponovnog uspostavljanja funkcionisanja u okolnostima značajnih teškoća, gubitaka ili drugih nepovoljnih iskustava. Ona ne predstavlja nepromenljivu osobinu pojedinca, već proces koji zavisi od međusobnog delovanja ličnih mogućnosti, životnih iskustava, dostupne podrške i uslova okruženja (Masten, 2014; Southwick i saradnici, 2014).

Individualna rezilijentnost ne znači da osoba ne oseća tugu, strah ili nesigurnost, niti podrazumeva obavezan povratak na prethodni način života. Nakon teškog iskustva, čovek može postepeno pronalaziti nove načine funkcionisanja, uspostavljati odnose, učestvovati u svakodnevnim aktivnostima i donositi odluke u skladu sa promenjenim okolnostima. Pri tome oporavak ne mora biti pravolinijski, a potreba za podrškom ne predstavlja odsustvo rezilijentnosti.

Rezilijentnost zajednice ne može se razumeti kao jednostavan zbir sposobnosti njenih članova da se nose sa teškoćama. Ona obuhvata i mogućnosti zajednice da koristi postojeće resurse, organizuje zajedničko delovanje, održava važne funkcije i prilagođava se promenjenim okolnostima.

Norris i saradnici (2008) rezilijentnost zajednice objašnjavaju kao proces u kojem se mreža prilagodljivih kapaciteta povezuje sa uspešnim prilagođavanjem nakon ozbiljnih poremećaja ili nedaća. U svom teorijskom okviru izdvajaju četiri međusobno povezane grupe kapaciteta: ekonomski razvoj, socijalni kapital, informacije i komunikaciju i

kompetentnost zajednice. Ishode prilagođavanja povezuju sa dobrobiti stanovništva, uključujući mentalno zdravlje, svakodnevno funkcionisanje i kvalitet života.

Ovaj okvir posebno je značajan za razumevanje pripremljenosti zajednica za katastrofe i njihovog oporavka. Ipak, prisustvo navedenih kapaciteta ne znači da će svaka zajednica ostvariti podjednako uspešan oporavak. Važno je i kako su resursi raspoređeni, ko ima mogućnost da ih koristi i čije potrebe ostaju zanemarene.

Zamislimo naselje pogođeno velikom poplavom. Pomoć pojedincima je neophodna, ali oporavak zavisi i od pouzdanih informacija, mogućnosti evakuacije, pristupa zdravstvenoj zaštiti, međusobne pomoći, rada lokalnih službi i uključivanja stanovnika u odluke o obnovi. Ukoliko se nakon krize obnove isti uslovi koji su stanovništvo činili ranjivim, povratak na prethodno stanje ne mora predstavljati dovoljan cilj. Oporavak može biti i prilika za stvaranje sigurnijih i pravednijih uslova života.

11.4. Kada podrška izostane: nevidljive prepreke

Nisu sve zajednice jednako povezane, niti pripadnost zajednici sama po sebi garantuje podršku i zaštitu. U nekim sredinama postoje snažne porodične i susedske veze, ali je pristup stručnim službama ograničen. U drugim sredinama ustanove postoje, ali ljudi nemaju dovoljno informacija o njihovom radu ili nemaju poverenja u njih.

Podrška može biti uslovljena i očekivanjima sredine. Ponekad osoba može računati na pomoć samo ukoliko prihvata određena pravila ponašanja, porodične odluke ili društvene norme. U takvim okolnostima pomoć može istovremeno predstavljati izvor sigurnosti i ograničavati slobodu odlučivanja.

Zato je pri proceni socijalne podrške važno postaviti pitanja koja prevazilaze samo njeno postojanje. Nije dovoljno pitati osobu ko joj pomaže. Potrebno je razumeti kakvu pomoć dobija, pod kojim uslovima, da li može da je prihvati bez straha ili poniženja i koliko slobode ima da odlučuje o sopstvenom životu.

Ovakav pristup povezuje socijalnu podršku sa ljudskim pravima, odnosima moći i odgovornošću institucija. Podrška nije istinski dostupna samo zato što je formalno ponuđena. Važno je da ljudi imaju stvarnu mogućnost da je koriste, bez dodatnog ugrožavanja dostojanstva i samostalnosti.

Primer koji se pamti: „Jedi, jedi, pa makar na silu“

U jednoj kratkoj šaljivoj sceni koja kruži društvenim mrežama čovek koji prosi stoji na ulici, pruža ruku prolazniku i kaže: „Ništa nisam jeo ceo dan.“ Prolaznik mu odgovara: „Jedi, jedi, pa makar na silu!“

Scena je na prvi pogled komična, ali upravo u tom nesporazumu krije se važna poruka. Čovek nije rekao da nema apetit ili da ne želi da jede. Rekao je da nije jeo. Prolaznik

njegov problem tumači kao pitanje volje, ne razmišljajući o tome da možda nema novca da kupi hranu.

Sličan nesporazum nastaje kada nekome savetujemo da potraži stručnu pomoć, a ne proverimo da li mu je dostupna, ili kada preporučujemo promenu svakodnevnih navika ne poznajući uslove u kojima osoba živi.

Savet sam po sebi može biti razuman, ali to ne znači da je i ostvariv. Između onoga što bi čovek mogao da uradi i onoga što mu okolnosti zaista omogućavaju ponekad postoji velika razlika.

Zato psihologija u zajednici ne postavlja samo pitanje šta čovek treba da uradi, već i šta mu je potrebno da bi to mogao da uradi.

11.5. Šta psiholog može da uradi?

Psiholog može pomoći osobi da prepozna postojeće izvore podrške, sopstvene mogućnosti i načine suočavanja sa teškoćama. Međutim, njegov rad ne mora se ograničiti na individualnu podršku. U saradnji sa članovima zajednice, drugim stručnjacima i institucijama može učestvovati u prepoznavanju nedostataka u postojećim mrežama podrške, razvoju preventivnih programa, povezivanju službi i unapređenju dostupnosti informacija i usluga.

Posebno je važno utvrditi ko ostaje izvan sistema podrške i zbog čega. To mogu biti ljudi koji nemaju dovoljno informacija, suočavaju se sa jezičkim ili finansijskim preprekama, žive daleko od dostupnih službi ili su zbog prethodnih iskustava izgubili poverenje u institucije. Razumevanje ovih prepreka omogućava da se podrška ne prilagođava samo onima koji već mogu da je koriste, već i potrebama ljudi do kojih postojeći programi ne dopiru.

Pri tome je neophodno razlikovati pružanje podrške od preuzimanja kontrole nad odlukama drugih. Zadatak psihologa nije da trajno postane jedini oslonac pojedincu ili zajednici, već da doprinese razvoju uslova u kojima ljudi mogu samostalnije da odlučuju, učestvuju i deluju. Takav pristup podrazumeva saradnju, poštovanje iskustava članova zajednice i odgovornost za posledice stručnog delovanja.

Održiva podrška ne može se zasnivati isključivo na dobroj volji i angažovanju pojedinaca. Ona zahteva pouzdane odnose, odgovarajuću organizaciju, dostupne resurse i institucije koje preuzimaju odgovornost za usluge koje pružaju.

11.6. Zajednice u različitim društvenim okolnostima

Načini na koje ljudi razumeju, traže i pružaju podršku razlikuju se među zajednicama. Porodični odnosi, lokalne institucije, istorija društvenih nejednakosti, kulturna očekivanja i dostupnost javnih usluga utiču na to šta se smatra pomoći, kome se ljudi obraćaju i kakvu podršku mogu da prihvate.

Zbog toga pristup koji se pokazao korisnim u jednoj sredini ne mora biti podjednako delotvoran u drugoj. Programi podrške moraju se razmatrati u odnosu na konkretne društvene i kulturne okolnosti, postojeće resurse i iskustva stanovništva. Ovakvo razumevanje proizlazi iz kontekstualnog i ekološkog pristupa psihologije u zajednici, koji naglašava da se ljudsko ponašanje i delovanje institucija ne mogu posmatrati odvojeno od okruženja u kojem nastaju (Trickett, 1996, 2009a).

Poštovanje lokalnog konteksta, međutim, ne znači da svaku postojeću praksu treba prihvatiti kao opravdanu. Potrebno je uvažavati iskustva i znanja članova zajednice, ali istovremeno procenjivati posledice određenih postupaka i njihovu usklađenost sa ljudskim pravima. Kulturne razlike ne mogu biti opravdanje za diskriminaciju, nasilje ili uskraćivanje pristupa potrebnoj pomoći.

Razumevanje konteksta zato zahteva istovremenu otvorenost prema različitim načinima života i kritičko preispitivanje uslova koji ograničavaju mogućnosti pojedinaca i grupa.

Primer za razmišljanje

U jednom mestu otvorena je besplatna služba psihološke podrške. Nakon šest meseci pokazalo se da njene usluge koristi veoma mali broj stanovnika. Organizatori zaključuju da ljudi nisu zainteresovani za psihološku pomoć.

Međutim, pre donošenja takvog zaključka potrebno je ispitati više mogućih objašnjenja. Da li stanovnici znaju da služba postoji? Da li razumeju kakvu pomoć mogu da dobiju? Imaju li poverenja u stručnjake i instituciju koja pruža uslugu? Mogu li da dođu u predviđeno radno vreme? Postoje li jezičke, fizičke ili druge prepreke? Da li se osećaju sigurno kada traže pomoć i mogu li računati na poverljivost razgovora?

Važno je razmotriti i da li su stanovnici imali priliku da učestvuju u osmišljavanju usluge. Njihovo iskustvo moglo bi pomoći da se bolje razumeju potrebe zajednice i prilagodi način pružanja podrške.

Ovaj primer pokazuje da mali broj korisnika ne mora značiti odsustvo potrebe. Ponekad je potrebno promeniti način na koji je podrška organizovana, umesto zaključiti da ljudi ne žele da je koriste.

11.7. Kada govor o otpornosti prikrije odgovornost sistema

Rezilijentnost je važna za razumevanje načina na koje se pojedinci i zajednice suočavaju sa teškoćama. Međutim, ona ne sme postati zahtev da ljudi neprestano podnose okolnosti koje bi odgovornim društvenim delovanjem mogle biti sprečene ili ublažene.

Ukoliko se od stanovnika naselja nakon svake poplave očekuje da pokažu snagu, prilagodljivost i spremnost da ponovo izgrade svoje živote, a istovremeno se ne ulaže u zaštitu od poplava, sisteme ranog upozoravanja i dostupne službe, isticanje njihove otpornosti može prikriti institucionalne propuste. Sposobnost ljudi da se organizuju i

pomažu jedni drugima ne oslobađa institucije odgovornosti za bezbednost i zaštitu stanovništva.

Zato je korisno razlikovati tri nivoa odgovornosti: ono što pojedinac može da učini u postojećim okolnostima, ono što članovi zajednice mogu zajednički da organizuju i ono što su nadležne institucije dužne da obezbede. Ovi nivoi mogu se međusobno dopunjavati, ali jedan ne može trajno zameniti drugi.

Posebno je važno prepoznati granice uzajamne pomoći. Čak i dobro organizovane mreže podrške mogu vremenom oslabiti ukoliko se neprestano oslanjaju na neplaćeni rad, raspoloživost i odgovornost istih ljudi. Održavanje takvih mreža zahteva resurse, koordinaciju i odgovarajuću institucionalnu podršku.

Primer za analizu

U jednoj opštini otvorena je telefonska linija za podršku starijim stanovnicima tokom letnjih vrućina. Volonteri redovno pozivaju korisnike, razgovaraju sa njima, proveravaju kako se osećaju i nastoje da prepoznaju njihove potrebe.

Međutim, neki korisnici nemaju dovoljno rashlađen prostor, mogućnost bezbednog prevoza ili odgovarajući pristup zdravstvenoj zaštiti. Telefonski razgovori mogu doprineti smanjenju usamljenosti, pružanju informacija i ranom prepoznavanju teškoća, ali sami po sebi ne mogu rešiti materijalne i infrastrukturne probleme.

Zbog toga procena uspešnosti programa ne bi trebalo da obuhvati samo broj poziva, redovnost kontakata i zadovoljstvo korisnika. Potrebno je ispitati i da li su prepoznate potrebe prosleđene nadležnim službama, da li je usledila odgovarajuća reakcija i da li je pomoć zaista stigla do onih kojima je potrebna.

Ovaj primer je ilustrativan i ne predstavlja opis konkretnog evaluiranog programa. Njegova svrha je da pokaže razliku između pružanja neposredne podrške i stvaranja uslova za dugoročnu zaštitu stanovništva.

Za diskusiju

Kada pozivanje na rezilijentnost doprinosi osnaživanju pojedinaca i zajednica, a kada postaje način da se odgovornost za društvene probleme prebaci na one koji ih trpe? Kako bismo tu razliku mogli prepoznati prilikom planiranja i evaluacije konkretnog programa?

Literatura za poglavlje 11

Levine, M., Perkins, D. D. i Perkins, D. V. (2005). Principles of Community Psychology: Perspectives and Applications (3. izd.). Oxford University Press.

Cohen, S. i Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. Psychological Bulletin, 98(2), 310–357. https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F. i Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. American Journal of Community Psychology, 41, 127–150. https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6

Trickett, E. J. (1996). A Future for Community Psychology: The Contexts of Diversity and the Diversity of Contexts. American Journal of Community Psychology, 24(2), 209–234.

Trickett, E. J. (2009a). Community Psychology: Individuals and Interventions in Community Context. Annual Review of Psychology, 60, 395–419. DOI: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163517.

12. Povratak na mapu — od razumevanja do odgovorne promene

Na početku ovog priručnika mapa je poslužila kao poziv da iza pojedinačnog problema pokušamo da vidimo širu sliku. Sada, nakon što smo upoznali različite perspektive psihologije u zajednici, možemo da joj se vratimo sa više znanja, ali i sa drugačijim pitanjima. Ne zanima nas samo gde se nešto nalazi na mapi, već kako su njeni delovi povezani, šta ostaje nevidljivo i ko ima mogućnost da utiče na promenu.

Mapa nije gotov odgovor, već pomagalo za razmišljanje. Nijedna mapa ne može obuhvatiti sve odnose, iskustva, resurse i prepreke koji oblikuju život jedne zajednice. Ona uvek predstavlja određeni izbor onoga što smatramo važnim. Zato je ne treba prihvatati kao nepromenljivu šemu, već kao polazište koje možemo dopunjavati, preispitivati i menjati kada saznamo nešto novo.

Upravo u tome nalazi se jedna od važnih poruka psihologije u zajednici: razumevanje problema nije završeno onda kada pronađemo prvo uverljivo objašnjenje. Ono se razvija kroz istraživanje, razgovor sa ljudima, preispitivanje sopstvenih pretpostavki i spremnost da uočimo ono što smo ranije prevideli.

12.1. Jedan problem, više nivoa razumevanja

Zamislimo lokalnu zajednicu u kojoj sve veći broj mladih napušta školovanje. Prvo objašnjenje moglo bi biti da im nedostaje motivacija ili istrajnost. Međutim, ono što na prvi pogled izgleda kao individualni problem može biti povezano sa porodičnim obavezama, troškovima prevoza, odnosima u školi, iskustvima odbacivanja, ekonomskim teškoćama ili nedovoljno dostupnom podrškom.

Psihologija u zajednici ne polazi od pretpostavke da jedno od ovih objašnjenja mora biti tačno. Ona nas podstiče da ispitamo različite mogućnosti, prikupimo podatke i saslušamo ljude koji problem neposredno doživljavaju. Pritom je važno prepoznati i ono što već dobro funkcioniše: postojeće odnose, znanja, organizacije i resurse na koje zajednica može da se osloni.

Vratimo se porodici iz Beča, čiji smo primer upoznali ranije u priručniku. Majka je pomagala ćerki noseći njene školske knjige uz stepenice, iako je to bilo u suprotnosti sa školskim pravilom. Nakon toga usledila je poseta socijalne službe. Porodica je preko neformalnih kontakata saznala na šta bi se tokom posete mogla obratiti pažnja i pripremila dom.

Nećemo ponovo prepričavati događaj, već ćemo pokušati da napravimo njegovu mapu.

Na njoj bismo videli dete i majku, njihov odnos i nameru da olakšaju svakodnevne obaveze. Videli bismo i školu, njena pravila, socijalnu službu i njena ovlašćenja, kao i neformalnu mrežu kroz koju porodica dolazi do informacija. Međutim, mapa bi morala da

obuhvati i manje vidljive elemente: poverenje, različita očekivanja, prethodna iskustva sa institucijama i odnose moći.

Nijedan od ovih elemenata, posmatran zasebno, ne objašnjava celu situaciju. Upravo zato nam je potreban pogled koji povezuje individualno iskustvo sa odnosima i društvenim okruženjem.

12.2. Od problema do prava i odgovornosti

Kada prepoznamo određenu teškoću, važno je da se zapitamo ko je njome pogođen, koje mogućnosti su ograničene i da li se iza problema nalazi pitanje prava, pristupa uslugama ili nejednake raspodele resursa.

Nije isto reći da je nekome potrebna pomoć i pitati koje obaveze institucije imaju da obezbede ravnopravan pristup obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti ili učešću u društvenom životu. U prvom slučaju naglasak je na potrebi pojedinca, dok drugi otvara i pitanje odgovornosti onih koji su dužni da određena prava poštuju, štite i omogućavaju njihovo ostvarivanje.

Pristup zasnovan na pravima ne umanjuje značaj ljudskih potreba. Naprotiv, on nas podseća da zadovoljavanje osnovnih potreba ne bi smelo da zavisi isključivo od dobre volje drugih. Istovremeno, formalno priznavanje određenog prava ne znači da svi ljudi imaju jednake mogućnosti da ga ostvare. Između prava koje postoji u propisima i njegove primene u svakodnevnom životu mogu postojati brojne prepreke.

U primeru porodice iz Beča, perspektiva prava zahteva pažljivo razmatranje postupanja svih učesnika. Potrebno je ispitati da li su školska pravila bila jasno objašnjena, da li je porodica imala mogućnost da iznese svoje viđenje događaja i da li je postupanje institucija bilo primereno okolnostima.

Nemamo dovoljno podataka da bismo na ova pitanja odgovorili. Zbog toga ne donosimo zaključak o tome ko je bio u pravu, već pokušavamo da razumemo šta bi bilo potrebno proveriti.

Mapa nam u tome pomaže tako što nas podseća da razlikujemo činjenice od pretpostavki i da zaštita prava ne zavisi samo od konačne odluke, već i od načina na koji se do nje dolazi.

12.3. Ko određuje šta treba promeniti?

Čak i kada prikupimo podatke i bolje razumemo problem, ostaje važno pitanje: ko odlučuje o tome šta treba promeniti?

Stručnjak može predložiti program koji smatra korisnim, ali ljudi kojima je program namenjen mogu imati drugačije potrebe i prioritete. Njihovo neslaganje ne treba automatski posmatrati kao otpor promeni. Ono može ukazivati na to da problem nismo dovoljno razumeli ili da smo prevideli nešto što je za zajednicu važno.

Setimo se Prokrustovog kreveta. Kada program ne odgovara ljudima, nije dovoljno očekivati da se oni prilagode unapred osmišljenom rešenju. Potrebno je preispitati pretpostavke na kojima program počiva, način njegovog planiranja i raspodelu moći između stručnjaka, institucija i članova zajednice.

Učešće zajednice zato nije samo formalni deo projekta. Ono može uticati na definisanje problema, izbor ciljeva, način sprovođenja aktivnosti i kriterijume prema kojima procenjujemo uspeh.

U slučaju porodice iz Beča, participativni pristup podrazumevao bi da se čuju iskustva roditelja i dece, da se ispita kako razumeju školska pravila i sa kakvim se teškoćama suočavaju u njihovoj primeni. Istovremeno, škola bi imala priliku da objasni razloge zbog kojih su određena pravila uvedena.

Takav razgovor ne znači da svako pravilo mora biti ukinuto, niti da svako očekivanje porodice može biti ispunjeno. Njegova svrha je da omogući bolje razumevanje problema i pronalaženje rešenja koja uzimaju u obzir iskustva različitih učesnika.

Ovo je predlog mogućeg postupka, a ne tvrdnja da je u opisanom slučaju takav razgovor zaista vođen.

12.4. Kako zamišljena promena postaje stvarna?

Dobra namera i spisak planiranih aktivnosti nisu isto što i jasno obrazložen plan promene. Da bismo razumeli kako određeni program treba da dovede do željenih rezultata, potrebno je povezati početni problem, ciljeve, aktivnosti, očekivane ishode i pretpostavke na kojima se program zasniva.

Takav pristup poznat je kao teorija promene (theory of change). Ona nam pomaže da objasnimo zašto očekujemo da će određene aktivnosti dovesti do promene, pod kojim uslovima bi to moglo da se dogodi i kako ćemo proveriti ostvarene rezultate.

Julian (2005) razmatra evaluaciju zasnovanu na teoriji promene kroz primer inicijative Partnerships for Success, ukazujući na značaj povezivanja istraživačkih saznanja i praktičnog rada u zajednici. Njegov rad pokazuje mogućnosti ovakvog pristupa u planiranju i evaluaciji, ali ne predstavlja dokaz da će svaki program zasnovan na teoriji promene ostvariti očekivane rezultate.

Zamislimo program namenjen smanjenju napuštanja školovanja. Organizovanje deset radionica predstavlja sprovedenu aktivnost, ali samo po sebi ne govori da li su mladi dobili potrebnu podršku, da li su se promenili odnosi u školi ili je smanjen broj učenika koji prekidaju obrazovanje.

Zato je potrebno unapred odrediti šta želimo da promenimo, za koga, kojim aktivnostima i na osnovu kojih pokazatelja ćemo procenjivati rezultate.

Promena ne mora biti velika da bi bila značajna. Međutim, mora biti dovoljno jasno opisana da možemo razlikovati ostvareni pomak od dobre namere. Važno je proveriti i da li je program imao neželjene posledice, kao i da li su njegovi rezultati dostupni ljudima koji su ranije bili isključeni.

U primeru porodice iz Beča, cilj mogućeg programa ne bi morao biti samo da roditelji bolje zapamte školska pravila. Cilj bi mogao biti i unapređenje komunikacije između škole i porodica, veća razumljivost pravila i stvaranje mogućnosti da se nesporazumi rešavaju razgovorom.

Aktivnosti bi mogle obuhvatiti susrete predstavnika škole i roditelja, proveru razumljivosti pisanih obaveštenja i uspostavljanje jasnog načina za postavljanje pitanja ili iznošenje primedbi.

Evaluacija bi zatim trebalo da pokaže da li su informacije postale dostupnije, da li roditelji bolje razumeju pravila, da li se osećaju slobodnije da zatraže objašnjenje i kako se rešavaju slične situacije.

Ovo je ilustracija mogućeg plana promene, a ne opis programa koji je sproveden i evaluiran.

12.5. Šta ostaje kada se projekat završi?

Mnogi programi u zajednici traju onoliko koliko traje njihovo finansiranje. Kada se projekat završi, postavlja se pitanje šta ostaje iza njega i da li postignute promene mogu da opstanu.

Zbog toga o održivosti treba razmišljati već tokom planiranja. Ko će nastaviti da pruža određenu uslugu? Da li su članovi zajednice stekli znanja i mogućnosti da nastave započete aktivnosti? Jesu li institucije promenile način rada ili je uspeh programa zavisio od angažovanja nekoliko pojedinaca?

Održiva promena ne podrazumeva da zajednica mora sve da organizuje i finansira sopstvenim snagama. Naprotiv, u mnogim situacijama trajna odgovornost javnih ustanova predstavlja neophodan uslov da ostvareni rezultati opstanu.

Posebno je važno izbeći da se odgovornost za održavanje programa neprimetno prenese na volontere, porodice ili ljude koji već raspolažu ograničenim resursima.

Uspeh projekta zato ne treba procenjivati samo prema onome što je ostvareno tokom njegovog trajanja, već i prema tome šta je promenjeno u odnosima, organizaciji rada i mogućnostima zajednice da nastavi da deluje.

12.6. Povratak na početni dogovor sa čitaocem

Na početku ovog priručnika istaknuta je važnost kritičkog promišljanja, postavljanja pitanja i preispitivanja ponuđenih objašnjenja. Tokom prethodnih poglavlja upoznali smo

različite teorijske pristupe, istraživanja i primere iz prakse koji pokazuju koliko je važno sagledati problem iz više perspektiva. Stečeno znanje ne treba da zameni samostalno razmišljanje, već da ga produbi i omogući bolje razumevanje složenih odnosa između pojedinca, zajednice i društva.

Pojmovi, teorije i primeri predstavljeni u prethodnim poglavljima ne mogu zameniti proveru činjenica, razgovor sa ljudima i uvažavanje različitih iskustava. Vrednost stručnog znanja nije samo u odgovorima koje pruža, već i u pitanjima koja nam omogućava da postavimo.

Povratak na početnu mapu sada otvara nova pitanja. Šta je uočeno, a šta je ostalo izvan našeg vidokruga? Čija iskustva nedostaju? Ko raspolaže resursima, ko donosi odluke i ko snosi njihove posledice? Kakvu promenu želimo da postignemo i kako ćemo znati da je ona zaista ostvarena?

Primer porodice iz Beča nije predstavljen da bismo dokazali da je jedna strana bila u pravu, a druga nije. On pokazuje koliko različitih pitanja može proizaći iz jednog naizgled jednostavnog događaja.

Na početku bi se možda postavilo samo pitanje zašto majka nije poštovala školsko pravilo. Nakon razmatranja različitih pristupa psihologije u zajednici, otvaraju se i druga pitanja: kako je pravilo nastalo, kako je objašnjeno, kakve su bile mogućnosti porodice, ko je imao priliku da iznese svoje viđenje događaja i šta bi moglo doprineti boljem rešavanju sličnih situacija.

Upravo u toj promeni načina razmišljanja nalazi se svrha početne mape. Ona nije zamišljena kao prikaz koji treba zapamtiti, već kao sredstvo koje pomaže da se prepoznaju veze, razumeju različiti uticaji i preispitaju sopstvene pretpostavke.

Cilj nije da se na kraju priručnika dođe do jednog konačnog odgovora, već da se razvije sposobnost postavljanja boljih pitanja, pažljivijeg razumevanja stvarnosti i odgovornijeg delovanja u zajednici.

12.7. Pet pitanja kao putokaz za delovanje

Kada se suočimo sa problemom u zajednici, mapa nam može pomoći da ne previdimo važne dimenzije njegovog razumevanja i rešavanja.

Sledećih pet pitanja ne predstavljaju strogo određene korake niti univerzalnu metodu. Ona su putokaz kojem se možemo vraćati tokom istraživanja, planiranja, sprovođenja i procene promena.

1. Vrednosti — šta smatramo važnim i zašto?

Koje vrednosti usmeravaju naše odluke? Da li predloženo rešenje poštuje ljudsko dostojanstvo, prava i mogućnost učešća onih na koje se odnosi? Čije vrednosti su uključene, a čije možda ostaju zanemarene?

2. Kontekst — šta se događa oko pojedinca?

Koji odnosi, životni uslovi, institucije, resursi i prepreke utiču na problem? Šta moramo razumeti da teškoću ne bismo sveli isključivo na osobine ili ponašanje jedne osobe?

3. Istorija — kako je sadašnja situacija nastala?

Koja prethodna iskustva, društveni događaji, odluke i institucionalne prakse utiču na sadašnje okolnosti? Kako su nastajali odnosi poverenja ili nepoverenja i kakve posledice imaju danas?

4. Moć — ko definiše problem i donosi odluke?

Čiji glas se čuje, a čiji izostaje? Ko raspolaže informacijama i resursima? Ko snosi posledice donetih odluka i ko ima mogućnost da promeni postojeća pravila?

5. Delovanje — šta ćemo pokušati i kako ćemo znati da je došlo do promene?

Šta možemo zajednički da preduzmemo? Ko će učestvovati, ko će biti odgovoran za sprovođenje i nastavak aktivnosti i kako ćemo pratiti rezultate? Koji bi nas podaci naveli da preispitamo početne pretpostavke ili promenimo pristup?

Ovih pet pitanja pomažu nam da povežemo vrednosti, znanje i delovanje. Njihova svrha nije da svaku situaciju uklopimo u unapred određenu šemu, već da razvijemo naviku pažljivog i odgovornog razmišljanja.

Mapa ne rešava problem umesto ljudi. Ona nam pomaže da prepoznamo ono što je važno, da razumemo različite perspektive i da odluke donosimo na osnovu šireg uvida u stvarne okolnosti.

Završna vežba: Nacrtaj svoju mapu

Izaberi jedan problem iz zajednice koju poznaješ. To može biti teškoća sa kojom se suočava određena grupa, nedovoljno dostupna usluga, problem u školi, susedstvu ili lokalnoj ustanovi.

Na papir zapiši ljude i grupe koje problem pogađa, institucije koje mogu da deluju, postojeće resurse i prepreke. Pokušaj da prikažeš kako su međusobno povezani.

Zatim razmisli ko donosi odluke, čije se mišljenje ne čuje i kakva bi promena bila potrebna i ostvariva. Zapiši šta bi moglo da se preduzme i na osnovu čega bi bilo moguće proceniti da li je do promene zaista došlo.

Na kraju uporedi novu mapu sa onom koju si napravio ili napravila na početku.

Šta sada vidiš što ranije nisi primećivao ili primećivala?

Literatura za poglavlje 12

Julian, D. A. (2005). Enhancing Quality of Practice Through Theory of Change-Based Evaluation: Science or Practice? American Journal of Community Psychology, 35(3–4), 159–168. https://doi.org/10.1007/s10464-005-3394-2

SLIKA: EQUALITY – EQUITY – JUSTICE

OVDE UBACITI ilustraciju koju Tanja želi da koristi. Pre konačnog objavljivanja proveriti autora, licencu i pravo reprodukcije.

Pitanja uz sliku:

- Ko ne može da vidi i zbog čega?
- Da li je rešenje dati svima isto?
- Ko dobija dodatni resurs – i ko odlučuje koliko mu je potrebno?
- Ko je napravio ogradu?
- Zašto ograda postoji?
- Da li je cilj pomoći ljudima da se prilagode prepreci ili promeniti prepreku?
- Ko treba da učestvuje u odluci o promeni?
- Ko bi u ovoj situaciji mogao da bude agent promene?
- Kako bi izgledala teorija promene ako želimo da niko više ne zavisi od „kutije“?

Kritikuj i samu ilustraciju: da li socijalna pravda zaista može da se prikaže kao jedna prepreka koju samo treba ukloniti?

TANJA – TVOJ KOMENTAR / PRIMER / DILEMA

Ovde napiši šta tebi znači socijalna pravda u praksi. Dobar ulaz može biti situacija u kojoj je formalno svima bilo ponuđeno isto, ali ljudi nisu imali iste mogućnosti da to iskoriste. Nemoj odmah davati rešenje; pokaži prvo gde si videla razliku između jednakosti na papiru i stvarne mogućnosti.

PROMENI JEZIK

Uporedi dve rečenice:

A) „Ovoj grupi je potrebna pomoć da bi se uključila.“
B) „Koje prepreke sprečavaju ovu grupu da ostvari pravo na ravnopravno učešće?“

Šta se menja u tome gde lociramo problem? Ko postaje odgovoran? Šta se menja u ulozi psihologa?

TANJA – TVOJ KOMENTAR / PRIMER / DILEMA

Ovde možeš da koristiš iskustvo rada sa Romskom zajednicom, decom, migrantima ili drugim grupama kod kojih si videla razliku između 'pružili smo pomoć' i 'omogućili smo

ostvarivanje prava'. Posebno je vredno ako imaš primer u kojem je osoba bila tretirana kao korisnik usluge, a ne kao neko ko ima pravo da učestvuje u odluci.

KO MENJA KOGA?

Psiholog dolazi u zajednicu sa dobro finansiranim projektom i jasnim planom. Zajednica ima drugačiji prioritet.

Ko je ovde agent promene?
Da li stručnjak treba da odustane od svog znanja?
Da li zajednica mora da prihvati cilj projekta zato što projekat donosi resurse?
Šta bi značilo zajednički definisati promenu?

TANJA – TVOJ KOMENTAR / PRIMER / DILEMA

Ovde napiši svoj odnos prema rečenici 'ja sam agent promene'. Da li ti je taj izraz prijatan ili previše stavlja stručnjaka u centar? Poveži sa situacijom u kojoj si ti nešto pokrenula, ali je stvarna promena postala moguća tek kada su je ljudi u zajednici preuzeli, promenili ili nastavili bez tebe.

OD PROBLEMA DO PROMENE

Za jedan konkretan problem odgovori redom:
1. Šta želimo da bude drugačije?
2. Za koga želimo promenu?
3. Ko zajedno sa nama definiše željeni ishod?
4. Šta mora da se promeni prvo, a šta tek posle toga?
5. Koje aktivnosti bi mogle da pokrenu te promene?
6. Koje resurse i partnere imamo?
7. Koje pretpostavke pravimo? Šta uzimamo zdravo za gotovo?
8. Koje spoljne okolnosti mogu pomoći ili omesti promenu?
9. Kako ćemo znati da je do promene došlo?
10. Ko će moći da nastavi proces kada projekat završi?

TANJA – TVOJ KOMENTAR / PRIMER / DILEMA

Ovde ćemo kasnije napraviti jednu kompletnu teoriju promene iz tvog realnog projekta. Roma projekat bi bio odličan primer jer možemo pratiti: problem → prava i prepreke → akteri → aktivnosti → kratkoročni ishodi → sistemske promene → evaluacija.

OD UOČAVANJA DO PROMENE

VIDIM → Koji problem primećujemo i iz čije perspektive?
PRAVA → Koja prava, mogućnosti ili resursi su ograničeni?
MOĆ → Ko odlučuje, ko ima resurse i čiji glas nedostaje?
PARTICIPACIJA → Ko mora da bude za stolom kada definišemo promenu?
PROMENA → Šta tačno želimo da bude drugačije?
TEORIJA PROMENE → Kako očekujemo da naše aktivnosti dovedu do tog ishoda?

AKCIJA → Ko šta radi i sa kojim resursima?
EVALUACIJA → Kako znamo šta se promenilo, za koga i sa kojim posledicama?
ODRŽIVOST → Ko može da nastavi kada stručnjak ili projekat ode?

Objedinjena literatura

Albee, G. W. (1983). Psychopathology, prevention, and the just society. The Journal of Primary Prevention, 4(1), 5–40. https://doi.org/10.1007/BF01359083

Anderson-Carpenter, K. D., Watson-Thompson, J., Jones, M. D., & Chaney, L. (2017). Improving community readiness for change through coalition capacity building: Evidence from a multisite intervention. Journal of Community Psychology, 45(4), 486–499. https://doi.org/10.1002/jcop.21860

Aresi, G., & Laverack, G. (2026). Prevention science, community empowerment and social justice in achieving stronger, healthier communities. Journal of Prevention. https://doi.org/10.1007/s10935-026-00931-9

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. Journal of the American Institute of Planners, 35(4), 216–224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

Bennett, C. C. (1965). „Psihologija u zajednici: utisci sa Bostonske konferencije o obrazovanju psihologa za mentalno zdravlje u zajednici“ (Community Psychology: Impressions of the Boston Conference on the Education of Psychologists for Community Mental Health). American Psychologist, 20(10), 832–835. DOI: 10.1037/h0022589.

Blanchard, A. L. (2007). Developing a sense of virtual community measure. CyberPsychology & Behavior, 10(6), 827–830. https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9946

Caplan, G. (1964). Principles of Preventive Psychiatry. New York, NY: Basic Books.

Caputo, A., Giacchetta, A., Langher, V. i Tomai, M. (2020). Towards a community clinical psychology? Insights from a systematic review of peer-reviewed literature. Community Psychology in Global Perspective, 6(2/1), 128–143. https://doi.org/10.1285/i24212113v6i2-1p128

Chavis, D. M., & Newbrough, J. R. (1986). „Značenje ‘zajednice’ u psihologiji u zajednici“ (The Meaning of “Community” in Community Psychology). Journal of Community Psychology, 14(4), 335–340. DOI: 10.1002/1520-6629(198610)14:4<335::AID-JCOP2290140402>3.0.CO;2-T.

Chavis, D. M., & Pretty, G. M. H. (1999). „Osećaj zajednice: napredak u merenju i primeni“ (Sense of Community: Advances in Measurement and Application). Journal of Community Psychology, 27(6), 635–642. DOI: 10.1002/(SICI)1520-6629(199911)27:6<635::AID-JCOP1>3.0.CO;2-F.

Christens, B. D., Hanlin, C. E., & Speer, P. W. (2007). Getting the social organism thinking: Strategy for systems change. American Journal of Community Psychology, 39(3–4), 229–238. https://doi.org/10.1007/s10464-007-9119-y

Cohen, S. i Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. Psychological Bulletin, 98(2), 310–357. https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310

Council of Europe. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights; ETS No. 005). https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

Dalton, J., & Wolfe, S. M. (2012). Joint column: Education connection and the community practitioner: Competencies for community psychology practice. The Community Psychologist, 45(4), 7–14.

Durlak, J. A., & DuPre, E. P. (2008). Implementation matters: A review of research on the influence of implementation on program outcomes and the factors affecting implementation. American Journal of Community Psychology, 41(3–4), 327–350. https://doi.org/10.1007/s10464-008-9165-0

Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1997). Primary prevention mental health programs for children and adolescents: A meta-analytic review. American Journal of Community Psychology, 25(2), 115–152. https://doi.org/10.1023/A:1024654026646

Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1998). Evaluation of indicated preventive intervention (secondary prevention) mental health programs for children and adolescents. American Journal of Community Psychology, 26(5), 775–802. https://doi.org/10.1023/A:1022162015815

Gatti, F., & Procentese, F. (2024). Ubiquitous processes strengthening neighbourhood communities: How neighbourhood-related social media can foster the active involvement of citizens and build resilient communities. Journal of Community & Applied Social Psychology, 34(5), e2862. https://doi.org/10.1002/casp.2862

Ghuman, S. J., Lee, H. J., & Smith, H. L. (2006). Measurement of women's autonomy according to women and their husbands: Results from five Asian countries. Social Science Research, 35(1), 1–28. https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2004.06.001

Goffman, E. (1963). Stigma: Notes on the management of spoiled identity. Prentice-Hall.

Hanlin, C. E., Bess, K., Conway, P., Evans, S. D., McCown, D., Prilleltensky, I., & Perkins, D. D. (2008). Community psychology. U C. Willig & W. Stainton Rogers (ur.), The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology (str. 524–540). SAGE. https://doi.org/10.4135/9781848607927.n29

Israel, B. A., Schulz, A. J., Parker, E. A., & Becker, A. B. (1998). Review of community-based research: Assessing partnership approaches to improve public health. Annual Review of Public Health, 19, 173–202. https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.19.1.173

Jason, L. A., Glantsman, O., O'Brien, J. F., & Ramian, K. N. (ur.). (2019). Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/

Jason, L. A., Glantsman, O., O'Brien, J. F., & Ramian, K. N. (ur.). (2019). „Uvod u psihologiju u zajednici: kako postati agent promene" (Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change). Rebus Community.

Jason, L. A., Pokorny, S. B., Ji, P., & Kunz, C. (2006). Developing community-school-university partnerships to control youth access to tobacco. Journal of Educational and Psychological Consultation, 16(3), 201–222. https://doi.org/10.1207/s1532768xjepc1603_4

Jason, L. A., Stevens, E., Ram, D., Miller, S. A., Beasley, C. R., & Gleason, K. D. (2016). Theories in the field of community psychology. Global Journal of Community Psychology Practice, 7(2), 1–27. https://doi.org/10.7728/0702201601

Javdani, S., Larsen, S. E., Allen, N. E., Blackburn, A. M., Griffin, B., & Rieger, A. (2023). Mixed methods in community psychology: A values-forward synthesis. American Journal of Community Psychology, 72(3–4), 355–365. https://doi.org/10.1002/ajcp.12703

Jenkins, R. A. (2016). Clinical Community Psychology: Reflections on the Decades Following Swampscott. American Journal of Community Psychology, 58(3–4), 269–275. https://doi.org/10.1002/ajcp.12040

Jimenez, T. R., Sánchez, B., McMahon, S. D., & Viola, J. (2016). „Vizija budućnosti obrazovanja i obuke u psihologiji u zajednici“ (A Vision for the Future of Community Psychology Education and Training). American Journal of Community Psychology, 58(3–4), 339–347. DOI: 10.1002/ajcp.12079.

Julian, D. A. (2005). Enhancing Quality of Practice Through Theory of Change-Based Evaluation: Science or Practice? American Journal of Community Psychology, 35(3–4), 159–168. https://doi.org/10.1007/s10464-005-3394-2

Jussim, L., & Harber, K. D. (2005). Teacher expectations and self-fulfilling prophecies: Knowns and unknowns, resolved and unresolved controversies. Personality and Social Psychology Review, 9(2), 131–155. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0902_3

Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women’s Empowerment. Development and Change, 30(3), 435–464. https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125

Kelly, A., & Viola, J. (2019). Who we are. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O’Brien i K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/who-we-are/

Kelly, A., & Viola, J. (2019). Who we are. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O’Brien, & K. N. Ramian (ur.), Introduction to community psychology: Becoming an agent of change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/who-we-are/

Kidder, D. P., Fierro, L. A., Luna, E., Salvaggio, H., McWhorter, A., Bowen, S.-A., Murphy-Hoefer, R., Thigpen, S., Alexander, D., Armstead, T. L., August, E., Bruce, D., Clarke, S. N., Davis, C., Downes, A., Gill, S., House, L. D., Kerzner, M., Kun, K., Mumford, K., Robin, L., . . . Young, K. (2024). CDC program evaluation framework, 2024. MMWR Recommendations and Reports, 73(6), 1–37. https://doi.org/10.15585/mmwr.rr7306a1

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). Building Communities from the Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets. Evanston, IL: Center for Urban Affairs and Policy Research, Neighborhood Innovations Network, Northwestern University.

Levine, M., Perkins, D. D. i Perkins, D. V. (2005). Principles of Community Psychology: Perspectives and Applications (3. izd.). Oxford University Press.

Levine, M., Perkins, D. D., & Perkins, D. V. (2005). „Principi psihologije u zajednici: perspektive i primene" (Principles of Community Psychology: Perspectives and Applications), 3. izd. Oxford University Press.

Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. Annual Review of Sociology, 27, 363–385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. Annual Review of Psychology, 52, 397–422. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397

McKibban, A. R., & Steltenpohl, C. N. (2019). Community organizing, partnerships, and coalitions. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien, & K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community.

McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986). „Osećaj zajednice: definicija i teorija" (Sense of Community: A Definition and Theory). Journal of Community Psychology, 14(1), 6–23. DOI: 10.1002/1520-6629(198601)14:1<6::AID-JCOP2290140103>3.0.CO;2-I.

Miller, R. L., & Shinn, M. (2005). Learning from communities: Overcoming difficulties in dissemination of prevention and promotion efforts. American Journal of Community Psychology, 35(3–4), 169–183. https://doi.org/10.1007/s10464-005-3395-1

Misra, R., & Ballard, D. (2003). Community needs and strengths assessments as an active learning project. Journal of School Health, 73(7), 269–271. https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2003.tb06577.x.

Newbrough, J. R., & Chavis, D. M. (1986). „Psihološki osećaj zajednice, I: Predgovor" (Psychological Sense of Community, I: Foreword). Journal of Community Psychology, 14(1), 3–5. DOI: 10.1002/1520-6629(198601)14:1<3::AID-JCOP2290140102>3.0.CO;2-U.

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F. i Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. American Journal of Community Psychology, 41, 127–150. https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6

Oksanen, A., Celuch, M., Oksa, R., & Savolainen, I. (2024). Online communities come with real-world consequences for individuals and societies. Communications Psychology, 2, članak 71. https://doi.org/10.1038/s44271-024-00112-6

O'Hara, C., & Clement, F. (2018). Power as agency: A critical reflection on the measurement of women's empowerment in the development sector. World Development, 106, 111–123. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.02.002

Palinkas, L. A., Springgate, B., Cabassa, L. J., Shin, M., Garcia, S., Crabtree, B. F., & Tsui, J. (2025). Methods for community-engaged data collection and analysis in implementation research. Implementation Science Communications, 6, Article 38. https://doi.org/10.1186/s43058-025-00722-z

Palmer, G. L., Fernández, J. S., Lee, G., Masud, H., Hilson, S., Tang, C., Thomas, D., Clark, L., Guzman, B., & Bernai, I. (2019). Oppression and Power. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien & K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community.

Pannard, M., Fadhlaoui, M., Chanial, C., Nicot, P., Becker, G., Pailhe, M., Alliaume, S., Seror, S., Pauchet, E., Pauchet, J., Pichat, F., Bogdani, R., Montagny, V., Desestret, V., & Duruisseaux, M. (2026). Co-constructing methodology as a power shift dynamic: Insights from a community-based research project on lung cancer treatment side effects. Methods in Psychology, 14, Article 100251. https://doi.org/10.1016/j.metip.2026.100251

Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlôt, R., & Rubin, G. J. (2017). What do we mean by "community resilience"? A systematic literature review of how it is defined in the literature. PLOS Currents: Disasters, 9. https://doi.org/10.1371/currents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2

Perkins, D. D., & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research, and application. American Journal of Community Psychology, 23(5), 569–579. https://doi.org/10.1007/BF02506982

Peterman, A., Schwab, B., Roy, S., Hidrobo, M., & Gilligan, D. O. (2021). Measuring women's decisionmaking: Indicator choice and survey design experiments from cash and food transfer evaluations in Ecuador, Uganda and Yemen. World Development, 141, 105387. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105387

Racine, N., Madigan, S., Cardinal, S., Hartwick, C., Leslie, M., Motz, M., & Pepler, D. (2022). Community-based research: Perspectives of psychology researchers and community partners. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 63(4), 523–535. https://doi.org/10.1037/cap0000318

Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention. American Journal of Community Psychology, 9, 1–25. https://doi.org/10.1007/BF00896357

Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for community psychology. American Journal of Community Psychology, 15(2), 121–148. https://doi.org/10.1007/BF00919275

Ryan, W. (1971). Blaming the victim. Pantheon Books.

Schell, S. F., Luke, D. A., Schooley, M. W., Elliott, M. B., Herbers, S. H., Mueller, N. B., & Bunger, A. C. (2013). Public health program capacity for sustainability: A new framework. Implementation Science, 8, Article 15. https://doi.org/10.1186/1748-5908-8-15

Society for Community Research and Action (SCRA). (bez datuma). Competencies for Community Psychology Practice. Dostavljena kopija stranice sa svih 18 kompetencija; sadrži bibliografski navod Dalton i Wolfe (2012), 7–13. [Primarni izvor za sadržaj kompetencija, ne za tačan opseg stranica izvornog članka.]

Speer, P. W., Hughey, J., Gensheimer, L. K., & Adams-Leavitt, W. (1995). Organizing for power: A comparative case study. Journal of Community Psychology, 23(1), 57–73. https://doi.org/10.1002/1520-6629(199501)23:1%3C57::AID-JCOP2290230106%3E3.0.CO;2-9

Suzuki, L., Caso, T., West-Olatunji, C., & Prendes-Lintel, M. (2021). Conducting Culturally Responsive Community Needs Assessments. U C. S. Clauss-Ehlers (ur.), The Cambridge Handbook of Community Psychology: Interdisciplinary and Contextual Perspectives (str. 115–136). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108678971.009.

Taine, H. (1866). Histoire de la littérature anglaise (2. izd., uvod, odeljak V). Hachette. [Istorijski izvor, ne dokaz savremene ekološke teorije.]

Tebes, J. K. (2016). Reflections on the Future of Community Psychology from the Generations after Swampscott: A Commentary and Introduction to the Special Issue. American Journal of Community Psychology, 58(3–4), 229–238. https://doi.org/10.1002/ajcp.12110

Tervalon, M., & Murray-García, J. (1998). Cultural Humility Versus Cultural Competence: A Critical Distinction in Defining Physician Training Outcomes in Multicultural Education. Journal of Health Care for the Poor and Underserved, 9(2), 117–125. https://doi.org/10.1353/hpu.2010.0233.

Thai, N. D., & Lien, A. (2019). Respect for Diversity. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien & K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change (str. 141–159). Rebus Community.

Toro, P. A. (2005). „Psihologija u zajednici: kuda dalje?“ (Community Psychology: Where Do We Go from Here?). American Journal of Community Psychology, 35(1–2), 9–16. DOI: 10.1007/s10464-005-1883-y.

Trickett, E. J. (1991). Living an idea: Empowerment and the evolution of an alternative high school. Brookline Books.

Trickett, E. J. (1996). A future for community psychology: The contexts of diversity and the diversity of contexts. American Journal of Community Psychology, 24(2), 209–234. https://doi.org/10.1007/BF02510399

Trickett, E. J. (2009a). Community psychology: Individuals and interventions in community context. Annual Review of Psychology, 60, 395–419. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163517

Trickett, E. J. (2009b). Multilevel Community-Based Culturally Situated Interventions and Community Impact: An Ecological Perspective. American Journal of Community Psychology, 43(3–4), 257–266. https://doi.org/10.1007/s10464-009-9227-y.

Trickett, E. J., Watts, R. J., & Birman, D. (1993). Human Diversity and Community Psychology: Still Hazy After All These Years. Journal of Community Psychology, 21(4), 264–279. https://doi.org/10.1002/1520-6629(199310)21:4<264::AID-JCOP2290210403>3.0.CO;2-8.

United Nations Committee on the Rights of the Child. (2009). General comment No. 12: The right of the child to be heard (CRC/C/GC/12). https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-12-2009-right-child-be-heard

United Nations Committee on the Rights of the Child. (2013). General comment No. 14: On the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (CRC/C/GC/14). https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-14-2013-right-child-have-his-or-her

United Nations General Assembly. (1948). Universal Declaration of Human Rights (A/RES/217(III) A). https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

United Nations General Assembly. (1989). Convention on the Rights of the Child (United Nations Treaty Series, 1577, 3). https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child. Article 12. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

Weick, K. E. (1984). Small wins: Redefining the scale of social problems. American Psychologist, 39(1), 40–49. https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.1.40

Wolfe, S. M. (2019). Practice competencies. U L. A. Jason, O. Glantsman, J. F. O'Brien i K. N. Ramian (ur.), Introduction to Community Psychology: Becoming an Agent of Change. Rebus Community. https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/practice-competencies/

Wolff, T. (2001). Community coalition building—contemporary practice and research: Introduction. American Journal of Community Psychology, 29(2), 165–172. https://doi.org/10.1023/A:1010314326787

World Health Organization & International Association of National Public Health Institutes. (2026). Framework for health emergency preparedness and response capabilities for national public health agencies. World Health Organization. https://www.who.int/westernpacific/publications/i/item/B09726

World Health Organization. (2015). Operational framework for building climate resilient health systems. World Health Organization. https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789241565073

World Health Organization. (2025). Mental health in emergencies. World Health Organization. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies

Wu, Y., Robinson, D., & Silberberg, M. (2026). Cross-community community-based participatory research: A scoping review. American Journal of Community Psychology, 77(1–2), 7–18. https://doi.org/10.1002/ajcp.70048

Zimmerman, M. A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. American Journal of Community Psychology, 23(5), 581–599. https://doi.org/10.1007/BF02506983

Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational and community levels of analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), Handbook of Community Psychology (pp. 43–63). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4193-6_2